

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**Науковий вісник
Ізмаїльського державного
гуманітарного університету**

Збірник наукових праць

Випуск

42

СЕРІЯ «ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ»

Заснований у 1997 році

Ізмаїл – 2019

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ №22509-12409ПР від 01.12.2016

Збірник наукових праць «Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету»
включено до переліку наукових фахових видань України в галузі «Педагогічні науки»
(Наказ МОН України від 10.05.2017 № 693)

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Головний редактор	<i>Кічук Ярослав</i> , доктор педагогічних наук, професор
Заступник головного редактора	<i>Циганенко Лілія</i> , доктор історичних наук, професор
Відповідальний за випуск	<i>Кічук Надія</i> , доктор педагогічних наук, професор

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ РАДИ:

<i>Гораши-Постіка Віоріка</i>	д. пед. н., проф., Кишинівський університет (Молдова)
<i>Марин Сімона</i>	д.пед.н., проф., Галацький університет «Dunărea de Jos» (Румунія)
<i>Пижик Іренеуш</i>	д.пед.н., Куяцька школа у Влоцлавку (Польща)
<i>Князян Маріанна Олексіївна</i>	д. пед. н., проф., Одеський національний університет імені І.І.Мечникова
<i>Пентиліук Марія Іванівна</i>	д. пед. н., проф., Херсонський державний університет
<i>Рашидов Сейфулла</i>	д. пед. н., проф., Ізмаїльський державний гуманітарний університет
<i>Фейзулайович</i>	
<i>Цокур Ольга Степанівна</i>	д. пед. н., проф., Одеський національний університет імені І.І.Мечникова
<i>Глушук Світлана Василівна</i>	к. пед. н., доц., Ізмаїльський державний гуманітарний університет
<i>Іванова Дора Георгіївна</i>	к. пед. н., доц., Ізмаїльський державний гуманітарний університет
<i>Івлісва Ольга Михайлівна</i>	к. пед. н., доц., Ізмаїльський державний гуманітарний університет
<i>Рябушко Світлана Олексіївна</i>	к. пед. н., доц., Ізмаїльський державний гуманітарний університет
<i>Циганок Ірина Борисівна</i>	к. філол. н., доц., Ізмаїльський державний гуманітарний університет
<i>Шикиринська Ольга</i>	к. філол. н., Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету : збірник наукових праць. Серія «Педагогічні науки». – Ізмаїл : РВВ ІДГУ, 2019. – Вип. 42. – 172 с.

Рекомендовано до друку вченою радою Ізмаїльського державного гуманітарного університету (протокол № 6 від 29.03.2019 р.)

Збірник зареєстровано в міжнародних каталогах періодичних видань та наукометричних базах даних:

Index Copernicus; Google Scholar; Eurasian Scientific Journal Index (ESJI); Researchbib Journal Index and Archive (ResearchBib); Scientific Indexing Services

Тексти публікацій були перевірені за допомогою системи пошуку ознак плагіату Unicheck в рамках проекту підтримки наукових університетських видань.

UNICHECK

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

Scientific Bulletin

IZMAIL STATE UNIVERSITY OF HUMANITIES

Collection of scientific works

Edition

42

SECTION «PEDAGOGICAL SCIENCES»

Established in 1997

Collection of scientific works «Scientific Bulletin of the Izmail State University of Humanities» is included in the list of scientific professional editions of Ukraine in the field of «Pedagogical Sciences» (Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine of 10.05.2017 № 693)

Organizing Team

Chairman **Yaroslav Kichuk**, Doctor of Education, Professor
Co-Chairman **Lilia Tsyganenko**, Doctor of Historical sciences, Professor
Responsible for the issue **Nadiia Kichuk**, Doctor of Pedagogical sciences, Professor

Organizing Committee

Horash-Postika Viorika Doctor of Education, Professor (Chisinau University, Moldova);
Maryn Simona Doctor of Education, Professor (Galatian University «Dunărea de Jos», Romania)
Pyrzyk Ireneusz Doctor of Education (Kujack School in Wloclawek, Poland)
Kniazian Marianna Doctor of Education, Professor (Odessa I.I. Mechnikov National University);
Pentyliuk Mariia Doctor of Education, Professor (Kherson State University);
Rashydov Seifulla Doctor of Education, Professor (Izmail State University of Humanities);
Tsokur Olha Doctor of Education, Professor (Odessa I.I. Mechnikov National University);
Hlushcuk Svitlana PhD in Pedagogical Sciences, Assistant professor (Izmail State University of Humanities);
Ivanova Dora PhD in Pedagogical Sciences, Assistant professor (Izmail State University of Humanities);
Ivliieva Olha PhD in Pedagogical Sciences, Assistant professor (Izmail State University of Humanities);
Riabushko Svitlana PhD in Pedagogical Sciences, Assistant professor (Izmail State University of Humanities);
Thyganok Iryna PhD in Philological Sciences, Assistant professor (Izmail State University of Humanities);
Shykyrynska Olha PhD in Philological Sciences (Izmail State University of Humanities).

Scientific Bulletin of the Izmail State University of Humanities: collection of scientific works. Section «Pedagogical Sciences». – Izmail : RVB IDGU, 2019. – Ed. 42. – 172 p.

Recommended for publication by the Academic Council of Izmail State University of Humanities (protocol № 6, 29.03.2019)

The collection is registered in the international directories of periodicals and scientometric databases:

Index Copernicus; Google Scholar; Eurasian Scientific Journal Index (ESJI); Researchbib Journal Index and Archive (ResearchBib); Scientific Indexing Services

The texts of the publications were verified using the Unicheck plagiarism signs search system as part of the project to support academic university publications..

UNICHECK

ЗМІСТ

Андрейкова І. Застосування нових освітніх технологій у процесі навчання студентів іноземної мови за професійним спрямуванням: концептуально-дидактичний аспект	7
Бабіна Ю. Символічні коди древніх культур: застосування традиційної орнаменталістики в сучасній художній освіті та моді (<i>рос.</i>)	13
Барабанова Н., Грушевська Ю. Формування соціально-ділової компетентності випускників вишів в умовах глобалізації освітнього простору	26
Башповенко О. Формування здоров'язберігаючої компетенції майбутніх педагогів	34
Біліченко О. Критерії та показники сформованості професійної етики майбутніх медичних сестер	41
Бухнієва О., Банкул Л. Духовна домінанта як складова професійної діяльності вчителя музичного мистецтва	50
Дімоглова О. Контекстний підхід у формуванні професійного іміджу майбутніх суднових механіків: реалії і перспективи	56
Драгієва Л. Шляхи збагачення професійно-педагогічного потенціалу викладачів вищої школи в контексті викликів сьогодення	60
Житомирський Л. Інтерактивні підходи до формування у студентів ціннісного ставлення до здорового образу життя	69
Замашкіна О. Девіантна поведінка підлітків: узагальнення, класифікація видів поведінкових відхилень	75
Звєкова В. Культура дозвілля як фактор духовного розвитку особистості	82
Зозуляк-Случик Р. Професійне становлення майбутніх соціальних працівників в університетах: етичний контекст	87
Каргель Т. Організації самостійної роботи студентів технічних закладів вищої освіти у процесі навчання іноземної мови	94
Кічук Н. Суб'єкт-суб'єктна взаємодія як пріоритет педагогіки толерантності та особистісно-професійної підготовки майбутнього фахівця	99
Луценко В. Принципи етноорієнтованої методики навчання української мови як іноземної (на прикладі арабського контингенту студентів)	104
Пентилюк М., Гайдаєнко І. Функційно-стилістичний аспект у навчанні морфології в згальноосвітній школі	110
Пережняк І. Методична система формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом	119
Салі О. Кейс-метод як інтерактивна технологія формування іншомовної соціокультурної компетентності бакалаврів-філологів	127
Снісар О., Шевченко О., Ліфер К., Маслюк О. Методичні особливості організації роботи гуртка з токсикології у закладі вищої медичної освіти	134
Фурдуй С. Розвиток соціальної активності сучасного студентства як соціально-педагогічна проблема	143
Яковишена Л. Критерії, показники та рівні сформованості фахової компетентності майбутніх молодших медичних спеціалістів	151
Ярчук Г. Новітні ідеї фізичного виховання у сфері дозвілля студентської молоді та шляхи їх творчого втілення	159

Content

Andreykova I. The Use of New Educational Technologies in the Process of Students' Training in a Foreign Language for Specific Purposes: Conceptual-Didactic Aspect	7
Babyna Ju. Symbolik Codes of ancient Cultures: Application of Traditional Ornamentics in Modern Art Education and Fashion	13
Barabanova N., Hrushevskaya Y. Formation of social-business competence of university graduates during globalization of educational environment	26
Bashtovenko O. Formation of healthcare-saving competence of future teachers	34
Bilichenko O. Criteria and indicators of future nurses' professional ethics	41
Bukhnieva O., Bankul L. Spiritual dominant element as a part of professional activity of music teacher	50
Dimohlova O. Contextual Approach for the Professional Image Formation of Future Marine Engineers. Realities and Prospects	56
Drahiieva L. Improving professional and pedagogical potential of higher school teachers in the context of modern requirements to higher education	60
Zhytomyrsky L. Ways to improve the results in the formation of a healthy life of student youth	69
Zamashkina O. Deviant behavior of adolescents: characteristics and classification of types of behavioral deviations	75
Zvyekova V. The culture of leisure as a spiritual personality development	82
Zozulyak-Sluchik R. Professional Development of Maybutnih Social Management in Universities: Etichny Context	87
Kartel T. Independent Work Organization of the Higher Technical Establishments Students in the Process of Foreign Language Teaching	94
Kichuk N. Subject – subject interaction as a priority of pedagogy of tolerance and personal and professional training of the future factor	99
Lutsenko V. Realization of ethnically innovative methods of learning Ukrainian as foreign from the position of linguistic and cultural adaptations (on the example of Arabic students)	104
Pentilyuk M., Haydayenko I. Functional-stylistic aspect in teaching of morphology in a general school	110
Peregnyak I. Methodological system of formation of legal competence of military men by the contract	119
Sali O. Case-method as the interactive technology of form-making foreign sociocultural competence of bachelor philologists.	127
Snisar O., Shevchenko O., Lifer K., Maslyuk O. Specific methodological aspects of organization of work of the toxicology circle at the institution of higher medical education.	134
Furduy S. Development of social activity of students of university	143
Yakovyshena L. Criteria, indicators and levels of competence of future more medical specialists	151
Yarchuk G. Newest ideas of physical education in the sphere of leisure of student youth.	159

DOI 10.31909/26168812.2019-(42)-1
УДК 378.937

Ірина АНДРЕЙКОВА*

ЗАСТОСУВАННЯ НОВИХ ОСВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ: КОНЦЕПТУАЛЬНО-ДИДАКТИЧНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена уточненню концептуально-дидактичних засад нових освітніх технологій, конкретизації їх сутності і структури. Викремлено дидактичні вимоги щодо впровадження нових освітніх технологій під час викладання іноземної мови за професійним спрямуванням. Особлива увага приділена обґрунтуванню доцільності освітніх технологій навчання іноземної мови, заснованих на принципі модульності. Запропоновано методичні поради щодо вдосконалення педагогічної діяльності викладача технічного закладу вищої освіти з використання нових освітніх технологій у процесі навчання студентів іноземної мови професійного спрямування.

Ключові слова: нові освітні технології, навчання іноземної мови за професійним спрямуванням, вдосконалення навчально-методичної діяльності викладача іноземної мови, принцип модульності.

Постановка проблеми. Прагнення вітчизняних закладів вищої освіти долучитися до європейського науково-освітнього простору, як наголошено у Національній стратегії розвитку освіти в Україні до 2021 року, зумовлює необхідність підвищення якості професійно-педагогічної, дидактико-методичної та інформаційно-технологічної підготовки викладачів іноземної мови. Конструктивному розв'язанню цієї проблеми, сприятиме моделювання та реалізація ефективних стратегій організації їх самоосвітньої та дидактико-методичної діяльності з опанування нових педагогічних та інформаційних технологій, здатних задовольнити освітні потреби студентів як майбутніх фахівців відповідно до вимог сучасного ринку праці. Зумовлено це тим, що удосконалення комп'ютерної техніки, інтенсивний розвиток інформатики та, відповідно, дидактики вищої школи, призводить до необхідності впровадження викладачами іноземної мови новітніх освітніх технологій¹. Останні, уособлюючи значний освітній, розвивальний та культурно-виховний потенціал, поступово стають невід'ємною складовою при організації сучасного процесу навчання іноземної мови студентів вітчизняних закладів вищої освіти, сприяючи демократизації, гуманізації та інноватизації освітнього середовища².

Крім того, вітчизняний і зарубіжний досвід з впровадження новітніх інформаційних і освітніх технологій в контексті переходу до дистанційної освіти дає змогу осмислити специфіку цієї альтернативної дидактичної системи на рівні теоретичної концепції, заснованої на використанні нових технічних засобів і способів передачі інформації, застосуванні сучасних методик навчання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми, пов'язані з вивченням сутності і специфіки нових освітніх технологій, обґрунтуванням особливостей їх застосування в практиці навчання студентів фахових дисциплін та іноземної мови, все

* Андрейкова І. – кандидат педагогічних наук, доцент, Одеський національний політехнічний університет, Україна, e-mail: irene.ortie@gmail.com

¹ Бігич О. Б. (2013) *Теорія і практика формування ініціативної професійно орієнтованої компетентності в говорінні у студентів нелінгвістичних спеціальностей*, К. : Вид. центр КНЛУ, 383 с.

² Ніколаєва С. Ю. (2003) *Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти : вивчення, викладання, оцінювання*, К. : Ленвіт, С. 11.

частіше привертають увагу науковців та викладачів закладів вищої освіти. Означені проблеми досліджуються в наступних напрямках: формування інформаційної культури та компетентності фахівців (Н. Баловська, І. Богданова); психолого-педагогічні вимоги до інформаційного забезпечення професійного навчання (Л. Сущенко); комп'ютеризація педагогічної роботи (В. Ледньов, А. Кузнєцов, Ю. Первин) й інформатизація іншомовної освіти (С. Бешенков, А. Уваров, І. Захарова); використання телекомунікацій (Г. Андріанов, М. Бухаркін, Н. Угрінович, Л. Шауцуков) та дистанційної технології навчання іноземної мови (В. Демкін, Е. Гульбинська, М. Кадемія, В. Переверзєва, Е. Полат); застосування електронних підручників (Р. Гуревич, В. Осадчий) та засобів впровадження дистанційної освіти (В. Кухаренко, О. Рибалко, Н. Сиротенко).

Натомість дидактико-педагогічні аспекти щодо розкриття сутності і специфіки, а також практичного застосування нових освітніх технологій у процесі навчання студентів іноземної мови за професійним спілкуванням у технічних закладах вищої освіти досліджено недостатньо.

Мета статті полягає у висвітленні провідних концептуальних настанов і дидактичних принципів, необхідних для застосування нових освітніх технологій у процесі навчання студентів іноземної мови за професійним спрямуванням в умовах інноватизації освітнього середовища технічного закладу вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Проблема впровадження нових освітніх технологій у професійно-педагогічній діяльності сучасного викладача іноземної мови насамперед потребує осмислення й узгодження між собою провідних настанов трьох нових розділів науково-педагогічного знання:

– педагогічної неології як теорії створення нововведень у системі освіти та наукового знання про нове в педагогічній теорії і практиці, що висвітлює сутність і джерела появи нового в педагогіці, способи розробки його типології, визначення критеріїв і ступеня новизни; виявлення принагідних умов становлення, розвитку і утворення нового; встановлення категоріального поля теорії нового («нове», «нововведення», «інновація»); визначення функцій неології в системі педагогічного знання (критеріально-оцінювальна, систематизуюча, прогностична);

– педагогічної праксеології як вчення про застосування нового в умовах організації навчального процесу і професійно-педагогічній діяльності викладача, що висвітлює ефективні механізми застосування педагогічних нововведень та способи досягнення оптимальної інноваційної діяльності в освіті;

– педагогічної техноматики як вчення про сутність, структуру і різновиди нових освітніх технологій, закономірності і способи їх використання під час викладання навчальних дисциплін з врахуванням їх специфіки³.

Складність розуміння сутності нових освітніх технологій зумовлено передусім неоднозначністю визначення означеного поняття, яке тлумачиться як:

– системна сукупність і порядок функціонування всіх особистісних, інструментальних і методичних засобів, що використовуються для досягнення педагогічних цілей;

– системний метод створення, застосування і визначення всього процесу викладання та засвоєння знань з урахуванням технічних і людських ресурсів та їх взаємодії, який ставить своїм завданням оптимізацію форм освіти;

– організаційно-методичний інструментарій педагогічного процесу, набір технологічних процедур, що забезпечують професійно-педагогічну діяльність викладача;

– сукупність психолого-педагогічних установок, що визначають спеціальний набір і поєднання форм, методів, способів і прийомів навчання;

³ Полат Е. (2000) *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*, Київ-Вінниця: ДОВ Вінниця, 486 с.

- послідовний (системно представлений) ряд вказівок щодо організації педагогічної діяльності з моделювання, реалізації змісту, діагностики ефективності та корекції процесу навчання;

- комплексний, інтегрований процес, що включає людей, ідеї, засоби і способи організації діяльності для аналізу проблем, що охоплюють основні аспекти засвоєння знань;

- системний, концептуальний, нормативний, варіативний опис діяльності викладача та студента, скомп'юований на досягнення загальноосвітньої та професійно-орієнтованої мети.

Загалом, зарубіжна і вітчизняна науково-педагогічна література на сьогодні нараховує понад 300 визначень поняття «педагогічна/освітня технологія», класифікація яких здійснюється на підставі трьох провідних підходів, серед яких наступні:

- науковий підхід, згідно якого освітні технології є частиною педагогічної науки (дидактики), яка вивчає і розробляє цілі, зміст і методи навчання (Г. Селівко, Н. Щуркова);

- організаційний підхід, в межах якого педагогічна технологія визнається як спосіб та модель організації навчального процесу, що гарантує отримання запланованого результату (І. Волков, В. Монахов, П. Самойленко, А. Сергєєв, М. Чошанов);

- інструментальний підхід, що тлумачить педагогічну технологію як інструментарій освітнього процесу, як систему вказівок, які повинні забезпечити ефективність і результативність навчання (В. Безпалько, В. Шепель).

Незважаючи на неоднозначність визначень, українські вчені єдині в думці, що найбільш істотними ознаками освітніх технологій є наступні:

- технологія розробляється під конкретний педагогічний задум, її основу складає певна методологічна, філософська позиція автора;

- технологічний ланцюжок педагогічних дій, операцій, комунікацій будується відповідно до цільових установок, що мають форму конкретного очікуваного результату;

- технологія передбачає взаємозв'язану діяльність провідних суб'єктів навчання на договірній основі з урахуванням принципів індивідуалізації й диференціації, оптимальної реалізації людських і технічних можливостей, діалогічного спілкування;

- елементи освітньої технології повинні, з одного боку, бути відтворені будь-яким викладачем, а з іншого – гарантувати досягнення запланованих результатів (відповідно до державного стандарту) всіма студентами;

- органічною частиною освітньої технології є діагностичні процедури, що містять критерії, показники й інструментарій вимірювання результатів навчальної діяльності студентів.

Викладене вище означає, що важливим аспектом змісту даної дефініції є розуміння, що освітня технологія – це категорія процесуальна, оскільки вона спрямована на проектування і практичне впровадження моделей найбільш ефективних педагогічних процесів, а також може бути представлена як сукупність методів, що висвітлюють зміни його стану⁴. Через це основними ознаками освітньої технології правомірно виділити діагностично задані цілі і завдання, відтворюваність, структурованість і керованість процесу навчання (розділення його на етапи, алгоритмізація етапів, визначення послідовності етапів, управління процесом навчання), представлення змісту, що вивчається, у вигляді системи пізнавальних і практичних завдань, орієнтовної основи і засобів їх рішення.

З огляду на це, основу нових освітніх технологій, доцільних для застосування під час викладання іноземної мови, складають принципи динамічності, дієвості та оперативності знань, гнучкості, усвідомленої перспективи, рівнобіжності методичного консультування, паритетності, модульності. Зокрема, принцип модульності, сприяючи підвищенню рівня диференційованості навчання, враховує індивідуальні особливості студентів і спрямовує оптимальний

⁴ Кадемія М.Ю. (2007) *Використання нових інформаційних технологій у підготовці педагогічних працівників*, Теоретичні та методичні засади розвитку педагогічної освіти: педагогічна майстерність, творчість, технології, Харків : НТУ «ХП», С. 471-472.

інтелектуально-мовленнєвий розвиток кожної особистості засобами структурування змісту навчального матеріалу, добору відповідних до типологічних особливостей студентів форм, прийомів і методів навчання. Відповідно принципу модульності, навчання іноземної мови будується на окремих функціональних ядрах-модулях, призначених для досягнення конкретних лінгводидактичних цілей. Педагогічні вимоги, за допомогою яких можливо оптимально реалізувати цей принцип, передбачають:

- конструювання викладачем іноземної мови навчального матеріалу таким способом, щоб він цілковито давав змогу кожному студенту досягнути сформульованих дидактичних цілей;

- структурування навчальної інформації у вигляді цілісної системи знань, що складається з логічно завершених доз навчального матеріалу (модулів) зі структурованим змістом кожного модуля та системою опорних оцінок, щоб була змога диференціювати обсяг навчального навантаження студентів (що відповідає комплексній дидактичній меті) з окремих модулів;

- добір адекватних до специфіки навчального матеріалу різних видів і форм навчання іноземної мови, що спрямовані на досягнення запланованої дидактичної мети⁵.

Слід зазначити, що в окремих випадках принцип модульності, домінуючи при організації пізнавальної діяльності студентів вищого технічного навчального закладу з вивчення іноземної мови за професійним спрямуванням, сприяє застосуванню відповідної – модульної технології навчання, провідними ознаками якої є такі:

- завдання дисципліни «Іноземна мова» формулюються викладачем у діяльнісному аспекті і висувуються перед студентами на початку навчання; обґрунтування доцільності навчальних завдань, організація контролю за їх виконанням, чіткість інструкцій та дидактичного забезпечення навчального матеріалу дають змогу студенту послідовно розв'язувати поставлені завдання;

- створення можливостей для поєднання різних видів навчальної, іншомовної мовленнєво-комунікативної та пошуково-дослідницької діяльності (переважає навчальна діяльність студентів, індивідуальне учіння, що передбачає досягнення обов'язкового результату навчання);

- активна участь студентів у процесі роботи з навчальним матеріалом: під час підготовки завдань конкретного модуля кожен студент має змогу вибрати найбільш прийнятний для нього спосіб учіння, оптимальний темп (місце) оволодіння навчальним матеріалом, студенти отримують свободу пристосування часу занять і змісту модуля до їхніх індивідуальних потреб;

- роль викладача іноземної мови як науково-педагогічного працівника зводиться до виконання функцій з діагностики, консультування, мотивування, постачання навчальної і культуротворчої інформації;

- методи і засоби навчання іноземної мови обирають таким чином, щоб вони сприяли комплексному досягненню цілей навчання і контролю за засвоєнням змісту конкретної теми та курсу загалом;

- критерії оцінювання навчальних досягнень студенти отримують одночасно із завданнями навчального модуля (контрольні завдання покликані поліпшити рівень особистого засвоєння знань кожним студентом, маючи на меті оцінити ступінь засвоєння іншомовних знань, мовленнєво-комунікативних умінь і навичок, закріпити здобуте, діагностувати труднощі; оцінка результатів конкретного студента не залежить від рівня результатів групи;

- недостатнє засвоєння студентами змісту модулів викладач іноземної мови здатен помітити на кожному етапі навчання, тому курс засвоюється довершеними порціями, у разі

⁵ Гладка І. (2009) Використання інтерактивного навчання на практичних заняттях з англійської мови для підвищення ефективності навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах, Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова, К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, Вип. 13, С. 34-37.

невдачі на конкретних етапах навчання студент повинен повторно вивчити окремий модуль, а не весь курс⁶.

Наш досвід роботи в Одеському національному політехнічному університеті засвідчує, що інтерес студентів до спеціальності зумовлює необхідність підбору певного змісту навчального матеріалу, який має дуже велике значення для організації мотивованого, зацікавленого спілкування іноземною мовою. Зміст матеріалу, за вимогами модульної технології навчання іноземної мови за професійним спілкуванням, повинен бути не дуже простим і не дуже складним в понятійному контексті, враховуючи рівні професійних знань майбутніх фахівців. Лінгвістична складова матеріалу повинна відповідати рівню знань студентів і етапу навчання. Для повноцінного іншомовного спілкування необхідно підібрати професійно-орієнтований, інформативно-насичений, суб'єктивно новий матеріал, що викликає мотиваційну готовність студентів до його сприйняття, усвідомлення й обговорення. Пропонований інформативний матеріал повинен бути цікавим для студентів, відповідати їх професійним інтересам, містити дискусійні аспекти або професійні неточності, що потребують обговорення, моделювання різних ситуацій по тексту. Основний наголос слід робити на змісті того, що обговорюється, навчаючи студентів культурі ведення дискусії, умінню висловлювати свою точку зору, аргументувати її. Слід пропонувати студентам більш чіткі визначення понять під час введення нових іншомовних термінів, спонукаючи їх до тлумачення їх сутності іноземною мовою, надаючи можливість виразити своє «Я», бути самим собою, спілкуватися на рівних з оточуючими людьми.

Особливо важлива роль викладача іноземної мови, який, використовуючи модульну технологію навчання, може використовувати свій досвід і знання, свої особистісні якості, щоб сприяти створенню сприятливого психологічного клімату. Викладач не повинен надто домінувати в аудиторії, а прагнути залучати студентів до процесу іншомовного професійно орієнтованого спілкування, надаючи їм можливість взаємодіяти з іншими студентами, створюючи умови для їх більшої незалежності, самостійності в процесі навчання іноземної мови. Роль викладача як співкомуніканта ставить його в рівні умови зі студентами, що допомагає ліквідувати бар'єри між ними, ослабляє напругу на занятті, створює вільніші, сприятливі умови для іншомовного спілкування. Викладачу не слід весь час виправляти помилки, особливо, якщо вони не впливають на якість іншомовного спілкування, оскільки до помилок треба ставитися з великим терпінням як до природного явища при розвитку іншомовних комунікативних навичок. Викладач також має нагоду проявити свою особистість, піти від своєї дидактичної ролі, бути спів-партнером, брати рівноправну участь в спілкуванні зі студентами як майбутніми викладачами. Його комунікативна активність забезпечує можливості для розвитку позитивних особистісних взаємостосунків між студентами і між студентами і викладачем. Отже, такі взаємостосунки можуть не тільки допомогти «гуманізувати» форми і способи іншомовної освіти, але й створювати атмосферу педагогічного оптимізму, яка підтримує студентів в їх зусиллях успішно використовувати іноземну мову в своїх професійних цілях.

Висновки. Таким чином, впровадження модульних технологій при викладанні іноземної мови студентам політехнічного університету в повній мірі відповідає провідним критеріям технологічності навчального процесу, серед яких:

- законодоцільність (опора на певну наукову концепцію, яка лежить в основі проектування зазначеної технології);
- цілісність (логічний взаємозв'язок структурних частин педагогічної системи, що забезпечує її задані якості);
- керованість (діагностичне цілепокладання, здійснення моніторингу навчального процесу, його необхідна корекція);
- ефективність (відповідність освітнім стандартам, можливість досягнення поставлених

⁶ Гладка І. (2009) Використання інтерактивного навчання на практичних заняттях з англійської мови для підвищення ефективності навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах, Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова, К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, Вип. 13. С. 34-37.

цілей навчання, мінімальні тимчасові й економічні витрати);
 – відтворюваність (можливість застосування іншими викладачами).

REFERENCES

Bigich O.B. (ed) (2013) *Teoriya i praktika formuvannya inshomovnoi profesiyno oryentovanoi kompetentnosti v govornini y studentiv nelingvistichnuh spetsialnostey: kolektivnaya monografiya* [Theory and practice of foreign-language professional-oriented competence formation in students speaking of non-linguistic specialties: collective monograph]. Kyiv: Vud. tsentr KNLU). [in Ukraine]

Gladka I. (2009) *Vukorustannya interaktyvnogo navchannya na practuchnuh zanyattiyah z angliyskoi movu dlya pidvuzhennya efektyvnosti navchalno-vuhovnogo protsesy u vuzhuh navchalnuh zakladah* [Use of interactive learning at practical English classes to improve the efficiency of the educational process of higher education establishments] *Naukovy chasopis NPU imeni M.P. Dragomanova* [Scientific journal of the NPU named after Drahomanov]. Kyiv.: Vud-vo NPU imeni M.P. Dragomanova. Vup. 13, p. 34–37. [in Ukraine]

Kademia M.Yu. *Vukorustannya novuh informatsiynuh tehnologiy u pidgotovtsi pedagogicheskikh pratsivnikiv* [Teoretichni ta metodichni zasady pozvutky pedagogichnoi osvitu: pedagogichna maysternist, tvorchist, tehnologii]. H. : NTU „HPI”, p. 471-472). [in Ukraine]

Nikolaiva, S. Yu. (ed) (2003) *Zagalnoevropeyski Rekomendatsii z movnoi osvitu: vuvchennya, vukladannya, otsinyvannya* [Common European framework of reference for languages: learning, teaching, assessment]. Kyiv: Lenvit. [in Ukraine]

Natsionalna strategiya rozvutky osvitu v Ukraini do 2021 roky [National Strategy of the Education Development in Ukraine until 2021] *Legislation of Ukraine* [Zakonodavstvo Ukrainu]. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>). [in Ukraine]

Polat E. (ed) (2000) *Sychasni informatsiyni tehnologii ta innovatsiyni metody navchannya v pidgotovtsi fahivtsiv: methodology, teoriya, dosvid, problem* [Modern information technologies and innovative teaching methods in the training of specialists: methodology, theory, experience, problems]. Kyiv-Vinnutsya: DOV Vinnutsya. [in Ukraine]

Andreykova I. The Use of New Educational Technologies in the Process of Students' Training in a Foreign Language for Specific Purposes: Conceptual-Didactic Aspect

The article is dedicated to the clarification of the conceptual-didactic principles of new educational technologies, and to the specification of their essence and structure. Considering the essence of the key concept, the author holds to the organizational approach. Within the latter, the educational technology is determined as a method and model of the organization of the educational process, which guarantees the achievement of the intended result, based on the dialogue communication and the interrelated activity of the leading subjects of training on the basis of agreement, the principles of individualization and differentiation, optimal realization of human and technical capabilities .

The didactic requirements for introducing new educational technologies in the course of teaching a foreign language for specific purposes are distinguished. Particular attention is paid to the grounding of expediency of educational technologies, based on the modularity principle, in a foreign language teaching. Methodical guidance for improving the teaching methodology of a foreign language teacher at a higher technical educational institution are presented. It is specified that the material content according to the requirements of the modular technology of teaching a foreign language for specific purposes, must take into account the levels of intellectual and communication capabilities of future professionals. High-grade foreign language communication requires from a teacher to find professionally oriented material that should be interesting for students, answers their professional interests, includes discussion aspects, which need to be debated for making a final decision.

Key words: new educational technologies, teaching a foreign language for specific purposes, improving the teaching methodology of a foreign language teacher, modularity principle.

DOI 10.31909/26168812.2019-(42)-2

УДК 7.04

Юліана БАБІНА*

**СИМВОЛИЧНЫЕ КОДЫ ДРЕВНИХ КУЛЬТУР:
ПРИМЕНЕНИЕ ТРАДИЦИОННОЙ ОРНАМЕНТАЛИСТИКИ
В СОВРЕМЕННОМ ХУДОЖЕСТВЕННОМ ОБРАЗОВАНИИ И МОДЕ**

Статья представляет анализ орнаментального искусства в Украине и в Молдове. Адаптацию традиционной орнаменталистики в моде известных дизайнеров и в творчестве молодых художников, ее отзвук в вышивке и коврах. Автор раскрывает скрытое метафорико-аллегорическое значение древних этнокодов, взаимосвязь этнокультур, современное звучание орнаментальных мотивов, применяемых символов и архетипов. Собранный материал основан на наблюдениях автора и на актуальных исследованиях молдавских ученых (этнолога Л. Моисей), с онтологическим видением орнамента как художественного-эстетического феномена в искусстве нации. Мы также выделяем важность этнопедагогики как культурно-антропологического элемента и активного компонента образовательной науки. Этнический орнамент выступает своеобразным символическим кодом, который можно дешифровать и в котором воплощены древние видения о мире. Орнаменты бывают абстрактные, реалистические и символические. Самыми распространенными древними сакральными символами среди традиционных украинских тканей и вышивок являются цепочки орнаментов – символы воды и земли, Берегини-Матери, хмеля, розы (вазона с цветком), калины, мака, дуба, лилии, винограда, ромба и звезд. В композициях бессарабских ковров встречаем такие этномотивы: меандры из цветов, виноградная лоза, орешник, клубника, яблоки, венки, гирлянды, мальвы, ромашки, хлебные колоски, букеты, вазоны с розами, древо жизни. Трипольские орнаменты – это сакральные этнокоды к прочтению ментальности народа, его мировоззрения, мировосприятия и способствующие сохранению его культурной идентичности на века. В конце исследования подаются ценные рекомендации.

Ключевые слова: этнический (традиционный) орнамент, орнаменталистика (орнаментика), этнокоды, Молдова, Украина, вышивка, символы, культура Кукутень-Триполье, ВУЗ, художественное образование, мода, дизайн.

На протяжении веков молдаване и украинцы с гордостью подчеркивают ручными текстильными изделиями, украшенными этномотивами, свою принадлежность к нации. Самыми характерными (в быту) выразителями зачастую являлись традиционные ковры, различные ткани и одежда. На Украине особенно популярны всегда были народные костюмы, праздничные наряды, а именно уникальный код скрывали традиционные вышитые сорочки (вышиванки). Апотропеическими функциями в разнообразных ритуалах обладали вышитые женщиной полотенца (рушники).

Подобными «кодами ДНК», которые как будто внешне спрятаны, зашифрованы от глаз в традиционных оберегах, богата и Молдова. Сегодня керамические и вышитые изделия и блузки, др. части одежды с помощью применения этнических орнаментальных мотивов, снова приобретают былые качества и популярность, этно-мотивы замечены даже в тенденциях современной мировой моды.

Постановка проблемы. В настоящее время в Республике Молдова среди главных целей стратегического направления, по восстановлению Историко-культурного Наследия и общего развития общества, мы предлагаем возрождение орнамента в рамках

* Бабіна Ю. – аспірантка, Кишинівський державний університет імені Іона Крянге, Молдова, e-mail: iulianababin1987@yandex.ru

текстильних підприємств, выставочних центрів, а головне, ВУЗів з художественним профілем. В подібного рода проекти включені відомі учені країни: етнологи, культурологи, музеологи (із Інститута Культурного Насліддя АНМ РМ, НМЭИ), історики, іскусствоведи і педагоги (із ГПУК, АМТІІ, ГУ «Алеку Руссо» в Бельцах, др.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відокремлені аспекти розповсюдження і значення в житті українців орнаментики і солярного культу вивчали в ХІХ-ХХ в. такі українські учені як І. Беньковський, Ф. Буслаєв, П. Голубовський, Г. Десятин, І. Огієнко, І. Нечуй-Левицький, Г. Кожолянко¹, А. Фиміцин, А. Воропай, М. Іванников, С. Килимник, М. Попович, А. Рапов, Б. Рыбаков, В. Шаян, Г. Лозко і др.

В Молдові специфіку орнаменту в текстильному і декоративному іскусстві вивчали С. Шарануца², Л. Блага, Дж. Стойка, Е. Флореску, Т. Бэнэцяну, М. Фокша, С. і І. Х. Чуботару, Н. Дунэре³, Е. Аждер, А. Симак⁴, В. Бузилэ, Е. Постолаки, В. Зеленчук, Г. Мардаре, З. Шофрански, М. Лившиц, Д. Гоберман і багато інших молдавських (румунських) авторів. Освітлюючи питання *генезису* і змісту системи *орнаментальної іконографії*, перерахуємо таких учених-археологів, істориків-іскусствоведів, як В. Маркевич, І. Никулицэ, Е. Черних, І. Хынку, В. Думитреску, Я. Розен-Пржеворска, Я. Еленек, К. Горбунова, А. Муzyчеську, М. Кунцэ, Ф. Шамо, С. Морару, Дж. Фрэзер, А. Афанасьєв, Т. Кернбах, Р. Вулкэнеску, Д. Гоберман, др. Особливо значимою і актуальною можна вважати колективну монографію «Національні символи Республіки Молдови», опубліковану в 2010-ом році (Кишинєв). Авторами проекту виступили Сильвіу Андриєш Табак, Володимир Мискевка, Варвара Бузилэ⁵. Особливу роль в наших дослідженнях також зіграла наукова монографія Людмили Моїсей⁶ з темою – Орнамент як художественно-естетичний феномен.

Наукові задачі в статті. Перейдемо до розгляду самого поняття, що ж таке *етнічний орнамент, орнаментика*? На самому ділі, згідно народної традиції, орнамент завжди виступав своєрідним *кодом*, який можна дешифрувати і в якому втілені давні передумови про світ. *Орнаменти* – це сакральні *етнокоди* к прочтению ментальності народу, його світогляду, світосприйняття і сприяючі збереженню його ідентичності на віки. В народній культурі різноманітну символіку можна зустріти абсолютно всюди – починаючи з одягу, керамічних виробів і закінчуючи *красанками* («писанки»).

Ціль статті. Сукупність *орнаментів* формують абстрактні, реалістичні і символічні групи мотивів⁷, із останніх символи поділяються ще на магічні, емблематичні, геральдичні, міфологічні, фольклористичні і релігійні⁸. Орнаментика представляє собою сакральні сюжети, які люди, належачі до того чи іншого етносу, з давніх часів створювали іскусствено, намагаючись зашифрувати в узорах справжні істини і глибокі значення. Це як *генокоди*, які закладені в кожному з нас на рівні ментального досвіду, доісторичного розвитку і зв'язі з предками, нарівні з таким важливим критерієм як рідна мова. В часи переносу подібних сакральних сюжетів на сучасну тканину, наприклад в дизайні одягу, с

¹ Кожолянко Г. (2018) *Солярний культ у давніх українців*, В: Народознавчі зошити. № 1 (139), Львів, С. 57-64.

² Шарануца С. Н. (1984) *Орнаменте популяре молдовенешть*. Кишинєу. Едитура «Тимпул», 144 с.

³ Dunăre N. (1979) *Ornamentica tradițională comparată*. București: Meridiane, p. 159.

⁴ Симак А. І., Бабіна Ю. І. (2016) *Применение традиций народного орнамента в современном ковроткачестве Молдовы и Украины*, Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми, Вип. 46, С. 306-310.

⁵ URL: <http://m.moldovenii.md/ru/section/691> (дата обр. 26.03.18).

⁶ Moisei L. (2017) *Ornamentul – fenomen artistico-estetic: (Viziuni ontologice și estetice asupra ornamenticii Țesăturilor tradiționale)*, Chișinău: Pontos, (Tipografia «Bons Offices»), 272 p.

⁷ Dunăre N. (1979) *Ornamentica tradițională comparată*, București: Meridiane, 159 p.

⁸ Moisei L. (2017) *Ornamentul – fenomen artistico-estetic*. p. 55.

авторской интерпретацией определенные элементы могут теряться или вовсе исчезнуть. Так, разрушается целостность *кодов*, которая формировалась столетиями. Тем более, когда речь идет о переосмыслении *орнаментов* другого народа либо к которому в большей степени сам не причастен, или его корни хранятся очень глубоко и присутствуют частично. Один из примеров, который подлежит нашему анализу, коллекции 2015-2016 гг. итальянского дизайнера Valentino. Следовательно, таким образом, мы сможем попытаться провести параллели с украинской аутентикой и доисторическими архетипами древней культуры Триполья, и с профессиональными коллекциями молдавских дизайнеров, в особенности молодых специалистов (выпускников ГПУ Крянгэ). Также применим сравнительные характеристики изделий художников по текстилю и коврам.

Изложение основного материала. Самыми распространенными древними сакральными символами среди традиционных тканей и вышивок (особенно «рушников») на Украине являются следующие мотивы и цепочки орнаментов – это символы *воды и земли, Берегини-Матери, листьев хмеля, розы и вазона с цветком, калины, мака, дуба, лилии, винограда или лозы, ромба и звезд*⁹ (Рис. 1).

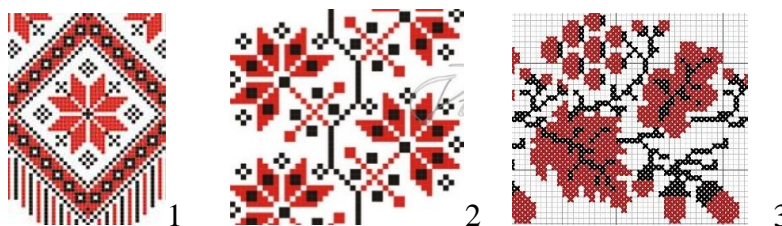

Рис. 1. Орнаменты украинских традиционных тканей (вышивок). 1. Символ Матери¹⁰; 2. Символ хмеля; 3. Виноград (лоза) (Фото: 1-3 – интернет-ресурсы)

Мать – берегиня рода

Материнский символ считается главным мотивом вышитых рушников и множества других тканей. Знак Берегини выглядит как восьмиконечный цветок либо звезда, вокруг которого изображена символическая цветочная гирлянда, прославляющая *Мать*, ее основную роль в продолжении и сохранении человеческого рода (Рис. 1. 1).

Хмель – свадебный семейный оберег

Символика листьев хмеля, ее еще называют *молодежная*, встречается в Бессарабии, вышитых рушниках Подолья и в центральной Украине. Хмель олицетворяет развитие, молодость и любовь. Считается, что присутствие хмеля в изображениях отпугивать злых духов и несчастья от молодой семьи, а значит, рушник с таким орнаментом незаменим в свадебных ритуалах. Композиция из цветков хмеля напоминает чередование классических растительных орнаментов – виноградной лозы, а также значение воды (Рис. 1. 2).

Роза – символ бесконечной жизненной силы

Цветок *розы* всегда почитали как в Украине, так и в Молдове. Символичность розы заключается связана с силой Солнца, жизни. Особенно если цветы изображаются красными как символ жизненной силы, крови, огня, а замкнутая полоса в виде непрерывного венка – отражает бесконечную жизнь, воскрешение, возрождение.

Калина – символ бессмертия рода, девичьей «красы»

В народе говорят, «без вербы и калины, нет Украины», и правда, образ целебной *калины* обладает апотропейными функциями, служит семейным украинским оберегом. Согласно одной из версий, слово *калина* произошло от старославянского (украинского) «коло», то есть «круг», значит солярность, солнце. Гроздь сочной калины – это символ крепкого здоровья, красоты и бессмертия рода. Гроздь спелых красных ягод, собранная

⁹⁹ URL: <https://etnoхata.com.ua/ru/statti-ru/ru-traditsiji/ru-simvolicheskoe-znachenie-ornamentov-ukrainskih-vyshityh-rushnikov/> (дата обр. 7.10.18)

¹⁰ Ibid.

поздней осенью вслед за первыми заморозками, сохранялась украинцами всю зиму, ею лечили простуду.

Дуб – символ мужества, силы

В языческие времена покровителем дуба считался, самый главный и грозный в иерархии божеств, бог Перун. По этой причине дуб – символ янской энергии и воинственности, а значит, изображения дуба украшали именно мужские предметы обихода, костюмы, рубашки, рушники.

Мак – магический символ

Издавна в Украине было известно о магии. Люди верили, что именно цветок мака обладает магической силой, защищает семью от «дурного глаза» и несчастий. В церкви на Маковея (Медовый Спас – 14 августа) святили мак, а потом его семенами осыпали дом («хату»), дворы и хозяйство. Красный цвет лепестков символизировал кровь погибших воинов, членов семейства. Как оберег для своего рода и обещание соблюсти верность умершему любимому, вдовы часто плели и носили на голове венки из семи маковых цветков. Древние верили, что, декорированная, цветками мака и его листиками, ткань обеспечивает защиту от злых духов. По исследованиям С. Андриеш, В. Мискевка и В. Бузилэ, «*цветок мака*» – это популярный цветочный мотив, широко распространенный в композициях современных ковров северной и центральной (лесостепной) зоны Молдовы. *Маки*¹¹ вышиваются на подзорах подушек и удлиненных салфетках для украшения стен и стола, особенно в центральной части Молдовы (Страшенский, Оргеевский, Хынчешпский, Яловенский р-ны).

Берегиня – Вазон со сказочным цветком либо фигура Женицыны – охранный магический символ

Самый известный и действенный орнаментальный оберег (в вышиванках и тканях), символ очищения и защиты от зла, исцеление. Он изображается в виде вазона с красивым цветком, распустившимся растением или птицами, реже – в образе женщины.

Виноград (виноградная лоза) – символ Христа, воскрешения, жизни и благополучия

Орнаментальный мотив *виноград* очень распространен как в Молдове, так и по всей центральной Украине (киевской, полтавской и черниговской областях). По версии украинцев, виноградные гроздья символизируют создание благополучной семьи, родословное древо, многочисленный род. Молдаване видят в изображениях виноградной лозы и другой сакральный смысл, символ бессмертия и воскрешения Мессии¹² (Рис. 1. 3).

Лилия – нежность, женственность, девичья невинность

Трогательная орнаментальная композиция из хрупких цветков *лилии* и пары лебедей – олицетворение красоты, гармонии, любви и верности. *Лилия* или «*крин*», отсюда, «*криница*» (укр. криниця, рус. колодец) обозначает рождение всего живого и Воду (иньская энергия). Чередование лилии в полном тройственном виде (цветок, листики и бутон) также символизирует связь и бесконечность.

Звезды – порядок, гармония

Согласно народной трактовке, четкий модуль-образный, геометрический орнамент из звезд, нанесенный на рукава/края вышиванок, символизирует о правильном укладе жизни человека и установившемся порядке.

Ромбы – символ плодородия земли и удачи

Ромбы можно назвать самым сакральным и наиболее распространенным этнокодом из традиционной орнаментики в тканях и керамике ранних трипольцев и славянских народов. В украинской народной вышивке традиционные *ромбы* занимают главенствующее место среди сильных защитных оберегов¹³.

¹¹ URL: <http://m.moldovenii.md/ru/section/691> (дата обр. 26.03.18).

¹² URL: <http://m.moldovenii.md/ru/section/691> (дата обр. 26.03.18).

¹³ URL: <https://etnoхата.com.ua/ru/statti-ru/ru-traditsiji/ru-simvolicheskoe-znachenie-ornamentov-ukrainskih-vyshityh-rushnikov/> (дата обр. 7.10.18).

Излюбленной в композиции молдавских ковров является тематика растительных мотивов, трактующих – *меандры из цветов, виноград (лоза), орешник, клубника, яблоки, венки, гирлянды, мальвы, ромашки, хлебные колоски, букеты, вазоны с цветами (часто розами), древо жизни, древо познания*¹⁴ и др. Крупные цветочные формы, вазоны замечены и в подольских коврах на Украине¹⁵.

Сравнительный анализ *этно-коллекций дизайнера Валентино*

Как и положено, образ, к которому чаще всего обращаются все современные дизайнеры текстиля и художники, много вариативное *древо жизни* либо *мировое древо*. Оно предстает перед нами и в коллекциях Валентино, являясь центральным изображением на одном из платьев (Рис. 2. 1-2). Этот образ как мифологема границ, характерна для большинства народов мира. В психологии украинцев это дерево воплощало в себе представление о трюйственности мира, где корни – подземное царство (загробной жизни), ствол – земная жизнь (Яви) и крона – небесный мир (Правь – рай). Так, дерево объединяет прошлое, настоящее и будущее, стоит вне времени и пространства, является центром мира, является всей Вселенной.

Рис. 2. 1-2. – древние этнокоды в коллекциях современных дизайнеров (слева – от Valentino, справа – от молодого молдавского дизайнера, ГПУ Крянгэ, Музей худфака) (Фото: 1-2 – интернет-ресурсы; 3 – Ю. Бабина)

Этот образ можно встретить в традиционной старославянской (украинской) и молдавской орнаменталистике (Рис. 2. 3), начиная от вышиванок, костюмов и заканчивая народными бессарабскими коврами¹⁶ (Рис. 3. 5). По своему происхождению этот архетип достигает глубокой древности (Рис. 3. 3), ведь встречается еще в трипольской культуре (5 тыс. до н. э. – 2650 гг. до н. э.).

¹⁴ Шарануца С. Н. (1984) *Орнаменте популяре молдовенешть*. Кишинэу, Едитура «Тимпул», 144 с.

¹⁵ URL: <http://m.moldovenii.md/ru/section/691> (дата обр. 26.03.18).

¹⁶ Moisei L. (2017) *Ornamentul – fenomen artistico-estetic: (Viziuni ontologice și estetice asupra ornamenticii țesăturilor tradiționale)*, Chișinău: Pontos, (Tipografia «Bons Offices»), 272 p.

Рис. 3. Орнаменты на текстиле. 1-2. – полотенца из Винницкой обл., XX в. 3. Дерево жизни у трипольцев. 4. Вышивка Подолья. 5. Дерево жизни в коврике-сувенире, АО Флоаре-Карпет, РМ (Фото: 1-4 – интернет; 5 – сайт фабрики АО Флоаре-Карпет)

Также *дерево жизни* встречается и в различных текстах, и в народной обрядности соседствующих этносов (достаточно вспомнить атрибуты свадебного действа и крещения, поминальных ритуалов). Более того, эта мифологема встречается и в современном фольклоре, в рассказах (нарративах), в граффити. Ипостаси ее проявления в текстах может быть самая разнообразная флора: лес, сад, женские и мужские деревья (но традиционно это вишня, яблоня, дуб, ясень и др.). В орнаменталистике также этот образ со временем несколько заслоняет образ Берегини-Матери, которая сохраняет выразительные растительные элементы, и вазонов, символизирующий уже Дерево Рода. Вазоны характеризуются поли вариативностью, в зависимости от районирования (Рис. 4). Согласно исследованиям Л. Моисей, в культуре молдаван образ *ели* валентен архаичному мотиву *древа жизни*¹⁷.

Рис. 4. Дерево жизни. 1. Ивано-Франковск, Украина. 2. Коллекция НМЭИ, РМ. 3. Дерево жизни, XX в., РМ (Фото: 1 – интернет-ресурсы; 2-3 – Ю. Бабина)

Возвращаясь к представленным этно-мотивам в коллекции Valentino, обратим внимание на отделку краев платья (Рис. 5), где обоснованно можно найти использованным растительным орнаментам украинские соответствия (древний трипольский орнамент – *воды*). Обратим внимание и на гобелен, изображенный справа, заслуженного художника, мастера по традиционному ткачеству, Марии Сака-Рэчилэ, из Молдовы. Автор также прибегнула к древнему орнаментальному мотиву «воды», волны, что придало работе особой символичности.

¹⁷ Moisei L. (2017) *Ornamentul – fenomen artistico-estetic: (Viziuni ontologice și estetice asupra ornamenticii țesăturilor tradiționale)*. Chișinău: Pontos (Tipografia «Bons Offices»), 272 p.

Рис. 5. Трипольский орнамент. 1.Петриковская роспись. 2. Трипольский орнамент «вода бежит». 3. «С работы», гобелен, М. Сака-Рэчилэ, РМ
(Фото: 1-2 – интернет-ресурсы; 3 – Ю. Бабина)

Рис. 6. Солярность цветка. 1. Яворовская вишивка, Львовская область. 2. Традиционный мотив украинской вишивки. 3. Ручной ковер, XX в., Хынчештский р-н, РМ (Фото: 1-2 – интернет; 3 – Ю. Бабина)

В этом украшении, которое обвивает дизайнерскую юбку видим сочетание трех стихий – воды (волнистые линии), земли (две равные горизонтальные линии), и огня (представлена солярность цветком-Руже с круглыми ягодами, рожь от роза). Это единство традиционно выражено красно-сине-черным колоритом (Рис. 6).

Кроме того, несмотря на орнаменталистику, нужно быть особенно внимательным к символике самих чисел. Преимущественно, это число код – 3 (и все кратные ему) как символ жизни, единства мужского (1) и женского (2) начала; восемь лепестков цветка (розы) как символ вечности, непрерывности человеческой жизни, бытия.

Глубокими и содержательными являются орнаменты одного из костюмов коллекции Valentino. Интригует символический и загадочный лабиринт, изображенный на традиционной юбке. Этот символ начинает свою историю еще со времен Мизинской стоянки (с. Мизин, г. Чернигов, Украина, эпоха позднего палеолита, где впервые встречается меандр, который впоследствии появился в Греции) и тождественный ему орнамент – в Триполье в виде спирали. Значением лабиринта или «трипольской спирали» можно считать вечное движение, круговорот жизни и смерти, не имеющий, ни начала, ни конца (Рис. 7). Это также символ Вселенной, так как все галактики имеют спиральное строение, а также это символ солнца и света. Напомним, энеолитическая археологическая Кукутень-Трипольская культура была развита в Дунайско-Буго-Днепровском междуречье в VI-III вв. до н. э. Тему трипольской «спирали» и «ока», в современном текстиле – гобелене, воплотили студенты из ГПУК в рамках совместного проекта с приднестровским колледжем¹⁸ (Рис. 7. 5).

¹⁸ Симак А.И., Бабина Ю.И. (2018) *Этнопедагогика как современный компонент художественного образования. В: Современные проблемы развития художественного образования и визуальных искусств (к 100-летию Витебского народного художественного училища): материалы научно-практической конференции*, Витебск: ВГУ имени П.М. Машерова, 248 с.

* Браслеты, изготовленные из костей мамонта с меандром

Рис. 7. Трипольские символы. 1. Петриковская роспись. 2. Трипольская «спираль времени». 3. Трипольский символ «оберег». 4. Символ «глаз» («видеть») в трипольцев. 5. Гобелен, реализованный в рамках проекта «Возвращение к традициям», 2014, ГПУК, РМ (Фото: 1-4 – интернет; 5 – архив Музея ГПУК)

Рис. 8. Трипольские орнаменты – Меандры. 1. Мезинская стоянка, украшения*. 2-3. М. Дворник, коллекция одежды «Modern folk» и сумок, ГПУК, РМ (Фото: 1 – интернет-ресурсы; 2-3 – личный архив М. Дворник)

Меандр, спирали, лабиринт воплощают в себе также образ змеи или змея. У украинцев существовал культ речного ужа как охранника семьи, дома, носителя света и добра (Рис. 8). Так, он мог жить под порогом дома или под печью, его воспринимали как охранника семейного очага, кормили молоком и ни в коем случае не вредили ему. Кроме того, уж также был связан с культом воды и плодородия земли. Ведь у славян в Янской мифологии уж – сын Воды и Луны, являлся священным. Поэтому, не случайно, считалось, что змеи являются весной помогать земледельцам, приносят тепло и богатство. Как и птицы, они в украинской мифологии имеют собственный юг, однако подземный, где зимуют. Также люди верили, что те ужи, которые кого-то укусили, не допускаются к зимовке в теплые края. Разнообразные меандры применила в своей авторской коллекции одежды и аутентичных сумок¹⁹, студентка из ГПУК, Михаела Дворник²⁰ (Рис. 8. 2-3).

Солярность – солнечность, архетип огня, воплощенный в символике орнаментов, встречаются и в другой коллекции именитого итальянского дизайнера. Традиционно, считается, что с принятием христианства приходит к нам символ креста – как олицетворения солнца, небесного огня, света. Несомненно, это символ может заменить свастичные орнаменты и круг. Известно, что Крест встречается уже в трипольской культуре со значением «по сторонам»²¹ (Рис. 9. 1).

¹⁹ Symak A., Babina Y. (2018) Fashion trends in Moldova – through the prism of the creativity of young designers. In: Art and design. №3, P. 21-29.

²⁰ Симак А.И., Бабина Ю.И. (2018) Воплощение орнаментальных традиций архитектуры через призму времени – в дизайне Михаелы Дворник. В: Техническая эстетика и дизайн, №14, Киев, С. 167-171.

²¹ Кожолянюк Г. (2018) Солярний культ у давніх українців, В: Народнознавчі зошити. № 1 (139), Львів, С. 57-64.

Рис. 9. Знак креста, «по сторонам». 1. Орнамент времен Триполья. 2-3. Традиционный свастичный орнамент старинных молдавских ковров (Фото: 3 – выставка 2018 г., Национальный Исторический Музей, Кишинэу, РМ)

Кроме того, первоначально крест олицетворяет матрицу жизни: вертикаль – мужское начало, родительское, горизонталь – женское, материнское, а их сочетание образует третью силу – сыновью (сам крест). Конечно, солнце, круг, крест как ипостаси мифологемы предела (границ) огня, встречаются и у многих других народов мира, для которых характерна солярность. Мотивы креста встречаются и в традиционных молдавских коврах XIX-XX вв. (Рис. 9. 2-3). Бывают кресты, вписанные в ромб, и на востоке, и на западе Украины, которые также использовал известный итальянский дизайнер. М. Дворник, выпускница ГПУК, также профессионально применила в своей авторской коллекции одежды мотивы ромба²² (см. ниже).

Рис. 10. Коллекции дизайнеров с мотивами ромба. 1. Модель из коллекции Valentino. 2. Модель из коллекции выпускницы ГПУК, Дворник, РМ (Фото: 1 – интернет-ресурсы; 2 – М. Дворник)

Как видим, ромб также является весьма распространенным и чрезвычайно архаичным знаком, символизирующим плодородие земли и способность человека продолжать род. Считается, что он соединил в себе мужское и женское начало, где в праукраинском понимании три угла ромба держит женщина (как три угла дома), а лишь четвертый – человек, который завершает целостность. Рассмотрим внимательно деталь из костюма, декор сумок и примеры украинских вышивок, и сравним их орнаментацию с архетипами Триполья²³ (Рис. 11).

Рис. 11. Архаичные символы. 1-3. Культура Кукутень-Триполье: 1) «союз» или «хранить»; 2) «связь», «вместе», «единство»; 3) «по сторонам». 4. М. Дворник, сумки, авторская коллекция, 2017. 5-6. Гуцульская традиционная вышивка, Украина (Фото: 1-3; 5-6 – интернет-ресурсы)

²² Symak A., Babina Y. (2018) *Fashion trends in Moldova – through the prism of the creativity of young designers*. In: Art and design. 2018, №3, P. 21-29.

²³ Symak A., Babina Y. (2018) *Fashion trends in Moldova – through the prism of the creativity of young designers*. Art and design, №3, P. 21-29.

Несмотря на то, что *ромб* считался знаком земли, это был символ Духа и света, как и *крест*, имеет четыре линии. Встречаем и фигуру *треугольника*, использованного Valentino рядом с ромбом, который символизирует тройственность мира (уже упоминали) и три стихии – *воздух, воду, огонь*. Некоторые исследователи считают аналогом этого знака – *трезубец*. Кроме того, связывают *треугольник* с символом арийско-русской духовности и славянским христианским (церковным) образом Святой Троицы (Рис. 12. 1-3). Незамкнутые же треугольники, так называемые «шевроны» символизируют мужскую, духовную сущность (вершиной вверх) и женскую, материальную (вершиной вниз), как на костюмах и сумках Михаелы Дворник²⁴ (Рис. 12. 4).

Мы уже упоминали, что весьма интересными для осмысления предстают юбки из костюмов Valentino.

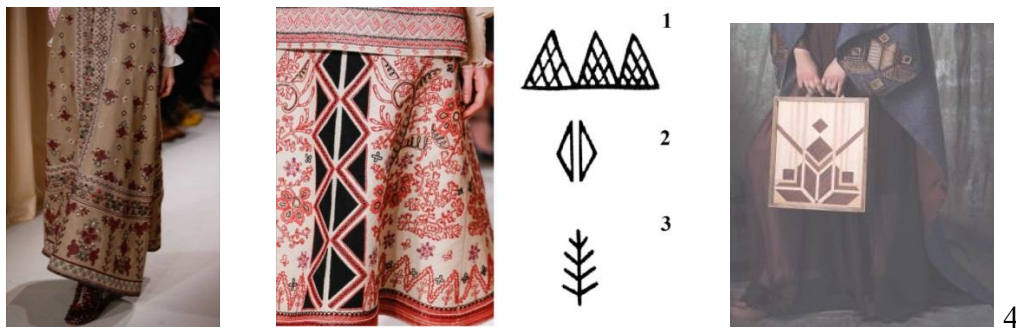

Рис. 12. Трипольские архетипы. 1-3. Триполье: 1). знак «табу». 2). знак «предел». 3). знак «дерево». 4. Коллекция М. Дворник с геометризованными мотивами (Фото: 1-3 – интернет-ресурсы; 4 – М. Дворник)

Рис. 13. Традиционные ткани. 1. Скатерти с ромбами, звездами, зубцами, Ровенская область, XX в., Украина. 2. Этно-Коллекция «Корни», Е. Негруцэ, ГПУ Крянгэ, 2018, худрук. Анна Симак (Фото: Е. Негруцэ)

Привлекает внимание – *орнамент*, в котором образуются различия между двумя треугольниками. Его называют «колодец», который является символом связи между двумя мирами. Он часто встречается и в фольклорных текстах, как одна из форм мифологемы воды. Кроме того, берет свои истоки с трипольской культуры, где не случайно означает «предел».

Отметим также, что великий итальянский дизайнер в своей этно-коллекции в украинском стиле взял за основу несколько типичных для местных *вышиванок* цветов – красный, черный и белый. И действительно, самыми распространенными цветами на вышитых изделиях принято считать красный и черный цвета, ведь именно они испокон веков считались магическими. Красный – как символ жизненной энергии, любви и радости, а черный – олицетворял в себе бесчисленное количество тайных, сакральных знаков и плодородной земли, которая обеспечивала человеку изобилие, достаток, урожай. Среди

²⁴ Симак А.И., Бабина Ю.И. Воплощение орнаментальных традиций архитектуры через призму времени – в дизайне Михаелы Дворник. Техническая эстетика и дизайн, №14, Киев, С. 167-171.

самых популярных цветов также выделяют белый – цвет чистоты и света, зеленый – достаток, рост и развитие, стремление к жизни, реже, синий – значит холод и вода. Коллекция в стиле Этно другой талантливой выпускницы ГПУК, молодого дизайнера одежды, Евгении Негруцэ, также представлена в светло-белых тонах, с аутентичными элементами, колосками и косичками, символами плетения и ковроткачества, олицетворяя древние корни молдавского народа и его излюбленное ремесло²⁵ (Рис. 13. 2).

Выводы. Таким образом, анализируя коллекции, в национальном стиле, в духе украинских традиций, выдающихся дизайнеров из большого модельного Дома Валентино (показы 2015-2016) и творчество современных молдавских авторов, мы смогли провести некоторые параллели, увидеть аналогии, выделить художественные особенности. То, что западные дизайнеры, всемирно известные Valentino, Gucci, Dior решили прибегнуть к использованию в дизайне украинских этномотивов, еще раз подтверждает наши догадки о глубокой самобытной культуре украинцев, славян, которая богата уникальными этнокодами, традиционными костюмами и вышивками. Верится, что данные проекты, квинтэссенция идей итальянского Дома моды, далеко, не первое и не последнее открытие современных дизайнеров. Ознакомившись на практике с веяниями современного украинского и молдавского дизайна – с некоторым количеством основных этнических орнаментов, мы уже можем иначе смотреть на свой или иной народ, на уровень профессиональной подготовки учащихся в ВУЗе или определить тенденции моды в стране, в мире. Однако, не всегда за расшифровкой нескольких символов может стоять глубокое целостное осмысление ментальности народов, тем более таких древних, как украинский и молдавский (бессарабский).

Несомненно, на данном этапе, таковой простой механический перенос сакральных архетипов и сюжетов, тщательно закодированных пращурами на народных костюмах и полотенцах, традиционных коврах и вышитых рубашках (и даже расписных яйцах) с их современной креативной авторской интерпретацией на художественный текстиль, дизайнерскую одежду и ручные гобелены маркирует, прежде всего, потерю целостности и подлинности этих сюжетов. В то же время сам факт наличия в коллекциях всемирно известных дизайнеров и молодых художников-дизайнеров из Молдовы, древних сакральных символов, в том числе использования трипольских, праукраинских орнаментальных кодов, расширяет географию бытия древнейших орнаментов. Воплощение украинских этномотивов, через призму современности, продолжает, тем самым, их непрерывное существование в пространстве и времени. Перед нами открываются реалии и тренды, последствия культурных интерференций, межкультурных отношений, неведомые исторические загадки и мудрость древних культур.

Национальная орнаментика – особый критерий культурной идентичности бессарабского народа, особенно, когда речь идет об исследовании настоящих корней, этнокультурных связей и глубинных смыслов, оставленных и зашифрованных предками на протяжении тысячелетий.

Рекомендации. С точки зрения анализа фактической ситуации культурной жизни в стране и в рамках развития современного художественного образования в Республике Молдова, мы выделяем символическую и художественно-эстетическую ценность орнаментального искусства. В целях валоризации древней орнаментики и усовершенствования учебно-методических программ в ВУЗах, мы на государственном уровне предлагаем внести некоторые коррективы и увековечить историко-культурное наследие страны.

Среди эффективных стратегий по возрождению традиционного орнамента в рамках целого государства подчеркнем следующие действия:

²⁵ Symak A., Babina Y. (2018) *Fashion trends in Moldova – through the prism of the creativity of young designers*. Art and design, №3, P. 21-29.

1. Транслирование важной информации на тему эволюции орнамента на основе последних авторитетных источников и этнологических исследований (посредством теле- и радиопередач);

2. Разработка специальных методологий и практических пособий по этнологии (для курса «Орнаментика») для студентов и педагогов, с полным представлением классификации и декодирования орнаментальных символов и архетипических построений, в том числе с предложенной методикой преподавания, курсом лекций и критериями проверки знаний;

3. Активное проведение национальных и международных конференций, симпозиумов, форумов, конкурсов моды и т. д., в целях глубокого изучения студентами орнамента как художественно-эстетического и культурно-антропологического феномена в искусстве;

4. Введение в ВУЗах с профилем искусство, такой науки как этнопедагогика и соответствующих ей дидактических принципов, на базе этнокультурных традиций и элементов исторического наследия;

5. Продвижение искусства орнамента как отличительного компонента культуры в театральной и режиссерской среде, например, путем создания документальных фильмов, др.;

6. Организация национальных выставок текстиля, ковров, костюмов, вышивки, керамических изделий, традиционных тканей.

7. Создание в рамках текстильных фабрик коллекций в стиле Этно;

8. Презентация творческих (студенческих, дипломных) работ по дизайну и декоративному искусству;

9. Подтверждение разными способами преимущества знания и применения в своем творчестве для подрастающего поколения элементов традиционной орнаменталистики;

10. Как следствие, поощрение молодежи, дизайнеров и художников страны (премии и дипломы) на выставках/конкурсах при выборе национальной тематики.

REFERENCES:

Babina, Ju. I. (2017). Vnedrenie tradicionnyh ornamental'nyh motivov v ramkah fabrichnogo proizvodstva kovrov v Respublike Moldova. *Aktual'nye nauchnye issledovaniya v sovremennom mire*. Perejaslav-Hmel'nickij, 2017. Sbornik nauchnyh trudov, Vyp.1(21). – ch. 5. – s. 142-148 [in Russian].

Babina, Ju. I. (2018). Tradicii i sovremennost' v tvorchestve dizajnera Natal'i Vavilinoj. *Aktual'ni problemi suchasnogo dizajnu: materialy mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii* (20 aprelja 2018 g.). Kiev: KNUTD, 2018. v 2-h tomah. Tom 1. – S. 151-154 [in Russian].

Dunare, N. (1979). *Ornamentica tradizionale comparate*. Bucurest': Meridiane, 1979. 159 s. [In Romanian].

Kozholjanko, G. (2018). Soljarnij kul't u davnih ukraïnciv. V: *Narodoznavchi zoshiti*. № 1 (139), L'viv, 2018. – S. 57-64 [In Ukrainian].

Mojse', L. (2017). *Ornamentul – fenomen artistico-estetic: (Viziun' ontologice si estetice asupra ornamentici' cesaturilor traditionale)*. – Kishinau: Pontos, 2017 (Tipografia «Bons Offices»). – 272 s.: fig. tab. [In Romanian].

Simak, A. I., Babina, Ju. I. (2016). Primenenie tradicij narodnogo ornamenta v sovremennom kovrotkachestve Moldovy i Ukrainy. [Elektronnij resurs] / A. Simak, Ju. Babin // *Suchasni informacijni tehnologii ta innovacijni metodiki navchannja u pidgotovci fahivciv: metodologija, teorija, dosvid, problemi*. – 2016. – Vip. 46. – S. 306-310. – Rezhim dostupa: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Sitimn_2016_46_79 [in Russian].

Simak, A.I., Babina, Ju.I. (2018). Voploshhenie ornamental'nyh tradicij arhitektury cherez prizmu vremeni – v dizajne Mihaely Dvornik. *Tehnicheskaja jestetika i dizajn*. №14. Kiev. 2018. S. 167-171 [in Russian].

Simak, A.I., Babina, Ju.I. (2018). *Jetnopedagogika kak sovremennyy komponent hudozhestvennogo obrazovaniya*. V: *Sovremennyye problemy razvitiya hudozhestvennogo obrazovaniya i vizual'nyh iskusstv (k 100-letiju Vitebskogo narodno-go hudozhestvennogo uchilishha)*: materialy mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii, Vitebsk, 20–21 dekabrja 2018g. / Viteb. gos. un-t; redkol.: E.O. Sokolova (otv. red.) [i dr.]. –Vitebsk: VGU imeni P.M. Masherova, 2018. – 248 s. [in Russian].

Sharanuca, S. N. (1984). *Ornamente populare moldovenesht'*. Kishinjeu. Editura «Timpul», 1984. 144 s. [In Romanian]

Symak, A., Babina, Y. (2018). Fashion trends in Moldova – through the prism of the creativity of young designers. *Art and design*. 2018. №3. P. 21-29 [in English].

<http://m.moldovenii.md/ru/section/691> (data 26.03.18) [in Russian].

<https://etnoata.com.ua/ru/statti-ru/ru-traditsiji/ru-simvolicheskoe-znachenie-ornamentov-ukrainskih-vyshityh-rushnikov/> (data 7.10.18) [In Ukrainian].

СПИСОК АБРЕВІАТУР

АМТІІ – Академия Музыки, Театра и Изобразительных Искусств

АНМ – Академия Наук Молдовы

АО Флоаре-Карпет – Акционерное Общество ковровая фабрика Floare-Carpet (Кишинев)

в. – век

г. – год

ГПУК – Государственный педагогический университет имени Иона Крянгэ

ИКН – Институт Культурного Наследия

р-н – район

РМ – Республика Молдова

Худфак – художественный факультет

Babyna Ju. Symbolik Codes of ancient Cultures: Application of Traditional Ornamentics in Modern Art Education and Fashion

The article presents the analysis of ornamental art in Moldova and Ukraine. Adaptation of traditional ornaments in fashion of well-known designers and in creative works of young artists, its echo in embroidery and carpets. The author reveals the latent metaphor-allegorical value of ancient ethnocodes, interrelation of ethno-cultures, modern sounding of ornamental motives, applied symbols and archetypes. The collected material is based on topical researches of Moldavian authors (by author and ethnologist L. Moysey), with ontological vision of an ornament as an artistic-aesthetic phenomenon in the art of the nation. We also highlight the importance of ethnopedagogy as a cultural-anthropological element and an active component of educational science. Ethnic ornament is a kind of symbolic code that can be decrypted and in which the ancient visions of the universe are embodied. Ornaments are abstract, realistic and symbolic. The most widespread ancient sacral symbols among traditional Ukrainian textiles and embroideries are the chains of ornaments – symbols of water and Earth, Mother, hops, roses (vase with a flower), kalina, poppy, oak, lilies, grapes, rhomb and stars. In compositions of Bessarabian carpets we meet such ethno-motives: meanders from flowers, a vine, a hazel, a strawberry, apples, wreaths, garlands, malvy, daisies, bread columns, bouquets, vases with roses, a tree of life. Trypillya ornaments are sacral ethno-codes to the reading of mentality of the people, its worldview, world perception and contributing to preservation of its cultural identity for centuries. At the end of the study, valuable recommendations are submitted.

Key words: ethnic (traditional) ornament, ornamentation, ethno-codes, Moldova, Ukraine, embroidery, symbols, culture Kukutyeny-Tripolye, university, art Education, fashion, design.

DOI 10.31909/26168812.2019-(42)-3
УДК 378.14

Наталія БАРАБАНОВА, Юлія ГРУШЕВСЬКА*

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ДІЛОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИПУСКНИКІВ ВИШІВ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

У статті викладені деякі результати дослідження, присвяченого питанням компетентнісного підходу до розробки нових освітніх програм для вітчизняних вишів в умовах глобалізації усіх процесів людської цивілізації.

Автори доводять необхідність і ефективність побудови професіограм для випускників вишів з урахуванням формування соціально-ділової компетентності.

Глобалізаційна культура системи вищої освіти в Україні, в першу чергу, пов'язана з розвитком необхідних для ефективної самореалізації людини компетенцій.

Глобалізація науки, академічна мобільність науковців, необхідність поширення знань про соціальні процеси та умінь їх використання у професійно-ділових, соціокультурних, навчальних ситуаціях впливає на розвиток глобальної освіти, зміну вектору навчання з накопичення знань на можливості їх реалізації у типових ситуаціях соціальної, трудової, наукової взаємодії. Наведено перелік соціокомунікативних компонентів професійної компетентності, що необхідно формувати у випускників закладів вищої освіти. Він має бути адекватним як освітнім стандартам вишів, так і запитам ринку в плані кваліфікаційних характеристик сучасних фахівців.

Автори сподіваються, що у глобалізованому просторі вищої освіти соціокомунікативна компетентність повинна стати однією зі складових інтегрованої кваліфікаційної характеристики випускника будь-якого закладу вищої освіти. Ці висновки стосуються створення «портрету фахівця» будь-якого профілю.

Ключові слова: глобалізація вищої освіти, професійна компетенція, соціально-ділова компетентність, компетентнісний підхід до підготовки фахівців

Постановка проблеми. Сьогодні ми спостерігаємо глобальні повсякчасні зміни у всіх сферах життєдіяльності сучасної людини, швидкість яких відображається і в освітніх процесах. Дослідники сходяться на думці, що при жорсткій конкуренції на ринку ідей і можливостей переваги матиме той фахівець, що володіє найновішими засобами передачі інформації, знає основи наук, має достатню практичну підготовку.

Сучасному суспільству потрібні освічені, моральні, заповзятливі люди, що здатні самостійно приймати відповідальні рішення в ситуації вибору, бути мобільними, динамічними, конструктивними фахівцями, володіти розвиненим почуттям відповідальності за долю країни. Задоволення потреб суспільства вимагає від сучасного фахівця високої культури, професійних знань, соціальної, соціально-ділової активності.

І представники міністерства освіти, і педагоги-методисти, творці нових освітніх програм замислюються над питанням: якою може бути конструктивна стратегія урядів і вищої школи як реакція у відповідь на зростаючу глобалізацію (реформування національних систем вищої освіти по вектору глобалізації або європеїзації)?

В умовах постіндустріального суспільства й глобалізації усіх процесів людської цивілізації цінується фахівець – висококласний професіонал, який формується в умовах нової інформаційної дійсності. У зв'язку з цим освітні програми вишів вже більш 10 років складаються з урахуванням компетентнісного підходу до формування професіограми майбутнього професіонала. Компетентнісний підхід означає поступову переорієнтацію домінуючої освітньої парадигми з формуванням теоретичних знань на створення умов для

* Барабанова Н. – кандидат педагогічних наук, доцент, Національний університет «Одеська юридична академія», Україна; e-mail: proffice@ukr.net; Ю. Грушевська – кандидат філологічних наук, доцент, Національний університет «Одеська юридична академія», Україна, e-mail: proffice@ukr.net

оволодіння комплексом професійних компетенцій, що означають здібності випускника до виживання і стійкої життєдіяльності в умовах сучасного багатофакторного соціально-політичного, ринково-економічного, інформаційно і комунікаційно насиченого простору.

Глобалізаційна культура системи вищої освіти в Україні, насамперед, пов'язана з процесом інноваційної освіченості суспільства, з розвитком необхідних для ефективної самореалізації людини компетенцій.

Сьогодні відбувається зародження нового типу університету, якому притаманні такі риси, як оновлення змісту освіти з орієнтацією на інтернаціональні складові, поліпредметний характер освітніх програм, гуманізацію і гуманітаризацію процесу навчання.

Усе це диктує необхідність подальшого аналізу переліку компетенцій, інваріантних до профілю освіти, у навчальних програмах вітчизняних закладів вищої освіти.

Особливу увагу, на нашу думку, необхідно звернути на формування соціально-ділової компетентності випускників вишів, яким належить реалізовувати свої здібності у глобальному соціокомунікативному середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Усвідомлення запитів глобалізованого суспільства на підготовку конкурентоспроможних фахівців диктує нові вагомні складові ключових компетентностей фахівця. Загалом глобалізм розуміється як «світобачення, що базується на баченні світу як єдиного цілого, а людства, – як взаємозв'язаної світової спільноти, в якій загальнопланетарні характеристики переважають і усвідомлюється причетність до загальнолюдських проблем і глобальних процесів»¹, а «застосування глобально-еволюційних уявлень до глобального знання веде до його бачення як інтеграційно-загальнонаукового знання, що отримується в результаті дослідження глобальних процесів і глобальної еволюції, яке в перспективі виявиться фундаментальною основою усієї науки й освіти XXI століття. Це знання може бути використане в глобальній практичній діяльності, спрямованій на виживання цивілізації і збереження біосфери й інших геосфер»².

Вчені сходяться на думці про впровадження концепцій випереджаючої / ноосферної освіти, підвалини якої були закладені ще в другій половині XX ст. Урсул А.Д. впевнений, що освітня система, вбираючи наукові знання ноосферно-орієнтованої науки, поступово перетвориться з консервативної системи в випереджаючу, бо тільки така інформаційна система і зможе забезпечити виживання усього людського роду. Тільки уміючи передбачати і прогнозувати, можна буде реалізувати комплекс превентивних, попереджувальних дій, спрямованих на виживання цивілізації³.

Випереджаюча освіта з її принципами інтеграції, креативності, акмеологічності, фундаменталізації, раціональності⁴ має два напрямки: науково-технічний і науково-освітній. Науково-освітній процес повинен відбуватися в настільки прискореному темпі і з такими якісними змінами, що його можна буде вважати науково-освітньою революцією, що розгортається в XXI столітті і важливою складовою частиною інформаційного суспільства (детально: ⁵).

Глобалізація науки (до прикладу, академічна мобільність науковців, поширення знань, публікації і цитування, використання для цього інформаційних технологій,

¹ Ильин И. В., Урсул А. Д. *Глобалистика и глобальное образование : эволюционный ракурс*, URL: Режим доступа <http://www.socionauki.ru/book/files/ygi/059-073.pdf>

² Урсул А.Д., Урсул Т.А. *Глобальный эволюционизм и глобалистика*, URL: <http://mis.ru/Portals/0/Download/SNiT/%D0%93%D0%9B%D0%9E%D0%91%D0%90%D0%9B%D0%AC%D0%9D%D0%AB%D0%99%20%D0%AD%D0%92%D0%9E%D0%9B%D0%AE%D0%A6%D0%98%D0%9E%D0%9D%D0%98%D0%97%D0%9C.pdf>

³ Урсул А.Д. *Опережающее образование и становление информационной цивилизации* URL: <http://emag.iis.ru/arc/infosoc/emag.nsf/BPA/4a8063cf79d05aa6c325766300402530>

⁴ Айнутдинова И. Н. (2010) *Опережающее образование в высшей школе гуманитарного профиля: теоретические основы*. Альманах современной науки и образования, № 3 (34), Ч. I, С. 117-121

⁵ Урсул А.Д., Урсул Т.А. *Вказ.праця*

формування міжнародних наукових організацій тощо) впливає на розвиток глобальної освіти, котра насамперед пов'язується з перспективами розвитку відкритої і дистанційної освіти, передусім з використанням мережі Інтернет⁶. Ці тенденції дають можливість окреслити певну комплексну модель компетенцій сучасного професіонала.

У роботі «Концептуалізація моделі ноосферного розвитку сучасного соціуму та освіти інформаційного суспільства» автори виділяють якості майбутнього фахівця, підготовка якого здійснювалась у цьому інформаційному суспільстві. Акцентуємо увагу на декількох. Отож, молодий фахівець «усвідомлює відповідальність вибору способів розумної діяльності, яка узгоджується з екологічними та моральними імперативами; організує свою життєдіяльність на основі універсальної етики; розуміє необхідність стійкого розвитку людства та «коеволюційного» розвитку природи і суспільства; намагається на основі особистої діяльності внести вклад в гармонізацію відносин між суспільством і природою; проявляє толерантність у спілкуванні між людьми і природою; займається самоосвітою, самопізнанням, самоствердженням; формує нові компетентності, що відображають життєдіяльність ноосферної цивілізації»⁷.

Реалізуючи міждисциплінарний підхід до створення професіограми майбутнього фахівця, ми узагальнили певні результати досліджень соціологів, психологів, лінгвістів та фахівців із соціальних комунікацій. Учені (Г.М. Андреева, М.С. Андріанов, М.О. Василик, В.В. Василькова, Л.А. Введенська, Л.Г. Павлова, В.І. Грачов, М.Д. Ільязова, М.С. Каган, Е. Мерманн, Г.Г. Почепцов, А.В. Соколов та ін.) акцентують увагу на необхідності розвитку комунікативних вмінь та навичок для здійснення процесу професійного спілкування у групі, колективі, команді.

Спираючись на результати проведених нами досліджень змісту освітніх програм технічних та гуманітарних факультетів вітчизняних закладів вищої освіти, можна стверджувати, що для розв'язання проблеми підготовки повноцінних фахівців будь-якого напрямку необхідно звернути увагу на формування умов та технологій придбання соціально-ділових знань, умінь та навичок як аспектів професійної компетенції.

Наукові завдання статті. Створення передумов для формування ключових соціально-комунікативних компетенцій сьогодні є головною проблемою «компетентнісного підходу» до підготовки фахівців різних напрямків у вітчизняних вишах. Формування компетентностей вимагає розробки моделей типових комунікативних ситуацій, що співвідносяться із реаліями соціально-ділової взаємодії осіб, що навчаються, в умовах майбутньої соціальної і професійної активності.

Моделювання ситуацій соціально-ділової взаємодії у процесі навчання повинно, на нашу думку, сприяти формуванню (розвитку) соціокомунікативної, соціально-ділової компетентності, а відповідно і подальшій соціалізації особистості в різних сферах діяльності. Формування соціально-ділової компетентності на етапі отримання освіти в майбутньому полегшить її реалізацію у взаємодії із колегами, партнерами, підлеглими і т. д., сприяючи успіху в будь-якому виді діяльності.

Мета статті. Для нашого дослідження становить інтерес проблема формування та розвитку соціально-ділової компетентності випускників вітчизняних вишів в умовах глобалізації освітнього простору. Основна мета статті – ознайомити колег з певними результатами узагальнення та уніфікації основних компонентів соціокомунікативної компетентності випускників для коригування нових професіограм.

Виклад основного матеріалу. У журнальних статтях останніх років і в Інтернет-публікаціях ми знаходимо все нові й нові докази прихильності сучасних педагогів і фахівців-практиків компетентнісного підходу в навчанні, в тому числі – у центрах

⁶ Урсул А.Д., Урсул Т.А. (2013) *Мегатренды эволюции образования третьего тысячелетия*, Future Human Image, Т.3. С. 80. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/megatrendy-evolyutsii-obrazovaniya-tretiego-tysyacheletiya-1>

⁷ Воронкова В. Г., Кивлюк О. П., Андрюкайтене Р. (2017) *Концептуалізація моделі ноосферного розвитку сучасного соціуму та освіти інформаційного суспільства*. Гуманітарний вісник ЗДІА, № 68, С. 44.

підвищення кваліфікації, центрах перепідготовки і в корпоративній підготовці фахівців. У системі додаткової та корпоративної освіти (на курсах, тренінгах, семінарах, майстер-класах) використовуються програми, що містять перелік різних компетенцій. Усі вони відповідають професійним потребам конкретних підприємств, компаній, організацій, установ.

У зв'язку з наміченими тенденціями в «безперервному» освітньому процесі завданням викладачів провідних дисциплін у закладах вищої освіти повинно стати визначення загальних і спеціальних компетенцій майбутніх фахівців відповідно до напрямку їх професійної підготовки та розробка переліків відповідних компетентностей. До таких в першу чергу необхідно зарахувати соціально-ділову компетентність. У результаті система освіти зможе більш оперативно реагувати на запити ринку праці, надавати більшого значення перспективам працевлаштування випускників, що володіють знаннями, навичками й уміннями необхідного рівня.

Першим орієнтиром у розробці моделі соціокомунікативної компетентності майбутнього фахівця є, безумовно, перелік нормативних документів, в яких наведені державні вимоги до компетенцій та кваліфікації випускників закладів вищої освіти.

Як правило, у кваліфікаційних нормативно-методичних документах, що розробляються у певних вишах, простежується загальна основа – рекомендації Міністерства освіти і науки із розробки галузевих стандартів вищої освіти. При цьому залишається відкритим питання про взаємодію теоретиків і практиків в цьому процесі. У документах, які є основою для створення кваліфікаційних рівнів, обов'язково йдеться про професійну компетентність як аспект кваліфікації, проте компоненти цієї компетентності різними авторами проектів освітніх стандартів у різних закладах вищої освіти визначаються й описуються по-різному.

Важливим кроком у процесі модернізації вищої освіти є прийняття урядом України Національної рамки кваліфікацій (НРК), яка є системним і структурованим за компетентностями описом кваліфікаційних рівнів. Кожний освітньо-кваліфікаційний рівень НРК характеризується такими компонентами: знання, уміння, комунікація, автономність, відповідальність, професійна компетентність⁸.

Професійна компетенція – компетенція, яка охоплює знання та навички, описує здатність і готовність професійно, на автономному та методологічному принципах виконувати завдання, вирішувати проблеми, оцінювати процес та отримані результати у трудовій діяльності. Як правило, автори теоретичних робіт та навчальних програм виділяють два типи компетенцій:

ключові (соціальні і особистісні), що необхідні для адаптації наявних знань до нових вимог і ситуацій у трудовій діяльності та для отримання нових знань, що підрозділяються на соціально-особистісні, загальнонаукові, інструментальні;

професійні, що відносяться до технології трудової діяльності та підрозділяються на загально-професійні та спеціалізовано-професійні.

Можна стверджувати, що для більш обґрунтованого відбору переліку компетентностей необхідно з'ясувати думки і побажання викладачів і студентів-випускників різних факультетів з приводу змісту соціокомунікативного аспекту професійної компетенції фахівців. Дослідження у цьому напрямку нами були зроблені протягом 1998-2017 років та відображені у підручниках, монографіях і наукових статтях.

Вважається, що мова компетенцій є більш адекватною для оцінки результатів освіти, при цьому самі компетенції інтерпретуються як єдина мова для описання академічних і

⁸ Про затвердження національної рамки кваліфікацій : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1341, *Офіційний вісник України*. URL: <http://ovu.com.ua/articles/475-kabinet-ministriv-ukrayini/publisher>. (дата звернення: 20.02.2019)

професійних профілів. Як зауважують окремі науковці, сьогодні по суті відбувається перехід до нової парадигми освіти⁹.

Для того, щоб виділити із цілої низки знань, умінь і навичок, які називають автори стандартів і паспортів спеціальності, ті, що становлять соціокомунікативну компетентність фахівців, розглянемо спочатку умови і засоби, якими характеризується процес формування соціокомунікативної компетентності у закладах вищої освіти, особливо у закладах технічного профілю. Далі – порівняємо ці дані із запитами ринку (змістом кваліфікаційних характеристик) і оптимізуємо їх.

Природно, процес модернізації змісту вищої освіти, розробки нових компетентнісних моделей, стандартів відбувається значно повільніше, ніж процес формування потреб сучасного ринку у фахівців нової формації. Однак ці два процеси пов'язані загальними соціальними і професійними настановами, культурними і національними традиціями тощо. Проникнення в освітні стандарти європейських компетентнісних моделей доповнює їх, але не змінює традиційної вітчизняної основи.

Для початку зводимо в єдину таблицю вибрані з різних навчально-методичних матеріалів, документів і програм компоненти соціально-ділових комунікацій. Приклади були взяті нами із переліків кваліфікацій, програм, стандартів спеціальностей для випускників вишів як технічного, так і гуманітарного напрямку освіти. Така вибірка дозволяє узагальнити ті компоненти, які найбільш характерні для формування соціокомунікативної компетентності, інваріантної рівневі освіти (бакалаври, магістри), профілю закладів вищої освіти, майбутній професії, і місцям отримання освіти.

Джерелами інформації для складання зведеної таблиці узагальнених компонентів соціокомунікативної компетентності стали наступні документи: Лист Міністерства освіти і науки України з приводу нормативно-методичного забезпечення створення галузевих стандартів вищої освіти (Міністерство освіти і науки України. 31.07.08 №1/9 484); Вимоги Міністерства освіти і науки до результатів освоєння основної освітньої програми для магістрів за напрямом «Журналістика»; Наказ Міністерства освіти України від 11.10.07 р. N 897 «Про створення робочих груп із розроблення галузевих стандартів вищої освіти». Окрім цього, була зроблена певна вибірка з теоретичних робіт різних авторів з питань компетентнісного підходу до вищої технічної освіти.

Наведена нижче таблиця містить перелік компонентів компетентностей без співвіднесення з конкретними умовами та цілями реалізації¹⁰.

Мета таблиці – демонстрація переліку тих здібностей, знань і умінь, які різні автори називають необхідними в процесі формування соціокомунікативної складової професійної компетенції бакалаврів та магістрів вишів різного напрямку підготовки. З будь-якого переліку можна виділити ті компоненти, які будуть найбільш актуальними для моделювання компетентності конкретного фахівця. Важливим є те, що у представників освітніх структур і керівників організацій повинні бути загальні орієнтири в процесі розробки моделей.

Вважаємо, що визначення співвідношень між освітніми стандартами, професійними обов'язками спеціалістів з комунікацій, типовими соціально-діловими ситуаціями та особистісними характеристиками — необхідний крок у розробці ефективної моделі соціокомунікативної компетентності.

⁹ Вербицкий А. А. (2010) *Личностный и компетентностный подходы в образовании: проблемы интеграции*. М., 336 с.

¹⁰ Барабанова Н.Р. (2018) *Соціокомунікативний аспект професійної компетентності фахівця: аналіз, стратегії розвитку*, Одеса, 316 с.

Таблиця 1

Зведена таблиця компонентів соціокомунікативної компетентності, що формується у закладі вищої освіти

Назв.	Компоненти компетентностей
Загальнокультурні	<ul style="list-style-type: none"> - здатність до самостійного навчання новим методам дослідження, до зміни наукового і науково-виробничого профілю своєї професійної діяльності; - здатність вільно користуватися рідною та іноземною мовами як засобом ділового спілкування; - здатність самостійно здобувати за допомогою інформаційних технологій і використовувати у практичній діяльності нові знання та уміння, в тому числі в нових галузях знань, безпосередньо не пов'язаних зі сферою діяльності; - здатність самостійно працювати на міжнародному рівні; <p>здатність до соціальної взаємодії на основі прийнятих у суспільстві моральних і правових норм, норм професійної етики, нести відповідальність за підтримання партнерських, довірчих відносин і т. д.</p>
Соціально-особистісні	<ul style="list-style-type: none"> - здатність до навчання; - здатність до системного мислення; - соціальна адаптивність; - комунікабельність; - здатність удосконалювати і розвивати свій інтелектуальний і культурний рівень; - розвинена мотивація до виконання професійної діяльності; - культура мислення, здатність до узагальнення, аналізу, сприйняття інформації, постановці мети і вибору шляхів її досягнення; - здатність до самостійного навчання новим методам діяльності, готовність до зміни професійно-творчого та наукового профілю своєї діяльності, до зміни соціокультурних і соціальних умов діяльності; - готовність до соціальної взаємодії на основі прийнятих в суспільстві моральних і правових норм, повага до людей, здатність керуватися морально-правовими нормами у професійній діяльності; - здатність до адаптації до нових ситуацій, до активної професійної мобільності; - здатність до використання знань, отриманих в процесі вивчення гуманітарних, соціально-економічних та природничих дисциплін, у своїй професійній діяльності; <p>здатність використовувати поглиблені знання правових і етичних норм під час оцінки наслідків своєї професійної діяльності, під час розробки та здійсненні соціально значущих проєктів і т. д.</p>
Інструментальні	<ul style="list-style-type: none"> - навички роботи з інформацією; - вміння аналізувати, синтезувати і критично резюмувати інформацію; - навички оформлення та подання результатів виконаної роботи; - навички роботи з комп'ютером та іншими технічними засобами перетворення інформації.
Організаційно-управлінські	<ul style="list-style-type: none"> - здатність здійснювати коригування та контроль комунікаційних програм і заходів; - здатність визначати стратегічні цілі та керувати проєктуванням, плануванням, підготовкою та реалізацією комунікаційних кампаній і заходів; - здатність керувати створенням ефективної комунікаційної інфраструктури організації; - використання на практиці вмінь та навичок в організації дослідних і проєктних робіт, в управлінні колективом; <p>здатність розвивати лідерські якості, необхідні для управління трудовими процесами.</p>
Комунікативно-мовні	<ul style="list-style-type: none"> - здатність до усної та письмової комунікації рідною мовою; - знання іноземних мов; - вільне володіння нормами і засобами виразності мови спілкування, письмовою та усною промовою в процесі особистісної та професійної комунікації; - нормативне використання необхідних зворотів літературної мови в діловому спілкуванні; - вміння встановлювати і підтримувати мовні контакти за допомогою формул ділового етикету і протоколу; - володіння прийомами оформлення усних і письмових змістовно-смыслових єдностей для створення необхідних інформаційних текстів; - володіння прийомами мистецтва красномовства для підтримки усномовної взаємодії; - володіння знаннями і вміннями оформлення змісту документів відповідно до профілю та цілей діяльності.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, в умовах глобалізації освітнього простору відбувається уніфікація технологій компетентнісного підходу до визначення концепції фахівця. Така концепція, на нашу думку, повинна містити аспект формування соціально-ділової компетентності випускників, інваріантної сферам майбутньої діяльності.

Створення уніфікованої моделі нової концепції вищої освіти має враховувати професійні та соціально-ділові компоненти її змісту. Така модель повинна бути інваріантна до умов загальної, спеціальної середньої, вищої і додаткової освіти.

Розробка та реалізація моделі буде можлива лише з урахуванням рівня освіти людини, відбору необхідних і достатніх для конкретних умов і цілей діяльності, знань, умінь і навичок.

Рішення проблеми інтеграції компонентів соціокомунікативної компетентності має бути адекватним як освітнім стандартам закладів вищої освіти, так і запитам ринку в плані кваліфікаційних характеристик сучасних фахівців. У зв'язку з цим ми спробували провести порівняльний аналіз відповідних документів та надати висновки у вигляді формально-змістовної бази для створення інтегрованої моделі компетенції. Однак, перш, ніж говорити про компоненти цієї моделі, уточнимо кілька положень.

1. Соціокомунікативна компетентність повинна стати однією зі складових інтегрованої кваліфікаційної характеристики випускника будь-якого вишу. Наші висновки стосуються створення «портрету фахівця» будь-якого профілю.

2. Усі фахівці, незалежно від отриманої професії, мають усвідомлювати необхідність оволодіння знаннями, уміннями і навичками взаємодії в соціально-діловій сфері, якщо їхні посадові функції реалізуються в системі «людина-людина».

3. Більше за інших потребують розвитку соціокомунікативної компетенції керівники, менеджери різного рівня, адміністратори, бізнесмени, які від самого початку отримали технічну освіту.

4. Компонентами моделі соціокомунікативної професійної компетентності фахівця, інтегрованої в єдиний простір безперервної освіти, повинні стати відібрані й уніфіковані компоненти поведінкового та змістовно-смыслового рівнів. Інтеграція у відповідних документах професійної та соціально-ділової компетентності забезпечить узгодженість і структурує зміст освітніх стандартів, що досить перспективно для стабільного розвитку організацій і підприємств, які наймають на роботу фахівців необхідного рівня компетентності.

5. Моделювання інтегрованої системи компонентів соціально-ділової компетентності передбачає наступні етапи:

- оптимізація соціокомунікативних знань і умінь, необхідних у конкретній трудовій сфері;
- відбір і організація типових для цієї сфери ситуацій професійної взаємодії;
- конкретизація рольових установок комунікантів в типових комунікативних ситуаціях соціально-ділової комунікації;
- відбір і організація формальних і змістовно-смыслових (мовних) єдностей, що забезпечують взаєморозуміння комунікантів.

Підводячи підсумки, необхідно зауважити, що інтегрована система соціально-ділової компетентності, компоненти якої узагальнювались нами у ряді досліджень, може моделюватися як в узагальненому варіанті, так і в окремих аспектах, що співвідносяться з цілями, рольовими настановами, умовами і зв'язками (відносинами) учасників професійного спілкування.

REFERENCES

Aynutdinova I. N. (2010) Operezhayushee obrazovanie v vysshey shkole gumanitarnogo profilya: teoreticheskie osnovy. Almanah sovremennoy nauki i obrazovaniya. № 3 (34). Ch. I. P. 117-121. [in Russian] URL: http://scjournal.ru/articles/issn_1993-5552_2010_3-1_33.pdf.

Barabanova N.R. (2018) Sociokomunikatyvnyj aspekt profesijnoyi kompetentnosti fakcivcya: analiz, strategiyi rozvytku : monografiya. Odesa,. 316 p. [in Ukrainian].

Ilin I. V., Ursul A. D. Globalistika i globalnoe obrazovanie : evolyutsionnyy rakurs [in Russian] URL: <http://www.socionauki.ru/book/files/ygi/059-073.pdf>.

Pro zatverdzhennya nacional'noyi ramky` kvalifikacij: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny` vid 23 ly`stopada 2011 r. № 1341 / Oficijny`j visny`k Ukrayiny`. [in Ukrainian]. URL: <http://ovu.com.ua/articles/475-kabinet-ministriv-ukrayini/publisher>.

Ursul A.D. Operezhayuschee obrazovanie i stanovlenie informatsionnoy tsivilizatsii [in Russian] URL: <http://emag.iis.ru/arc/infosoc/emag.nsf/BPA/4a8063cf79d05aa6c325766300402530>

Ursul A.D., Ursul T.A. Globalnyy evolyutsionizm i globalistika. [in Russian]. URL: <http://misis.ru/Portals/0/Download/SNIT/%D0%93%D0%9B%D0%9E%D0%91%D0%90%D0%9B%D0%AC%D0%9D%D0%AB%D0%99%20%D0%AD%D0%92%D0%9E%D0%9B%D0%AE%D0%A6%D0%98%D0%9E%D0%9D%D0%98%D0%97%D0%9C.pdf>

Ursul A.D., Ursul T.A. (2013) Megatrendyi evolyutsii obrazovaniya tretogo tysyacheletiya Future Human Image. T.3. P. 39-95 [in Russian] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/megatrendy-evolyutsii-obrazovaniya-tretiego-tysyacheletiya-1>.

Verbitskiy A. A. (2010) Lichnostnyy i kompetentnostnyy podhody v obrazovanii: problemy integratsii. [in Russian] M., 336 p.

Voronkova V. G., Kyvlyuk O. P., Andryukajtene R. (2017) Konceptualizaciya modeli noosfernogo rozvytku suchasnogo sociumu ta osvity` informacijnogo suspil'stva. Gumanitarny`j visny`k ZDIA. № 68. P.33-48. [in Ukrainian].

Barabanova N., Hrushevska Y. Formation of social-business competence of university graduates during globalization of educational environment

The article presents some results of the research devoted to questions of the competent approach to the development of new educational programs for domestic institutions of higher education under conditions of globalization of all processes of human civilization.

Modern society needs educated, moral, enterprising people, able to make responsible decisions in a situation of choice, be mobile, dynamic, constructive specialists, have a developed sense of responsibility for the fate of the country. Meeting the needs of society requires a modern specialist a high level of culture, professional knowledge, social and business activity.

The authors prove the necessity and efficiency of constructing professionograms for graduates in view of the formation of social and business competence as an aspect of professional competence.

The globalization culture of the higher education system in Ukraine, above all, is connected with the development of the competences necessary for the effective self-realization of the person.

The globalization of science, the academic mobility of scholars, the need to disseminate knowledge about social processes and their use in professional, business, socio-cultural, and educational situations affects the development of global education, the change of the vector of training on knowledge accumulation on the possibilities of their implementation in typical situations of social, labor, scientific interactions.

The article lists the socio-communicative components of professional competence that must be developed in graduates of higher education institutions. It should be adequate to both the educational standards of institutions and to market demands in terms of qualification characteristics of modern specialists.

The authors hope that in the globalized space of higher education socio-communicative competence should become one of the components of the integrated qualification characteristics of a graduate of any higher education. These conclusions relate to the creation of a «portrait of a specialist» of any profile.

Key words: globalization of higher education, professional competence, social and business competence, competence approach to training of specialists.

DOI 10.31909/26168812.2019-(42)-4

УДК: 378.172/.178

Оксана БАШТОВЕНКО*

ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

Стаття розкриває сучасне поняття здорового способу життя, його аспекти. Надається короткий аналіз сучасного стану здоров'я молоді України, основних складових здорового способу життя, напрямків, що стосуються укріплення здоров'я. В статті наводяться посилання на законодавчі акти, та державні заходи щодо проблем укріплення здоров'я населення, а також пропонуються шляхи впливу на формування здоров'язберігаючої компетенції майбутніх педагогів.

Сучасний етап формування здорового життєздатного покоління визначається соціальною політикою держав. Питання збереження здоров'я ніколи не втратить своєї актуальності. Серед всіх цінностей, що людина визначає за своє життя, найвагоміше місце займає її здоров'я та здоров'я її дітей. Все що стосується підтримки, зміцнення, застосування різних технологій спрямованих на збереження здоров'я, з давніх часів привертає увагу людства і до теперішнього часу є досить актуальним. Налагодити стосунки між урядом і особистістю через різноманітні громадські організації, навчальні заклади, структурні об'єднання, здійснювати Концепцію загальнодержавної цільової соціальної програми «Формування здорового способу життя молоді України» повинен компетентний педагог, викладач. І, вразі готовності до ефективної професійної діяльності, ми зможемо розраховувати на здорове, успішне суспільство нашої країни.

Сучасна статистика досить сумна, оскільки свідчить про велику кількість соматичних відхилень, які придбані дітьми і студентами під час навчання. Здоров'язбережувальна компетенція, основа професійної підготовки вчителів, проблема першочергової важливості вищої освіти сьогодення. Суспільство потребує нового спеціаліста, здатного втілити практичний досвід у галузі здоров'язбереження. Саме компетентнісний підхід у підготовці майбутніх вчителів формує нові технології в освіті та вирішує суперечності між соціальним замовленням та недостатнім рівнем сформованості здоров'язбережувальної компетентності.

Ключові слова: стан здоров'я, здоровий спосіб життя, фактори ризику, компетентність, здоров'язбереження.

Актуальність проблеми. На сьогоднішній день немає більшої проблеми для країни ніж зберегти здоров'я працездатного населення. Реальний шлях здійснення – через формування здорового способу життя у дітей та молоді. Ця проблема відноситься до ряду стратегічних, оскільки зниження фізичного потенціалу населення приведе до втрати базового трудового ресурсу і як наслідку – економічного спаду в країні. Як зробити, щоб здоров'язбереження стало складовою взаємних інтересів і взаємної відповідальності держави, суспільства і людини? Як підготувати людину до відповідальності за своє здоров'я, припинити безглузді закликання до відповідальності державні структури і суспільство? Знайти відповіді на ці питання повинні майбутні компетентні фахівці освіти, педагоги, що формуватимуть поняття про здоров'я людини як найбільшу цінність, протягом всього періоду дорослішання та становлення особистості дитини.

Аналіз останніх наукових досліджень. Здоров'я молоді знаходиться під пильною увагою науковців. Із залученням інформаційних технологій розглядали цю проблему в своїх публікаціях Ю.В. Антонова-Рафі, М. В. Єфіменко. Вивчала питання моніторингу

* Баштовенко О. – кандидат біологічних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна, e-mail: osiabasht@mail.ru

соматичного здоров'я студенток навчальних закладів Харкова Максимова К. В. Питаннями моніторингу здоров'я також займалися П.Б. Єфіменко, О.П. Каніщева. Вони визначали стан здоров'я студентів ХНАУ з різним рівнем адаптації. Досліджували рівень здоров'я населення України на прикладі київської області В.М. Корнацький, В. М. Михальчук, Л. О. Дяченко. Смірнов К. М. визначив важливість моніторингу фізичного стану студентів на початковому етапі навчання з фізичного виховання.

Формуванню здоров'язбережувального напрямку приділяється не менш пильна увага. Оніщенко Н.П. визначає особливості здоров'язбережувальної педагогіки у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів. Гінзбург В.Г., Татаровський В.О., Полішко Т.М., Кочерга О.Є., Севериновська О.В. наголошують на великій важливості щодо вирішення сучасних проблем формування здоров'я студентської молоді.

А набуття реальності висвітлюють дані «Щорічної доповіді...про стан здоров'я населення України» які говорять про інтенсивні темпи зростання всіх видів захворювань у дітей віком 7-14 та 15-17 років. Серед них найбільш інтенсивними темпами зростають хвороби ендокринної системи, хвороби кістково-м'язової системи, розлади психіки і поведінки, хвороби ока та його придаткового апарату. Поглиблене дослідження стану здоров'я сучасних школярів та чинників, що на нього впливають, проведеного фахівцями державної установи «Інститут охорони здоров'я дітей і підлітків НАМН України» виявило невтішні результати щодо здоров'я дітей за період навчання в школі¹.

Мета роботи. Тому метою нашої роботи став пошук шляхів оптимізації формування здоров'язберігаючої компетенції майбутніх педагогів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виховувати культуру здорового способу життя потрібно з народження². Для виховання здорових і щасливих дітей передусім треба надати їм передумови успішної соціалізації. Чому ми не можемо врахувати досвід таких країн, як Японія, Швеція, Франція, Італія та ін., де кількість довгожителів вражаюча, причому люди не просто доживають до 100 і більше років, а є психічно і фізично сильними та соціально успішними? Як зробити так, щоб людина, незважаючи на вік, відчувала себе потрібною, повноцінною та необтяжливою для себе та інших? В теперішній час в Україні – більше вмирає, ніж народжується, середня тривалість життя 60-70 років, кількість захворювань населення – критична, ринок ліків – процвітає, підростаюче покоління потопає в шкідливих звичках і залежностях, генофонд погіршується, і цей список причин і наслідків можна ще довго продовжувати³.

Основи державної молодіжної політики в незалежній Україні були закладені прийняттям Верховною Радою України Декларації «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» (1992) і Закону України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» (1993 р.). У них розглянуті аспекти розвитку і захисту інтелектуального потенціалу молоді, поліпшення умов і створення гарантій для здобуття молоддю освіти, спеціальної професійної підготовки та перепідготовки; забезпечення зайнятості молоді, її правового захисту з урахуванням економічних інтересів, професійних і соціальних можливостей суспільства; створення умов для оволодіння духовними і культурними цінностями українського народу та для безпосередньої участі молодих людей в їх відродженні і розвитку, охорони і оздоровлення зовнішнього середовища; формування у молоді почуття національної гордості, патріотизму, готовності захищати суверенітет України; охорона здоров'я молоді, формування у неї глибокої потреби в духовному і фізичному розвитку, здійсненні інших заходів, які забезпечували б збереження і зміцнення генофонду народу України.

¹ Романова Н. Ф. (2010) *Формування здорового способу життя як сучасна стратегія протидії соціально небезпечним хворобам серед дітей та молоді*, Протидія соціально небезпечним хворобам : вивчення українського досвіду, К. : Пульсари, С. 39-48.

² Там само

³ Там само

З метою поліпшення здоров'я населення, зокрема, дітей та молоді, в Україні щорічно приймається десятки важливих документів та доповнень в цій сфері. На захист здоров'я мобілізуються дії всіх секторів суспільства, включаючи соціальну та економічну сфери. На збільшення доходів і підвищення економічної активності громадян, зростання ефективності соціальної підтримки найуразливіших груп населення, націлена Стратегія подолання бідності, концепція Державної програми «Здорова дитина» на 2008-2017 р.р.

Та якщо здоров'я української дитини не стане справжньою суспільною цінністю, а сім'я – пріоритетом державної політики, ми втратимо саму важливу складову у визначенні здоров'я – соціальне благополуччя, що є необхідною умовою вирішення задачі по всебічному оздоровленню нації.

Головна причина в тому, що у нас немає культури здорового способу життя нації і розуміння важливості збереження здоров'я. Можна перекласти провину на державу, політиків, економічну ситуацію, щоб виправдати свою бездіяльність. Але все буде марним, якщо кожна людина не почне з себе, своєї сім'ї, своїх дітей.

Давно відомо, що здоров'я людини на одну чверть залежить від спадковості, ще на одну – від стану навколишнього середовища, одну десяту – від рівня охорони здоров'я та більш ніж на половину – від способу життя⁴. Спосіб життя буває різний. Та мова йде про здоровий спосіб життя. Він не успадковується та до нього не примушують. Він повинен стати звичайним, буденним, навіть непомітним, це єдиний спосіб, що дозволить спочатку успішно вирости та знайти своє місце в суспільстві, визначити стратегію свого життя, досягти максимального успіху.

Що ми розуміємо під здоровим способом життя? Це питання для багатьох є неоднозначним. Та вже ні у кого не виникне сумніву в тому, що комплекс оздоровчих заходів для забезпечення гармонійного розвитку і зміцнення здоров'я здатний підвищити працездатність людей, продовжити їх творче довголіття. Деякі люди йдуть іншим шляхом – дотримуються найпростіших, обґрунтованих наукою норм здорового способу життя. Дотримуються правил вживання здорової і різноманітної їжі, в яку потрібно включати більше фруктів і овочів. Адже, чим різноманітніше харчування, тим більша ймовірність, що в нього увійдуть всі необхідні поживні речовини. Активний спосіб життя, не викликає передчасне старіння і ризик серцево-судинних захворювань. Люди з нормальною вагою в рекомендованих межах мають менший ризик цукрового діабету, гіпертонії, артриту і серцевих захворювань. Але у людей з недостатньою масою тіла знижена опірність інфекціям. Можливість справитися з повсякденними стресами, згубними звичками до паління і алкоголю дає шанс для щасливого майбутнього⁵. Реалізувати ці завдання дозволить впровадження здоров'язбереження як складової освітнього середовища, через виховання здоров'язбережувачої компетенції із залученням кваліфікованих педагогів.

Культурологічний підхід має величезний потенціал у розвитку і формуванні здоров'язберігаючих компетенцій. Визначення поняття здоров'я з позицій підходу – це бачення його змісту крізь призму категорії культури, що відбиває сукупність матеріальних і духовних цінностей. Культура завжди звернена до людини, вона створюється для блага людей. Процес її передачі розкриває наступність традицій, що йдуть з покоління в покоління. А розвиток культури завжди передбачає і розвиток самої людини.

Тоді «здоров'я» розглядається в наступних аспектах:

- здоров'я як нормальне функціонування організму на всіх рівнях його організації;
- здоров'я як динамічна рівновага організму і його функцій з навколишнім середовищем;
- здоров'я як здатність до адаптації;

⁴ Щорічна доповідь про стан здоров'я населення, санітарно-епідемічної ситуації та результати діяльності системи охорони здоров'я України (2017) МОЗ України, ДУ «УІСД МОЗ України», К., 516 с.

⁵ Крущевич Т.Ю. (2012) *Теорія і методика фізичного виховання*, Том 1, К.: Олімпійська література, 392 с.

- здоров'я як повне фізичне, духовне, розумове і соціальне благополуччя, гармонійний розвиток фізичних і духовних сил, що дозволяє людині реалізовувати принципи єдності організму, саморегуляції всіх його органів, систем і активно взаємодіяти з навколишнім середовищем.

Доцільно виділяти п'ять таких якостей: рівень і гармонійність фізичного розвитку; резервні можливості основних фізіологічних систем, пов'язаних з віковими та фенотипічними особливостями організму; рівень імунного захисту і неспецифічної резистентності організму; наявність (відсутність) хронічного захворювання, вади розвитку; рівень морально-вольових і ціннісно-мотиваційних установок.

З позицій медико-фізіологічної науки поняття «здоров'я» слід трактувати як здатність організму адаптуватися до умов зовнішнього середовища, а «хвороба» – як результат зриву адаптації⁶.

Вчені, аналізуючи проблеми здоров'я і здорового способу життя, викладені в сучасній педагогічній, психологічній, медичній літературі, стверджують, що цінність здоров'я є однією з базових якостей.

Іншими словами, здоровий спосіб життя – це стиль життєдіяльності, який відповідає віковим, статевим, спадково обумовленим здібностям організму людини, умовам його існування і орієнтований на культуру збереження, зміцнення і відновлення здоров'я, необхідного для виконання людиною особистісно і суспільно значущих функцій⁷.

Культура здоров'я, розглядається як частина загальної культури людини, що включає певний обсяг знань про різні аспекти здоров'я, способи його збереження і розвитку, стійкі сформовані мотивації і морально-вольові якості особистості, спрямовані на турботу про своє здоров'я, самореалізацію, а також формування умінь і навичок ведення здорового способу життя.

Формування культури здоров'я в освітніх організаціях реалізується за допомогою здоров'язберігаючої освіти як безперервного процесу навчання, виховання і розвитку, спрямованого на розвиток системи науково обґрунтованих знань і практичних умінь, поведінки і діяльності, що забезпечують ціннісні ставлення до особистого здоров'я та здоров'я оточуючих людей.

Таким чином, формування здоров'язберігаючої компетенції розуміється як інтегративна особистісна якість, що формується в процесі систематичного, цілеспрямованого виховання і навчання на основі емоційно-ціннісного ставлення до свого здоров'я та організації здорового способу життя, валеологічного мислення, накопичення досвіду застосування валеологічних знань, умінь і навичок в практиці організації здорового способу життя, розвитку всіх компонентів валеологічної свідомості. Формування культури здоров'я відбувається в процесі освіти і виховання, в тому числі самовиховання⁸.

Оскільки освітні організації є найважливішою ланкою соціалізації молоді, вони здатні сприяти прояву і розвитку творчого потенціалу молодих людей і представляють собою місце, де серед інших цінностей повинна засвоюватися цінність здоров'я, формуватися мотивація на збереження свого здоров'я та здоров'я оточуючих.

Майбутні компетентні педагоги повинні поставити перед собою головне завдання – допомогти підліткам і учнівській молоді усвідомити цінність здоров'я і значення здорового способу життя для сучасної людини, сформувати відповідальне ставлення до власного здоров'я.

⁶ Круцевич Т.Ю. (2012) *Теорія і методика фізичного виховання*, Том 1, К.: Олімпійська література, 392 с.

⁷ *Щорічна доповідь про стан здоров'я населення, санітарно-епідемічної ситуації та результати діяльності системи охорони здоров'я України* (2017), МОЗ України, ДУ «УІСД МОЗ України», К., 516 с.

⁸ Огністий А. (2002) *Актуальні проблеми підготовки вчителя-предметника до роботи з фізичного виховання*, Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві: Зб. наукових праць Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки, Луцьк, С. 92-94.

У формуванні культури здоров'я значну роль відіграють такі напрямки освітнього процесу, як фізичне виховання (що сприяє формуванню фізичної культури), екологічна освіта (що сприяє творенню екологічної культури), духовно-моральне виховання, культурологічна освіта, а також біологічна, медико-гігієнічна і валеологічна освіта і виховання, що формують основи духовно-моральної, валеологічної, медичної культури людини⁹.

Формування культури здоров'я, виховання потреби вести здоровий спосіб життя – як складової здоров'язберігаючої компетенції, складний багатоетапний процес. Організація роботи освітнього закладу щодо формування цінності здоров'я та здорового способу життя повинна базуватися на таких основних принципах:

- цілісності: виховання основ здорового способу життя здійснюється в рамках єдиного процесу виховання і формування особистості;
- комплексності: залучення в сферу формування навичок здорового способу життя всіх основних компонент навчального закладу;
- безпеки: ретельний відбір інформації, що надається, виключення відомостей, які можуть провокувати його інтерес до поведінки, що руйнує здоров'я;
- вікової адекватності: зміст освіти базується на актуальних для конкретного віку потребах і цінностях і враховує реальні для даного віку чинники ризику;
- соціокультурної адекватності: облік властивих суспільству стандартів і норм поведінки, в тому числі звичаїв, традицій, пов'язаних зі здоров'ям.

Треба розглядати освітнє середовище як адаптивно-розвивальне і безпечне, яке повинно сприяти розвитку особистості при оптимальній психофізіологічній «вартості» даного процесу¹⁰.

Ефективним кроком для формування здоров'язбереження є застосування здоров'язберігаючих технологій в освіті, що спрямовані на вирішення пріоритетного завдання сучасної освіти: збереження, підтримку і зміцнення здоров'я суб'єктів педагогічного процесу в освітньому закладі.

Цілі здоров'язберігаючих технологій стосовно особистості майбутнього фахівця:

1) досягнення високого рівня реального власного здоров'я молодшої людини, забезпечення її знаннями, вміннями, навичками, необхідними для ведення здорового способу життя;

2) виховання культури здоров'я як усвідомленого ставлення того, хто навчається до здоров'я і життя людини, що дозволяє людині самостійно і ефективно освоювати навички ведення здорового способу життя і безпечної поведінки¹¹.

Серед здоров'язберігаючих технологій, застосовуваних у системі освіти, є ті, що вирізняються своєю ефективністю, різними підходами до охорони здоров'я, методами і формами роботи.

Медико-профілактичні і медико-гігієнічні технології забезпечують збереження і покращення здоров'я під керівництвом компетентних спеціалістів навчального закладу відповідно до медичних вимог і норм, з використанням моніторингу здоров'я і розробкою

⁹ Огністий А. (2002) *Актуальні проблеми підготовки вчителя-предметника до роботи з фізичного виховання* // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві: 36. наукових праць Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки, С. 92-94.

¹⁰ Romanova N. F. (2010). *Formirovaniye zdorovogo obraza zhizni kak sovremennaya strategiya protivodeystviya sotsial'no opasnym boleznyam sredi detey i molodezhi* [Formation of a healthy lifestyle as a modern strategy for dealing with socially dangerous diseases among children and young people] *Protivodeystviye sotsial'no opasnym boleznyam: izucheniye ukrainskogo opyta* Counteraction to socially dangerous diseases: the study of Ukrainian experience - Counteraction to socially dangerous diseases: the study of Ukrainian experience, (pp.39-48). Kyiv [in Ukrainian].

¹¹ Maksimova Ye.V. (2017) *Monitoring sostoyaniya somaticheskogo zdorov'ya studentok 1 kursov vysshikh uchebnykh zavedeniy* Khar'kova [Monitoring of the state of somatic health of students of the first courses of higher educational institutions of Kharkiv]. *Mizhnarodnyy naukovyy zhurnal Internauka - International scientific magazine Internauca*, Vol.7, pp.30-34 [in Ukrainian].

рекомендацій по оптимізації особистісного здоров'я; організація профілактичних заходів в освітній установі; організація контролю і допомоги в забезпеченні гігієнічних умов.

Ефективне формування культури здоров'я можливо реалізувати в рамках позааудиторної діяльності згідно з варіативною частиною навчального плану.

Комплекс оздоровчих заходів забезпечуватиме гармонійний розвиток і зміцнення здоров'я, підвищення психічної стійкості, продовження активності¹².

Висновки та перспективи подальших досліджень. Досягнення високого рівня реального власного здоров'я майбутнього компетентного спеціаліста – педагога, що володіє знаннями, вміннями, навичками, необхідними для ведення здорового способу життя, дозволить виховати культуру здоров'я як усвідомлений стан, самостійної і ефективної реалізації навичок ведення здорового способу життя для виховання майбутнього здорового покоління.

Перспективним є подальше дослідження здоров'язбереження як пріоритету державної соціальної стратегії суспільства в цілому. Але неможливо вирішити проблему тільки силами одного боку: держави або суспільства. Необхідна зацікавленість і взаємодія в цій державній справі громадських організацій, бізнес-сектора, всього громадянського суспільства і кожного з нас. Особливо важливою є участь вищих освітніх закладів, здатних об'єднати всі верстви суспільства щодо вирішення завдань поширення досвіду здорового і активного способу життя, розвитку масових видів спорту, зміцнення сім'ї, створення умов для духовного і фізичного розвитку особистості, відродження національних культурних традицій.

REFERENCES

Yezhegodnyy doklad o sostoyanii zdorov'ya naseleniya, sanitarno-epidemicheskoy situatsii i rezul'taty deyatelnosti sistemy zdavookhraneniya Ukrainy (2016). [Annual report on the health status of the population, the sanitary-epidemic situation and the results of the health care system of Ukraine]. MZ Ukrainy, GU, UISI MOZ Ukrainy- Ministry of Health of Ukraine, state administration "UISD MOH Ukraine. Kyiv [in Ukrainian].

Krutsevych T.YU. (2012) *Teoriya i metodyka fizychnoho vykhovannya* [Theory and Methodology of Physical Viking]. Vol 1, Kyiv: Olimpiys'ka literatura, 392 p. [in Ukrainian].

Maksimova Ye.V. (2017) *Monitoring sostoyaniya somaticheskogo zdorov'ya studentok 1 kursov vysshikh uchebnykh zavedeniy Khar'kova* [Monitoring of the state of somatic health of students of the first courses of higher educational institutions of Kharkiv]. *Mizhnarodnyy naukovyy zhurnal Internauka – International scientific magazine Internauca*, Vol.7, pp.30-34 [in Ukrainian].

Ohnisty A. (2002.) *Aktual'na problema pidhotovky vchytelya-predmetnyka do roboty z fizychnoho vykhovannya* [Actual problems of preparation of a teacher-subject for work on physical education]. *Fizychne vykhovannya, sport ta kul'tura zdorov'ya v suchasnomu suspil'stvi – Physical education, sports and health care in the modern society*. Lutsk, (pp. 92-94) [in Ukrainian].

Romanova N. F. (2010). *Formirovaniye zdorovogo obraza zhizni kak sovremennaya strategiya protivodeystviya sotsial'no opasnym boleznyam sredi detey i molodezhi* [Formation of a healthy lifestyle as a modern strategy for dealing with socially dangerous diseases among children and young people] *Protivodeystviye sotsial'no opasnym boleznyam: izucheniye ukrainskogo opyta* *Counteraction to socially dangerous diseases: the study of Ukrainian experience – Counteraction to socially dangerous diseases: the study of Ukrainian experience*, (pp.39-48). Kyiv [in Ukrainian].

¹² Крyцевич Т.Ю. (2012) *Теорія і методика фізичного виховання*. Том 1, Київ: Олімпійська література, 392 с.

Bashtovenko O. Formation of healthcare-saving competence of future teachers

The article reveals the modern concept of a healthy way of life, its aspects. A brief analysis of the current state of health of Ukrainian youth, the main components of a healthy lifestyle, and directions concerning the strengthening of health is given. The article refers to legislative documents, and state actions on problems of strengthening the health of the population. The ways of influencing the formation of health-saving competence of future teachers are offered.

The modern-day stage in the formation of a healthy, viable generation is determined by the social policy of states. The world community has already defined common views and requirements for the formation of health care through a number of documents and regulatory acts to promote the introduction of a healthy lifestyle. The issue of maintaining health will never lose its relevance. Among all the values that a person defines during his life, a significant place is occupied by his health and the health of his children. All that concerns the support, strengthening, the use of various technologies aimed at preserving health, has long attracted the attention of mankind and to even now has been highly relevant. A competent teacher, tutor, educator, coach has to establish relations between the government and the person through various public organizations, educational institutions, structural associations, to implement the Concept of the national target social program «Formation of a healthy lifestyle of young people of Ukraine». And when the pedagogues are ready for effective professional activity, we will be able to rely on a healthy, successful society of our country.

Health-preserving competence, the basis of professional training of teachers of physical education, is a problem of paramount importance of higher education nowadays. There is no motivation for activities related to the preservation of children's health in future teachers, they do not know and do not know how to use health-preserving technologies in the educational process, ignore the scientific organization of labor in the pedagogical process.

Key words: *health, healthy lifestyle, children, negative risk factors, health care.*

DOI 10.31909/26168812.2019-(42)-5
УДК 378.093.2:[174:61]

Олександр БІЛІЧЕНКО*

КРИТЕРІЇ ТА ПОКАЗНИКИ СФОРМОВАНOSTІ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ МАЙБУТНІХ МЕДИЧНИХ СЕСТЕР

У статті професійна етика медичних працівників охарактеризована як єдність трьох процесів: обміну інформацією, пізнання людьми один одного, формування і розвитку міжособистісних відносин. Зазначено, що професійна етика у процесі професійної взаємодії у медичній сфері реалізує такі функції: мотиваційно-стимулюючу, інформаційно-комунікативну, перцептивно-комунікативну та інтерактивно-комунікативну функції. Акцентовано увагу на тому, що професійна етика є феноменом, механізм функціонування якого обумовлений особливостями інтелектуальної і емоційної взаємодії суб'єктів діяльності, а її внутрішня структура визначається єдністю чотирьох компонентів: мотиваційно-ціннісного, когнітивного, особистісного, діяльнісного, що сприяють успішній реалізації відповідних функцій взаємодії між фахівцями медичного профілю і пацієнтами.

У статті проаналізовано погляди науковців на визначення критеріїв і показників професійної етики, готовності майбутніх молодших медичних спеціалістів до професійного самовдосконалення, сформованості емпатійної культури студентів вищих медичних навчальних закладів, готовності майбутніх медичних сестер до професійної самореалізації, професійно-етичної культури майбутнього лікаря. Запропоновано критерії сформованості професійної етики майбутніх медичних сестер: мотиваційно-ціннісний, когнітивний, особистісний, діяльнісний. У табличній формі представлені показники виокремлених критеріїв.

Ключові слова: професійна етика, медичні сестри, студенти медичного коледжу, критерії, показники, професійна підготовка.

Постановка проблеми. Стрімкі зміни в соціокультурному житті нашого суспільства, динамізм і напружений характер праці медичних працівників вимагають кардинальних змін у медико-професійній підготовці майбутніх медичних сестер, які мають оволодіти професійною етикою, спираючись на морально-етичні основи медичної діяльності. Стрижнем професійної діяльності медичних працівників є професійна етика, що реалізується в глибокому розумінні майбутніми фахівцями свого професійного і людського обов'язку, у високій професійній і морально-етичній відповідальності за якість процесу підтримки і збереження здоров'я населення і його результати.

Логіко-методологічний аналіз сутності професійної етики медичних працівників дозволяє стверджувати, що, будучи за своєю природою соціальним явищем, на рівні індивідуальної форми буття вона постає у вигляді єдності трьох процесів: обміну інформацією, пізнання людьми один одного, формування і розвитку міжособистісних відносин. Через цю особливість людина, вступаючи в спілкування в будь-якій сфері соціальної практики, у тому числі і в процесі професійної взаємодії (медичний працівник – пацієнт), закономірно реалізує мотиваційно-стимулюючу, інформаційно-комунікативну, перцептивно-комунікативну та інтерактивно-комунікативну функції. Тому професійна етика є феноменом, механізм функціонування якого обумовлений особливостями інтелектуальної і емоційної взаємодії суб'єктів діяльності, а її внутрішня структура визначається єдністю чотирьох компонентів: мотиваційно-ціннісного, когнітивного, особистісного, діяльнісного, що сприяють успішній реалізації відповідних функцій взаємодії між фахівцями медичного профілю і пацієнтами.

* Біліченко О. – здобувач кафедри педагогіки і професійної освіти, Вінницький державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, Україна, e-mail: sanyaits7@gmail.com

Варто зазначити, що вивчення механізмів формування професійної етики майбутніх медичних працівників спеціально не проводилось, але в низці праць з педагогіки вищої школи близькі питання розглядались. Продуктивне вирішення проблем формування професійної етики майбутніх медичних сестер, всебічний розвиток їх соціальних якостей можливі за умов аналізу праць дослідників, присвячених питанням професійного спілкування, розвитку професійно важливих якостей майбутніх фахівців, узагальнення висновків теоретичних досліджень на стику педагогіки вищої медичної школи, деонтології, теорії моралі особистості щодо критеріїв сформованості професійної етики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Моніторинг якості професійної підготовки майбутніх фахівців, на думку дослідників Л. Сушенцевої¹, О. Чорної², З. Шарлович³, має базуватись на обґрунтованих критеріях. У свою чергу, критерії групуються за спільними ознаками, утворюючи критеріальну спільноту. Але розробка, обґрунтування, об'єднання критеріїв вивчення певного явища ускладнюються через неузгодженість у розумінні понять, відсутність чіпких методик оцінювальної діяльності, обмежений характер застосування критеріальних механізмів, загалом, нерозробленість стратегії моделювання критеріального апарату.

У педагогічній літературі поняття «критерій», як правило, корелює з поняттями «ефективність», «оцінювання». Критерії ефективності дозволяють визначити результати технології, що впроваджується в освітній процес, завдяки тому, що оцінювання відбувається за ustalеними показниками. Правильне тлумачення, визначення, використання критеріїв є основою для перевірки педагогічної моделі, експериментальної методики, реалізації освітньої системи. Критерій можна розглядати як засіб оцінки ступеня етичної підготовки студентів-майбутніх медичних сестер до виконання професійної діяльності; він дає можливість отримати більш повне уявлення про кількісні та якісні складові фахово-етичної поведінки майбутніх працівників медичної сфери.

Педагогічна діагностика на сучасному етапі є складною і неоднозначною, оскільки необхідно дати порівняльну оцінку як характеристикам педагогічного процесу та його учасників, так і самим результатам дослідження. Виконання цієї діяльності потребує особливого виду компетентності, що передбачає фаховий підхід до дослідження, аналізу, оцінювання, порівняння результатів освітнього процесу, зважаючи на кількісні і якісні критерії та показники, що дозволяють визначити і зафіксувати наявність або відсутність певних властивостей, ознак або сторін об'єкту дослідження⁴. Проблема визначення критеріїв професійної підготовки, що здійснюється у закладах вищої освіти, досліджувалась В. Вікторовим, С. Максименко Н. Боритко, З. Слєпкань, Т. Туркот, Г. Беднарчиком, Дж. Серковською-Мака та ін. На думку вчених Л. Дудікової⁵, Т. Туркота⁶ критерії, що застосовуються в педагогічних дослідженнях, мають відповідати низці вимог: цільова заданість, об'єктивність, істотність, релевантність, правильне співвідношення кількісних і якісних сторін, раціональність (доступність) тобто можливість їх використання різними.

Наукові завдання статті: 1) проаналізувати погляди науковців на визначення критеріїв та показників професійної етики, сформованості професійно значущих якостей майбутніх фахівців медичної сфери; 2) запропонувати критерії та показники сформованості професійної етики майбутніх медичних сестер.

¹ Сушенцева Л. Л. (2014). *Управління якістю освіти: досвід та інновації*. Дніпропетровськ: ІМАпрес, 462 с.

² Чорна О. В. (2015). *Становлення та розвиток системи моніторингу якості вищої освіти в Німеччині*, Кривий Ріг : Діонат, 244 с.

³ Шарлович З. П. (2015). *Формування професійно-педагогічної компетентності медичних сестер сімейної медицини в процесі фахової підготовки: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04* . Житомир, Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка, 122 с.

⁴ Галузьяк В.М., Холковська І.Л. (2015). *Педагогічна діагностика*, Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 155 с.

⁵ Дудікова Л. В. (2011). *Формування готовності до професійного самовдосконалення у майбутніх лікарів. Автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04*. Вінниця, ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 23 с.

⁶ Туркот Т. І. (2010). *Педагогіка вищої школи*, Херсон, 608 с.

Мета статті: теоретично обґрунтувати критерії та показники сформованості професійної етики майбутніх медичних сестер.

Виклад основного матеріалу. Вивчення доробку науковців, дослідження яких спрямовані на вивчення особливостей професійної етики, деонтології, професійної культури як професійно-етичних складових діяльності фахівців соціономічних професій, дозволяє проаналізувати зміст критеріїв сформованості професійної етики майбутніх медичних працівників.

Так, досліджуючи проблему формування готовності до професійного самовдосконалення майбутніх лікарів, науковець Л. Дудікова⁷ зазначає, що основними критеріями якості, що вивчається, є мотиваційно-ціннісний, пізнавально-інформаційний, діяльнісно-результативний. Показниками сформованості готовності майбутніх лікарів до професійного самовдосконалення за мотиваційно-ціннісним критерієм є: інтерес до професії лікаря, прагнення стати лікарем-професіоналом; сформованість потреби у професійному самовдосконаленні; усвідомлення особистісного сенсу та значущості професійного самовдосконалення; бажання займатись самовдосконаленням, пізнавальний інтерес до особистісно-професійного зростання; розуміння свого «Я-реального» та необхідності досягнення «Я-ідеального»; сформованість ідей про важливість і необхідність професійного самовдосконалення на рівні загальних уявлень, думок, поглядів чи переконань; сформованість загальнолюдських духовно-моральних цінностей добра, гуманістичних світоглядних установок, а також норм добра та правил професійної поведінки й діяльності лікаря; усвідомлення важливості гуманістичних цінностей у власному житті та професійній діяльності.

Основними показниками сформованості готовності майбутніх лікарів до професійного самовдосконалення, у дисертаційному дослідженні Л. Дудікової⁷, за пізнавально-інформаційним критерієм є: усвідомлення ступеня своєї підготовленості до професійного самовдосконалення, самоспостереження й самоаналіз; чіткість уявлень про сутність, зміст, ознаки, складові, механізми, етапи професійного самовдосконалення медика; системність і глибина теоретичних знань з проблем професійного самовдосконалення; здатність осмислювати ситуації професійної діяльності багатогранно, з різних позицій, виділяючи окремі аспекти аналізу та встановлюючи між ними взаємозв'язки; самостійність у пошуку інформації про шляхи самовдосконалення лікаря; здатність до рефлексії; адекватність самооцінки своєї діяльності; активність під час обговорення різних медичних проблем, аналізу конкретних ситуацій, результатів лікарської практики.

Показниками сформованості готовності майбутніх лікарів до професійного самовдосконалення за діяльнісно-результативним критерієм дослідник Л. Дудікова⁷ вважає: вміння ставити мету й завдання професійного самовдосконалення, планувати кроки щодо їх досягнення; володіння різними методами, прийомами і технологіями самовдосконалення; вміння вибирати і використовувати доцільні засоби для пошуку й засвоєння інформації; самостійність у роботі з літературними джерелами, інтерес до вивчення передового досвіду, до наукових досягнень, до дослідницької роботи; вміння здійснювати самоконтроль, самоаналіз і самооцінку результатів діяльності з самовдосконалення; регулярність занять самоосвітою; вияв вольових якостей, зокрема, наполегливості, дисциплінованості під час виконання навчальних завдань та досягнення цілей самовдосконалення; внутрішню незалежність від зовнішнього керівництва, необхідність лише консультативної допомоги у справі самовдосконалення.

У відповідності до виокремлених компонентів, дослідником І. Сірак⁸ визначено критерії і показники готовності майбутніх медичних сестер до професійної самореалізації:

⁷ Дудікова Л. В. (2011). *Формування готовності до професійного самовдосконалення у майбутніх лікарів. Автореф. дис. ... канд. пед. наук :13.00.04.* Вінниця, ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 23 с.

⁸ Сірак І. П. (2017). *Формування готовності майбутніх медичних сестер до професійної самореалізації: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04.* Вінниця, ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 296 с.

мотиви, цілі, інтереси, ціннісні орієнтації, ставлення до професії медичної сестри і до професійної самореалізації, наявність потреби у професійній самореалізації, установка на самоздійснення, спрямованість на досконале оволодіння фаховими знаннями й на професійну самореалізацію, усвідомлення значущості своєї діяльності та необхідності професійної самореалізації (мотиваційно-ціннісний критерій); рівень засвоєння фахових знань, самостійність мислення, емпатійність, сформованість особистісних якостей (відповідальність, вимогливість, сумлінність, рішучість, наполегливість, самовладання та ін.), позитивна професійна «Я-концепція» (когнітивно-особистісний критерій); сформованість практичних професійних умінь та навичок, творча активність, максимально повна актуалізація і реалізація фахових умінь у процесі практики, вміння творчо вирішувати професійні завдання, здатність до взаємодії (уміння та навички професійного спілкування) з пацієнтом, лікарем, іншими медичними сестрами, родичами пацієнта, самостійність у квазіпрофесійній діяльності (творчо-діяльнісний критерій); здатність до самопроекування власних професійних якостей, самоорганізації, самоуправління своєю діяльністю, здатність до рефлексії, здатність до саморегуляції, вміння оцінити й коригувати результати власної професійної підготовки (рефлексивно-регулятивний критерій).

Провівши комплексний аналіз наукових джерел, дослідник О. Наливайко⁹ визначила основні структурні компоненти та критерії сформованості професійної культури майбутніх сімейних лікарів, що їм відповідають: 1. Аксіологічний (ціннісно-мотиваційний критерій), показниками якого є: професійна мотивація, професійні цінності, здатність до самовдосконалення. 2. Операційно-діяльнісний (когнітивно-діяльнісний критерій), показниками якого є: знання, вміння, навички; комунікативні вміння; інтелектуально-культурний розвиток. 3. Професійно-особистісний (особистісно-творчий критерій), показниками якого є: лікарська етика, здатність до емпатії, гуманне ставлення до людини.

Ю. Устименко¹⁰, проводячи діагностику готовності майбутніх стоматологів до професійної взаємодії, у своїй роботі визначає рівень сформованості мотиваційного критерію за такими показниками: рівень мотивації досягнення та потреби у взаємодії. Діагностика когнітивного критерію здійснювалася за допомогою середнього арифметичного значень коефіцієнту повноти засвоєння знань, коефіцієнту міцності засвоєння знань. Діагностика операційного критерію відбувалася на підставі оцінювання рівня сформованості комунікативно-мовленнєвих, інтерактивних, морально-етичних умінь. Діагностика особистісного критерію готовності майбутніх стоматологів до професійної взаємодії здійснювалася на підставі оцінювання рівня сформованості емпатійності, рефлексивності, емоційного інтелекту.

У дисертації Ю. Євтушенко¹¹ «Формування деонтологічної культури лікарів у навчально – виховному процесі медичного ВНЗ» ступінь сформованості явища, що вивчається, визначався за такими критеріями: 1) когнітивний – повнота й усвідомленість знань, що відображаються у змісті когнітивного структурного компонента деонтологічної культури. Повнота знань визначалася дослідником як відношення засвоєного студентом обсягу деонтологічних знань до загального обсягу інформації, запропонованої до вивчення. Усвідомленість знань визначалася як ступінь їх засвоєння: репродукція (механічне заучування й відтворення без пояснення), розуміння й прийняття (осмислене запам'ятовування, вільний виклад, переконаність в істинності знання), застосування й творчість (розуміння практичного значення знань, збагачення знань власними міркуваннями, досвідом). 2) мотиваційно-ціннісний – інтеріоризованість цінностей,

⁹ Наливайко О. Б. (2016). *Формування професійної культури майбутніх сімейних лікарів у процесі контекстної підготовки* : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Вінниця, ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 286 с.

¹⁰ Устименко Ю. С. (2016). *Підготовка майбутніх стоматологів до професійної взаємодії засобами інтерактивних методів навчання*: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Дніпропетровськ, 246 с.

¹¹ Євтушенко Ю. О. (2017). *Формування деонтологічної культури лікарів у навчально – виховному процесі медичного ВНЗ*: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Старобільськ, 204 с.

виразність інтересів і мотивів, представлених у змісті аксіологічного, мотиваційного та особистісно-рефлексивного компонентів деонтологічної культури. Ступінь інтеріоризованості цінностей деонтології могла варіюватися: цінності могли не визнаватися значущими, могла теоретично визнаватися їхня соціальна значущість і відкидатися (повністю або частково) особистісна важливість, нарешті, ці цінності могли усвідомлюватися як особистісно значущі для життя в суспільстві й ефективної професійної діяльності майбутнього лікаря. Контекстні інтереси могли бути відсутніми у мотиваційній сфері студента, могли проявлятися ситуативно, детермінуючи прагнення до певних дій і поведінки, і могли міцно займати провідні позиції в ієрархії мотивів поведінки й діяльності майбутнього лікаря. 3) діяльнісний – активність і успішність (продуктивність) деонтологічної поведінки. Активність визначалася обсягом (інтенсивністю) деонтологічної взаємодії (у загальносоціальному або професійному аспектах), рівнем ініціативи й самостійності. За даним критерієм студенти могли характеризуватися пасивністю (відсутність ініціативи, неучасть у деонтологічній взаємодії), вимушеною активністю (участь ситуативна й детермінована зовнішніми обставинами, ініціатива відсутня) або творчою активністю (внутрішньо мотивована, добровільна участь у деонтологічній діяльності, прояв ініціативи щодо організації деонтологічної взаємодії).

Характеризуючи компоненти професійно-етичної культури майбутнього лікаря, науковець А. Агаркова¹² у своєму дисертаційному дослідженні обґрунтувала такі критерії: когнітивний, особистісний, рефлексивний, комунікативний. Їх показники дають можливість визначити рівень сформованості професійно-етичної культури майбутніх лікарів.

Показниками когнітивного критерію є: вільне володіння пізнавальними операціями; знання з етики, загальних та клінічних дисциплін, психології, основ міжособистісної комунікації. До показників особистісного критерію віднесено: вміння та навички етичних суджень; знання, вміння та навички розв'язання етичних медичних дилем; повага до засвоєних етичних норм і соціальних вимог; відповідальність. Показниками рефлексивного критерію є: сформованість навичок, досвіду рефлексії; емоційна саморегуляція. Комунікативний критерій характеризується такими показниками: знання, вміння, навички встановлення контактів та комунікативної взаємодії з людьми (колегами, пацієнтами); сформованість позитивно-комфортного стилю спілкування.

Визначаючи чотири рівні сформованості компетентності фахівця з медсестринства: низький, середній, достатній, високий, дослідник З. Шарлович¹³ у своїй науковій роботі спиралась на такі критерії, підкріплені показниками: 1. Мотиваційний – розуміння престижності професії медичної сестри, гарні умови роботи, можливість отримання винагороди за свою діяльність, навчальний заклад знаходиться близько до дому, батьки наполягали на навчанні саме за цим фахом. 2. Ціннісний – цінність людського життя, цінність здоров'я, інтереси хворого і суспільства на першому плані і понад усе. 3. Знаннєвий – міцність, якість, ширина, глибина знань з дисциплін циклів гуманітарної, соціально-економічної, природничо-наукової підготовки, циклу професійної та практичної підготовки, педагогіки, психології. 4. Діяльнісний – якість, точність, правильність виконання завдань у відповідності до алгоритмів; швидкість, ступінь автоматизації; легкість, успішність переносу в ускладнені умови (ефективність навички в ускладнених умовах). 5. Рефлексивний – рівень сформованості особистісних якостей, розвитку пізнавальних процесів, стійкості емоційно-вольової сфери.

¹² Агаркова А. О. (2011). *Формування професійно-етичної культури майбутніх лікарів у вищих навчальних закладах : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07*. К., 21 с.

¹³ Шарлович З. П. (2015). *Формування професійно-педагогічної компетентності медичних сестер сімейної медицини в процесі фахової підготовки: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04*. Житомир, Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка, 122 с.

У структурі професійної спрямованості майбутніх лікарів дослідником С. Тихолаз¹⁴ виокремлено чотири компоненти: інформаційно-пізнавальний, спонукально-аксіологічний, афективно-регуляційний і діяльнісно-практичний. Відповідно до цих компонентів визначено критерії та показники сформованості професійної спрямованості майбутніх лікарів: когнітивний (сформованість образу медичної професії – обзнаність щодо змісту і умов професійної діяльності лікаря, її особливостей, суспільної значущості та вимог до особистості; знання особливостей і способів регулювання професійної діяльності медичного фахівця на основі норм медичної етики та деонтології; чіткість і адекватність уявлень про ідеал лікаря, його професійно важливі якості; усвідомлення своєї відповідності вимогам медичної професії; усвідомлення перспектив професійного зростання); мотиваційно-ціннісний (мотивація професійного вибору, відповідність провідного мотиву вибору медичної професії, її об'єктивному змісту; мотивація навчально-професійної діяльності; прагнення до професійного самовдосконалення, набуття і розширення професійних знань і вмінь; ставлення до медичної професії як до особистісної і соціальної цінності; орієнтація на етико-деонтологічні принципи та цінності медичної діяльності); емоційно-вольовий (інтерес і схильність до медичної діяльності; рівень розвитку емпатії, толерантності, милосердя, характер переживань під час медичної діяльності; задоволеність обраною професією, перспективами подальшого професійного зростання; наполегливість у професійній підготовці, здатність долати труднощі і перешкоди у професійному становленні; переконаність у правильному виборі медичної професії, стійкість професійних намірів і планів); поведінковий (пізнавальна активність у процесі професійної підготовки; участь у позааудиторних професійно орієнтованих заходах і видах діяльності; творче самовираження в навчально-професійній діяльності; активність і налаштованість на оволодіння професійною діяльністю під час медичної практики; активність професійного самовдосконалення (самооцінювання, самоаналіз, самоосвіта, самовиховання).

Для створення цілісного уявлення про формування професійної етики майбутніх медичних сестер у процесі фахової підготовки необхідно розробити критерії, які представляють всі компоненти цієї складної якості. Розглядаючи структуру професійної етики майбутніх медичних сестер як єдність компонентів, ми оцінюємо її сформованість за такими критеріями:

мотиваційно-ціннісний, що відображає наявність мотивів до дотримання норм етики професійної діяльності, спрямованість особистості на основні цінності професії – підтримку життя і здоров'я пацієнта зокрема та нації в цілому;

когнітивний, що свідчить про наявність глибоких, систематизованих знань, які забезпечують компетентність у галузі професійної етики медичного персоналу;

особистісний, що містить професійно важливі якості, які забезпечують реалізацію етичних норм і правил гуманного ставлення до пацієнтів у професійній діяльності, самоосмислення, самоактуалізацію, які базуються на стійкій мотивації саморозвитку та самовдосконалення;

діяльнісний, пов'язаний з формуванням умінь налагоджувати конструктивні стосунки на засадах дотримання норм професійної етики в професійній практиці медичної сестри.

Вищенаведені критерії ми конкретизуємо у відповідних показниках (таблиця). Показники ми вважаємо структурною складовою критерію, що наповнює останній якісним і кількісним змістом, розкриваючи його особливості, роблячи доступними для спостереження, обліку й фіксування якості і властивості, які характеризують явище, що вивчається.

¹⁴ Тихолаз С.І. (2011). Педагогічні умови розвитку професійної спрямованості студентів вищих медичних навчальних закладів: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Вінниця, ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 258 с.

Таблиця

Критерії та показники сформованості професійної етики майбутніх медичних сестер

№	Критерії	Показники
1.	Мотиваційно-ціннісний	<ul style="list-style-type: none"> - усвідомлення цінності здоров'я та життя людини; - інтерес до професії; - професійно-етична орієнтація; - гуманістична спрямованість життя і діяльності; - усвідомлення значущості етичних норм спілкування для успішної професійної діяльності; - врахування інтересів усіх суб'єктів лікувального процесу; - схильність до гуманного вирішення професійних проблем.
2.	Когнітивний	<ul style="list-style-type: none"> - обізнаність з етичними нормами професійного спілкування медиків; - усвідомлення гуманізму як основного етичного принципу спрямованості особистості; - знання у галузі професійного спілкування; - здатність розуміти мотиви та цілі партнерів зі спілкування; - розуміння значущості гуманістичної спрямованості для формування професійної етики; - гнучкість та критичність мислення у невідкладних ситуаціях; - вміння прогнозувати наслідки різних способів професійної поведінки.
3.	Особистісний	<ul style="list-style-type: none"> - здатність до самоаналізу; - здатність до синтезу; - здатність самовдосконалюватися; - відповідальність за виконання професійних завдань; - адекватна самооцінка, впевненість у собі; - розуміння власної ролі в лікувально-діагностичному процесі; - здатність об'єктивно оцінювати результати власної діяльності; - цілеспрямованість та ініціативність; - дисциплінованість; - доброзичливість; - дбайливість; - справедливість, неупередженість; безкорисливість; - толерантність; - емпатія.
4.	Діяльнісний	<ul style="list-style-type: none"> - вміння прогнозувати і коригувати відносини, що складаються у професійній практиці медичної сестри; - вміння конструктивно вирішувати професійні конфлікти; - уміння відстоювати власну позицію, не погіршуючи стосунків з колегами; - уміння налагоджувати конструктивні міжособистісні стосунки; - володіння прийомами вербального та невербального спілкування; - рефлексивні вміння; - вміння створювати емоційно-комфортні умови для колективної діяльності.

Висновки. Теоретична значущість і практична цінність проаналізованих нами досліджень і їх важливість у підвищенні якості професійної підготовки майбутніх фахівців не викликають сумнівів. Водночас варто зазначити, що коло питань, пов'язаних зі специфічними проблемами формування у майбутніх медичних працівників професійної

етики, висвітлено недостатньо і потребує теоретико-методологічного обґрунтування. Розробка критеріїв сформованості професійної етики майбутніх медичних сестер як адекватного науково-методичного базису процесу продуктивного формування професійної етики студентів медичного коледжу забезпечить якість їх професійної підготовки і діяльності, дозволить спроектувати модель формування професійної етики та технології її реалізації.

REFERENCES

- Aharkova A. O. (2011). Formuvannia profesiino-etychnoi kultury maibutnikh likariv u vyshchikh navchalnykh zakladakh : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.07. K., 21 s.
- Chorna O. V. (2015). Stanovlennia ta rozvytok systemy monitoryngu yakosti vyshchoi osvity v Nimechchyni, Kryvyi Rih : Dionat, 244 s.
- Dudikova L. V. (2011). Formuvannia hotovnosti do profesiinoho samovdoskonalennia u maibutnikh likariv. Avtoref. dys. ... kand. ped. nauk :13.00.04. Vinnytsia, VDPU imeni Mykhaila Kotsiubynskoho, 23 s.
- Dudikova L. V. (2011). Formuvannia hotovnosti do profesiinoho samovdoskonalennia u maibutnikh likariv. – Avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04. Vinnytsia, VDPU imeni Mykhaila Kotsiubynskoho , 23 s.
- Yevtushenko Yu. O. (2017). Formuvannia deontolohichnoi kultury likariv u navchalno – vykhovnomu protsesi medychnoho VNZ: dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04. Starobilsk , 204 s.
- Haluziak V.M., Kholkovska I.L. (2015). Pedahohichna diahnostyka, Vinnytsia: TOV «Nilan LTD», 155 s.
- Nalyvaiko O. B. (2016). Formuvannia profesiinoi kultury maibutnikh simeinykh likariv u protsesi kontekstnoi pidhotovky : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04. Vinnytsia, VDPU imeni Mykhaila Kotsiubynskoho, 286 s.
- Sharlovych Z. P. (2015). Formuvannia profesiino-pedahohichnoi kompetentnosti medychnykh sester simeinoi medytsyny v protsesi fakhovoi pidhotovky: dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04. Zhytomyr, Zhytomyr. derzh. un-t im. I. Franka, 122s.
- Sirak I. P. (2017). Formuvannia hotovnosti maibutnikh medychnykh sester do profesiinoi samorealizatsii: dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04. Vinnytsia, VDPU imeni Mykhaila Kotsiubynskoho, 296 s.
- Sushentseva L. L. (2014). Upravlinnia yakistiu osvity: dosvid ta innovatsii. Dnipropetrovsk: IMApres, 462 s.
- Turkot T. I. (2010). Pedahohika vyshchoi shkoly, Kherson, 608 s.
- Tykholaz S. I. (2011). Pedahohichni umovy rozvytku profesiinoi spriamovanosti studentiv vyshchikh medychnykh navchalnykh zakladiv: dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04. Vinnytsia, VDPU imeni Mykhaila Kotsiubynskoho, 258 s.
- Ustyenko Yu. S. (2016). Pidhotovka maibutnikh stomatolohiv do profesiinoi vzaiemodii zasobamy interaktyvnykh metodiv navchannia: dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04. Dnipropetrovsk, 246 s.

Bilichenko O. Criteria and indicators of future nurses' professional ethics

In the article the professional ethics of medical workers is described as unity of three processes: information exchange, people's perception of each other, formation and development of interpersonal relations. It is noted that professional ethics in the process of professional interactions in the field of medicine implements the following functions: motivational-stimulating, informational-communicative, perceptually-communicative and interactive-communicative functions. The emphasis is placed on the fact that professional ethics is a phenomenon, the mechanism of functioning of which is due to the peculiarities of intellectual and emotional interaction of actors, and its internal structure is determined by unity of four components: motivational-avaluative, cognitive, personal and functional. All above-mentioned things contribute to the successful implementation of the corresponding functions of interaction between medical specialists and patients.

The article analyzes the views of scientists on the definition of criteria and indicators of professional ethics, future junior medical specialists' disposition to professional self-improvement, the formation of the empathy culture of higher medical schools students, the readiness of future nurses to be professionally self-realized, professional-ethical culture of the future doctor. The criteria for the formation of professional ethics for future nurses as motivational-avaluative, cognitive, personal, functional are offered here. The content of the criteria is revealed. Motivational-evaluative criterion reflects the presence of motives to keep ethical standards of professional activity. Personal orientation on the basic values of the profession shows particular patient's and the whole nation life and health support. Cognitive criterion indicates the existence of deep, systematic knowledge providing competence in the field of professional ethics of medical staff. Personal criterion contains not only professionally important qualities ensuring the implementation of ethical norms and rules of human attitude towards patients in professional activities, but also self-reflection and self-actualization. Functional criterion is related to the formation of skills to organize constructive relations on the basis of keeping norms of professional ethics in the nursing professional practice.

The indicators of the individual criteria are presented in the tabular form.

Key words: *professional ethics, nurses, students of medical college, criteria, indicators, vocational training.*

DOI 10.31909/26168812.2019-(42)-6
УДК 373.091.12.011.3-051:78

Олена БУХНІЄВА*
Лариса БАНКУЛ

ДУХОВНА ДОМІНАНТА ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

У статті висвітлені сутність та функціональні компоненти духовної домінанти особистості у сфері підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва, синтез філософії та педагогіки музичної освіти, його роль у перетворенні музично-педагогічної дійсності; позначена категорія «художнє співвідношення» як інтегративний елемент змісту професійної підготовки вчителя музичного мистецтва. Розкрито концептуальний зміст формування духовної парадигми музиканта-педагога, обґрунтовано форми і методи організації процесу формування духовності студентської молоді. Показані ціннісні пріоритети духовної домінанти музичного виховання в контексті особистісно орієнтованої парадигми. Визначені етапи реалізації системи формування духовного змісту вчителя-музиканта, які орієнтують студентів на гуманістичне осмислення професії, збереження та розвиток інтелектуального потенціалу нації в контексті загальнолюдських цінностей. Зроблений висновок, що унаслідок інтеграції методологічних знань відбувається не просте «нашарування» інформації, а формується потреба в цілісному осмисленні глибинних змін у духовній сфері соціуму, яка включає пов'язану з ними характеристику якісних зрушень в ієрархії цінностей національної музичної культури. Вагомим, на думку авторів статті, постає буття людей в їх духовній єдності, забезпечити яке здатна лише домінанта духовності шляхом виховання кожної особистості в контексті єдності загальнолюдських і національних цінностей, традицій і пріоритетів.

Ключові слова: духовність, духовна домінанта, художня сфера, загальнолюдські цінності, духовна культура майбутнього вчителя музичного мистецтва.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Впродовж історичного розвитку людства формуються різні суспільні експектації (від англ. expectation – очікування) щодо особистості, яку потрібно підготувати до життєдіяльності за допомогою освітніх і культурних технологій, методів, засобів тощо. Відповідно до цього формуються й вимоги щодо мети, змісту, спрямованості, методології діяльності цих засобів, характеру їх функціонування в загальному механізмі соціалізації особистості. Наші часи потребують і формують домінуючу духовності, яка об'єднує людей глобальним світоглядним баченням майбутнього, загальнолюдськими цінностями.

Проблема духовного розвитку в філософії, культурології, педагогіці, зокрема в педагогіці музичного мистецтва, є однією з найменш досліджених. Духовність – категорія людського буття, що виражає його здатність до творення культури та самотворення. Прояснення природи людського буття через категорії «дух» та «духовність» означає, що людина може не тільки пізнавати та сприймати відображувати навколишній світ, а й створювати, вдосконалювати його. У сучасній українській філософії обрії духовності окреслюються поняттями «віра, надія, любов» (В. Шинкарук, С. Кримський), що виокремлює духовність як онтологічне буття людини.

Сучасна філософія репрезентує багатоваріантний спектр уявлень про духовність, зумовлених порядком зміни парадигм. Духовне, як ідеальне, розглядається в концепціях Д. Дубровського, Є. Ільєнкова, М. Лівшиця, М. Мамардашвілі та інших науковців. Енергетичну

* Бухнієва О. – кандидат педагогічних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університету, Україна; e-mail: bukhnievaolena@gmail.com; Банкул Л. – доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна, e-mail: bukhnievaolena@gmail.com

концепцію «духовного» представлено ідеями Т. де Шардена та В. Вернадського. Діяльна концепція духовного обґрунтована в ідеях філософської антропології (М. Шеллер, П. Гартман, Х. Плеснер та інші).

Із наведених концепцій випливає, що людині властива особлива активність, яку і можна назвати Духом. Вона, на думку Л. Олексюк¹, є якісно новим рівнем життєдіяльності. Ця активність разом із системними якостями, психічною діяльністю одночасно перевершує її і виходить за її межі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток духовної особистості є предметом досліджень у галузі педагогіки і психології (І. Бех, Ж. Маценко, М. Піщулін, Е. Помиткін, Ж.Юзвак). Учені зосереджують увагу на різних аспектах феномена духовності та можливостях його формування. Так, у працях І. Зязюна та С. Гончаренка проаналізовано моральні та етичні сторони духовності. О.Сухомлинська обґрунтувала тезу щодо ролі духовних цінностей як смислоутворювального ядра духовності. М. Савчин досліджував проблему розвитку духовного потенціалу особистості, Г. Балл – особливості духовної самореалізації особистості.

Наукові праці Л. Виготського, Е. Еріксона, О. Леонтьєва, С. Рубінштейна, Е. Фрома, К. Юнга присвячені розробці теорії духовного розвитку особистості; Г. Ващенко, О. Вишневський, І. Огієнко обґрунтували концепції виховання духовності молодого покоління на основі національних традицій і релігійних цінностей; Д. Кабалевський, М. Каган, Б. Неменський, Г. Шевченко аналізували залежність духовного розвитку особистості від активного освоєння культурних цінностей.

Наукові завдання статті. Незважаючи на посилення наукового інтересу до означеної проблеми, недостатньо розробленим є питання духовного розвитку студентської молоді, як духовної домінанти загальної культури майбутнього вчителя музичного мистецтва. В межах цієї статті бачиться доцільним здійснити огляд феномену «духовність мистецької особистості», визначити оптимальні педагогічні підходи до розв'язання проблеми духовного розвитку особистості майбутнього вчителя музичного мистецтва у ході навчально-виховного процесу у закладах вищої освіти.

Мета статті. Основною метою сучасної освіти є формування вчителя нової формації, здатного до рефлексії, рефлексії, який зможе цінувати і розвивати національні цінності у всіх сферах суспільного життя, формувати підрастаюче покоління і мати комунікативну, інформаційну, культурологічну та інші компетенції. Серед предметів, що вивчаються в закладах загальної середньої освіти, чи не найвищий виховний та розвивальний потенціал має музичне мистецтво з притаманним йому впливом на духовність особистості, її інтелектуальну, емоційну та естетичну сфери. У зв'язку з цим, важливості набувають експектації щодо студентської молоді, як майбутніх учителів музичного мистецтва, музичної освіти у школі, у якій на перший план висуваються питання формування основ музичної культури учнів, як важливої і невід'ємної частини їх духовної культури. Йдеться про комплексний психологічний вплив на духовність школярів у процесі сприймання й інтерпретації кращих зразків української та світової музичної культури, формування естетичного досвіду та емоційно-ціннісного ставлення до музичного мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Питання формування духовності школярів було актуальним в усі часи, але особливо загострилося на початку ХХІ століття, коли діти постійно відчують деструктивний вплив оточення. Протистояти цьому може система уроків музичного мистецтва, яка, за допомогою народної та класичної музики розвиває естетичні смаки та моральну культуру. Учитель музики в закладах загальної середньої освіти повинен усвідомлювати не тільки цілі і завдання своєї майбутньої професії, а й ту соціально-культурну ситуацію, в якій перебувають діти. Ще А.Луначарський писав про гармонійну сутичку між справжньою музикою і потребою мас. Формування духовності дітей – це процес виховання особистості. Починаючи від Я. Коменського, видатні педагоги Й. Песталоцці, Ф. Дістервег, В. Сухомлинський, А. Макаренко, К. Ушинський вважали, що виховання має бути пронизано високою духовністю, людяністю, гуманістичною і творчою спрямованістю, доброзичливістю й

¹ Олексюк Л. М. (1994), *Духовні почуття у світопереживанні особистості*: Автореф. дис..., К., 25 с.

чуйністю у ставленні до дитини. Так, К.Ушинський застерігав, що погано спрямоване виховання негативно впливає на моральний та розумовий розвиток.

Сучасний учитель музики – це сучасний погляд на роль музики в суспільстві, на картину її світобачення в дитячому і юнацькому середовищі. Це позиція в подоланні труднощів і протиріч естетико-виховного процесу. Учитель музики здійснює музичний розвиток дітей, організовує і проводить музичні заняття, дитячі свята та інші культурно-масові заходи, виявляє музично-обдарованих дітей, проводить індивідуальну роботу з ними. Окрім цього, він дає поради батькам щодо питань виховання дітей, як вказано в особливостях організації освітньо-виховного процесу, визначеного в цілях і завданнях державної програми розвитку науки і освіти в Україні. Позиція педагога-музиканта у процесі виховання підростаючого покоління багато в чому повинна визначатися розумінням того, що музичне мистецтво не є замкнутим мистецьким середовищем, а являє собою соціальну, історичну і культурну реальність. У всіх різновидах музичного мистецтва присутня світоглядна духовна позиція митця, яка впливає на виконавців і слухачів. Тому музика повинна бути носієм загальнолюдських гуманістичних ідей, які мають духовно збагачувати учнів.

Ми переконані, що між музикою й учнем на уроці стоїть учитель, озброєний певною програмою і методикою. Традиційні види діяльності на уроці – спів, слухання музики, музична грамота – не можуть в повній мірі задовольнити сучасні вимоги до уроку музики та мінливі потреби учнів. Цілісність уроку досягається постановкою єдиної мети – духовне пізнання світу засобами музичного мистецтва.

Відповідно до концепції Д. Кабалецького, проблема сприйняття музики не пов'язана з жодним окремим видом діяльності. Активне сприйняття музики – основа музичного виховання в цілому і всіх його ланок. Підхід до музичного сприймання, як основи музичної освіти учнів, виводить на перший план завдання аналізу й інтерпретації музичних творів. Емоційне сприйняття музики, роздуми про неї, втілення образного змісту у виконанні створюють можливості для оволодіння прийомами порівняння, аналізу, узагальнення, класифікації різних явищ музичного мистецтва.

Зроблені науковцями (Л. Виготський, Е. Еріксон, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, О. Олексюк, М. Ткач) узагальнення дають змогу розуміти духовність як домінуючу культури вчителя музичного мистецтва залежно від наявності інтелектуальних, моральних, чуттєво-емоційних, мотиваційних характеристик, а саме:

- спрямованості на пошук істини, переживання краси та слідування добру;
- індивідуальної виразності «в системі мотивів особистості двох фундаментальних потреб – ідеальної потреби пізнання та соціальної потреби жити та діяти «для інших»;
- спрямованості інтересів та нахилів людини до пізнання, засвоєння та створення духовних цінностей;
- творчої здатності особистості до самореалізації й самовдосконалення, зумовленої «такими особливостями когнітивно-інтелектуальної, чуттєво-емоційної та вольової сфер, що сприяють успішному формуванню та реалізації потреби у цілеспрямованому пізнанні та ствердженні в її життєдіяльності істини, загальнолюдських етичних та естетичних цінностей, усвідомленню єдності себе та Всесвіту»²;
- проникливого розуму, гармонійних почуттів і твердої волі;
- зорієнтованості на людину, яка має високий гуманістичний потенціал, моральну стійкість, постійне прагнення до втілення в життя високодуховних ідеалів людства, як віра, надія, любов, сумління;
- наявності моральних установок, громадянської позиції, компетентності (професіоналізму), віри у світлі ідеали та почуття, відповідальності за все, що відбувається навколо людини.

Поняття духовності та її втілення в Україні розпочалося з народної мудрості. Пізніше цю

² Юзвак Ж. (1999). *Духовність як психологічний феномен: структура та чинники розвитку*, Філософська думка, № 9, С. 141.

ніщу практично одноосібно зайняла релігія. Перші українські школи базувалися на положеннях Закону Божого, елементах наукових знань та народній етнічній мудрості (народна філософія), яка попри всі можливі обмеження української школи цілком і повністю не зникала навіть у найбільш несприятливі історичні періоди. Першу цілісну модель поняття «духовність» (навчання та виховання на основі осягнення Біблії) створив видатний український мандрівний філософ, мислитель і педагог – Григорій Сковорода; другу – «філософію серця» – не менш видатний релігійний філософ Памфіл Юркевич; третю – педагогіку «серця, яке віддається дітям» – видатний український педагог Василь Сухомлинський. Створені в різні історичні часи й під тиском різних обмежень, моделі духовності мають єдиний філософський стрижень – високу духовність, яку належить передати дітям, виховати в них почуття приналежності до універсуму й роду людського, як його найбільш досконалого й унікального витвору.

Так як урок музики – це урок мистецтва, важливою складовою професійно-духовної культури вчителя музики є високий рівень його художньої та музичної культури. Художня культура, будучи частиною духовної культури, сприяє формуванню, перетворенню і професійному становленню майбутнього вчителя музичного мистецтва.

Розглядаючи художню культуру, М. Каган визначає її як «шар духовної культури, який кристалізується навколо мистецтва, як сукупний спосіб і продукт протікання художньої діяльності людей»³. Духовна культура суспільства виступає в його висловлюваннях як унікальна гармонійна система художніх цінностей різних видів мистецтва: образотворчого, архітектонічного, словесно-музичного, сценічного й екранного. Різні види мистецтва виконують виховні, духовно-естетичні функції. Отже, мистецтво в значній мірі може служити фактором гармонізації духовного розвитку особистості.

Видатні етнографи, педагоги, музичні діячі, композитори Н.Леонтович, К.Стеценко, Я.Степовий, П.Козицький та інші підкреслювали, що виховання духовності особистості завжди пов'язано з національним характером. Так, Г.Сковорода наголошував, що «Кожен повинен пізнати свій народ і в народі пізнати себе»⁴. Філософ вчив, що людина сильна своєю громадянською позицією, почуттями любові до рідної землі, духовних надбань народу.

Слід зазначити, що творче використання народознавчого матеріалу є основою уроку музики, що стимулює пізнавальний інтерес, викликає слухові й зорові уявлення, почуття, формує думку, оптимізує процес розумової праці учнів, сприяє створенню атмосфери шанобливого захоплення багатством духовних скарбів рідного народу.

У духовному розвитку особистості центральне місце належить моралі. Як сукупність усвідомлених людьми принципів, правил, норм поведінки, вона встановлює необхідні орієнтири для саморозвитку та побудови людських стосунків. За словами В. Малахова, сфера моральності – це «глибокий і неповторний світ суб'єктивних переживань, ідеалів і прагнень, невичерпної діалектики людської душі... одвічні питання добра і зла, честі і гідності, сорому й совісті, любові й співчуття»⁵, бо кожна людина обирає свій спосіб життя і спілкування з іншим, керуючись при цьому власними етичними принципами та світоглядними переконаннями.

Таким чином, духовний розвиток особистості реалізується, передусім, у сферах: розумової діяльності, як шлях від сприйняття інформації про навколишнє до глибокого усвідомлення її сутності; моральної діяльності – через референцію широкого спектру моральних норм (від засвоєння формальних норм ввічливості до прийняття гуманістичних принципів взаємодії з людьми); естетичної діяльності – у напрямі осягнення краси та вироблення потреби створювати прекрасне до оволодіння способами творіння прекрасних учинків, дій, речей. Це підносить людину у ході засвоєння нею духовної культури до рівня творця нових індивідуально-значущих і суспільно-корисних цінностей, зразків поведінки, і, водночас, зумовлює дотримання принципу наступності набутого раніше.

Творчість виступає тим проявом духовної культури, котрий уможливорює висування та реалізацію прогресивних ідей, засвоєння нових норм та способів діяльності. Особистість може

³ Каган М.С. (1996). *Філософія культури*, СПб. : Петрополис, 416 с.

⁴ Рудницька О.П. (2002). *Педагогіка : загальна і мистецька : навч. посібник*, К., 270 с.

⁵ Малахов В.А. (2000). *Етика : курс лекцій*, К. : Либідь, 382 с.

досягнути найвищого рівня творчості шляхом пізнання дійсності та самопізнання, отже, усвідомлення своєї творчої індивідуальності, шляхом постійного самовдосконалення та розвитку самостійності.

З іншого боку, важливим чинником духовного розвитку є таке середовище, яке уможлиблює задоволення особистісної потреби у повазі, любові, співчутті, милосерді, толерантності, забезпеченні спілкування, наповненого красою та духовним змістом. У зв'язку з цим набувають актуальності педагогічні завдання щодо створення у закладах вищої освіти умов для переживання духовних станів – своєрідного духовного піднесення внаслідок єднання з людьми і Всесвітом, бажання творити добро, що виявляється у духовних почуттях (совісті, віри, надії, любові)⁶ і надає моральної довершеності ставленню особистості до інших і до себе. Ці стани акумулюються в емпатії – найістотнішій ознаці людяності, своєрідній здатності людини до осягнення внутрішнього світу іншої людини, до співпереживання разом з нею її почуттів, до визнання її цінності та неповторності.

Висновки. Реалізація системи формування духовної домінанти майбутнього вчителя музичного мистецтва має кілька етапів. Перший етап передбачає створення на ціннісно-методологічній основі концептуальної позиції, яка орієнтує студентів на гуманістичний зміст професії – збереження та розвиток інтелектуального потенціалу нації в контексті загальнолюдських цінностей. На нашу думку, унаслідок інтеграції методологічних знань відбувається не нашарування інформації, а формується потреба в цілісному осмисленні глибинних змін у духовній сфері соціуму, яка передбачає якісні зрушення в ієрархії цінностей національної музичної культури.

Другий етап формування духовної домінанти майбутнього вчителя музичного мистецтва зосереджений на розширенні морально-естетичного досвіду в музично-творчому колективі на основі колективного естетичного аналізу музичних творів. Колективний естетичний аналіз ґрунтується на таких основних положеннях, як: 1) морально-естетична спрямованість музичного образу є в самому інтонаційному матеріалі твору; 2) осягання морально-естетичної цінності музики багатогранне і залежить від повноцінності музичного сприйняття; 3) основу повноцінного сприйняття та оцінювання музичного твору становить дискретність та континуальність.

Третій етап полягає в стимулюванні творчої самореалізації студентів у соціокультурній діяльності. Він передбачає активізацію потенційних духовних сил майбутніх фахівців у навчальній та професійній діяльності, забезпечення позитивної динаміки в оволодінні професійними вміннями у соціокультурній сфері. Для створення на заняттях атмосфери творчості, підтримання контакту в спілкуванні студентів для їхньої мотивації, використовують прийоми емоційного впливу, в основу яких покладено принцип позитивного емоційного фону в навчанні (М. Скаткін).

Духовної домінанти у навчальному процесі можна досягти за умови ширшого використання методів суб'єктивації знань (переконання, навіювання, прикладу), методів стимулювання і мотивації навчально-пізнавальної діяльності та прийняття й реалізації отриманих знань (створення ситуацій новизни, опори на життєвий досвід, створення ситуацій успіху, диспуту, дискусії), методів стимулювання обов'язку й відповідальності щодо навчання (висунення вимог, привчання до виконання вимог, заохочення до виконання вимог і обов'язків, створення виховних ситуацій під час навчання, оперативний контроль за виконанням вимог), інтерактивних методів (аналізу конкретних ситуацій, інциденту, проєктів, музично-дидактичних ігор: імітаційних, операційних, інсценізаційних, психодраматичних), евристичних методів (брейн-стормінгу, методу ліквідації проблемних ситуацій тощо). Вони уможливлюють діалогічну взаємодію всіх учасників навчально-виховного процесу, позбавляють від примусу, сприяють усвідомленню студентами сенсу професійної підготовки та самоусвідомленню себе

⁶ Гумінська О.О. (2004). *Уроки музики в загальноосвітній школі*, Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 104 с.

як майбутнього професіонала, активізують творчу діяльність (колективну, індивідуальну).

Таким чином, завдання щодо розвитку духовної домінанти майбутніх учителів музичного мистецтва можна реалізувати тільки за умови реального зміщення акцентів педагогічної діяльності в бік гуманізації навчально-виховного процесу закладів вищої освіти. Для цього необхідні і трансформації «Я» педагога, його вдосконалення як людини культури, професіонала, суб'єкта моральної відповідальності. Адже людина спроможна вплинути на навколишній світ та викликати в ньому позитивні перетворення, якщо вона є мудрою, творчою, сприймає прекрасне, сповідує чесність, порядність, повагу, любов, толерантність, співчутливість та милосердя до інших.

Надалі дослідження означеної проблеми може здійснюватися у напрямі конкретизації тих компонентів педагогічного процесу закладів вищої освіти, які спроможні сприяти розвитку духовної домінанти майбутніх фахівців у ході їх професійної підготовки.

REFERENCES

- Guminska O.O. (2004). *Uroki muziki v zagalnoosvitnii shkoli: Metodichni posibnik*. – Ternopil: Navchalna kniga – Bogdan. – 104 s.
- Kagan M.S. (1996). *Filosofiya kultury*. – SPb. : Petropolis. – 416 s.
- Malahov V.A. (2000). *Etika : kurs lekcij / Navch. posibnik* – 2-e vid. – K. : Libid. – 382 s.
- Oleksyuk L.M. (1994). *Duhovni pochuttya u svitoperezhivanni osobistosti : Avtoref. dis...* – K. – 25 s.
- Oleksyuk O.M. (2004). *Dialog u muzichno-pedagogichnii aksiosferi // Suchasna mistecka osvita : realii ta perspektivi; Zb. nauk. prac. – Kiiiv-Sumi : SumDPU im. A.S. Makarenka. – S. 101 – 108.*
- Rudnicka O.P. (2002). *Pedagogika : zagalna i mistecka : navch. posibnik*. – K. – 270 s.
- Uzvak ZH. (1999). *Duhovnist' yak psihologichnij fenomen: struktura ta chinniki rozvitku // Filosofs'ka dumka. – № 9. S. 141.*

Bukhnieva O., Bankul L. Spiritual dominant element as a part of professional activity of music teacher

It is highlighted in the article the essence and functional components of the spiritual dominant element of the individual in the sphere of the future teacher of musical art training. It is highlighted the synthesis of philosophy and pedagogy of musical education, its role in the musical and pedagogical reality's transformation. It is marked the category «artistic relation» as an integrative element of the content of the professional training of the musical art teacher. It is revealed the conceptual content of the formation of the spiritual paradigm of the music teacher formation. There are substantiated the forms and methods of process organization of spirituality of the student youth formation. There are shown the value priorities of the spiritual dominant of music education in the context of a personally oriented paradigm. There are determined the stages of realization of the system of the spiritual content of the music teacher formation. It orients students for the humanistic conception of the profession, preservation and development of the nation's intellectual potential in the context of universal values. It is concluded that due to the integration of methodological knowledge there is not a simple «stratification» of information. There is the need for a comprehensive understanding of the deep changes in the spiritual sphere of society. The changes include the qualitative changes characteristic in the hierarchy of values of the national musical culture. According to the article's author opinion, it is significant that people are in their spiritual unity. They can only ensure the dominant spirituality through the education of each individual in the unity of universal and national values context, traditions and priorities.

Key words: spirituality, spiritual dominant element, artistic sphere, universal values, spiritual culture of the future teacher of musical art.

DOI 10.31909/26168812.2019-(42)-7

УДК: 378.6.015.09:656.6.071.1(045)

Ольга ДИМОГЛОВА*

КОНТЕКСТНИЙ ПІДХІД У ФОРМУВАННІ ПРОФЕСІЙНОГО ІМІДЖУ МАЙБУТНІХ СУДНОВИХ МЕХАНІКІВ: РЕАЛІЇ І ПЕРСПЕКТИВИ

У статті проаналізовано вплив контекстного підходу на формування професійного іміджу майбутніх суднових механіків морського транспорту.

Актуальність проблематики дослідження обумовлене необхідністю покращення стану професійної освіти, а саме морських закладів вищої освіти для збільшення компетентних вітчизняних фахівців, які зі свого боку, можуть себе презентувати. Одним із рішень даної проблеми визначено саме контекстний підхід, що насамперед, забезпечує включення курсанта до навчальної діяльності та допомагає перетворювати знання, що засвоюються, на професійні вміння і навички на прикладі навчальної дисципліни «Англійська мова за професійним спрямуванням».

Ключові слова: контекстне навчання, судновий механік, професійний імідж, англійська мова.

Сучасний стан транспортної галузі, на превеликий жаль, змушує наших громадян виходити на міжнародні ринки праці з метою легального працевлаштування та забезпечення своїх сімей необхідними фінансами та власної соціалізації як людини та професіонала, що для моряків в умовах занепаду вітчизняного торговельного флоту є проблематичним. Іноземні судновласники та кріюінгові компанії висувають жорсткі вимоги до персоналу торговельного флоту, пропозиція на ринку праці морських фахівців представлена достатньо широко. Тому, для забезпечення конкурентоздатності випускників вітчизняних морських навчальних закладів постає проблема підвищення якості професійної підготовки випускників на рівні міжнародних стандартів.

Погоджуючись з дослідницею Н. Черненко, є необхідність відмітити, що у процесі динамічних соціально-економічних змін, що відбуваються на сучасному етапі розвитку українського суспільства, пріоритетним напрямом професійної освіти є підвищення якості підготовки майбутніх фахівців, здатних оперувати власними знаннями, активно діяти, оперативно приймати рішення, змінюватися та навчатися відповідно до нових потреб ринку праці. На це зосереджено увагу в Законі України «Про освіту», Національній доктрині розвитку освіти в Україні в ХХІ ст., Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки¹.

Саме тому нині актуальним питанням є оновлення та модернізації освітнього процесу та включення інноваційних методів викладання для підвищення якості компетентних фахівців.

Проблеми якісної підготовки фахівців ніколи не зникали з видноколу педагогічної освіти (А.Дистервег, С. Русова, В.Сухомлинський, Я. Коменський та ін.); психолого-педагогічні аспекти формування професійного іміджу сучасного фахівця знайшли відображення в працях Л. Данильчук, Л. Донської, В. Ісаченко, О. Ковальнової, А. Кононенка, С. Сисоевої, Т. Скрипаченко, Н. Тарасенко, А. Череднякової, В. Черепанової та ін.; методичні засади становлення професійної особистості майбутнього фахівця морського транспорту, підготовки його до роботи в умовах змішених екіпажів «під прапорами» інших держав виступає предметом спеціального дослідження у працях наступних вчених О. Биковою, Ф. Березіним, Л. Гергановим, М. Корольчуком, В.І. Пліско

* Дімоглова О. – аспірантка, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна, e-mail: dimoglova1994@gmail.com

¹ Черненко Н. І. (2016) Педагогічні умови реалізації андрагогічного підходу у професійній підготовці робітників морського транспорту: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04, Херсон, 282 с.

та ін. При цьому науковці (зокрема А. Вербицький, Л. Виготський, А. Брушлинський та ін.) встановили переваги контекстного навчання у підвищенні продуктивності підготовки майбутніх фахівців. Але, незважаючи на значну кількість наукових праць і публікацій, проблема впливу саме контекстного підходу на формування професійного іміджу майбутніх механіків не розглядалася з боку вітчизняних чи зарубіжних науковців.

В. Гладуш та О. Лобойко під іміджем фаху розуміють «думку про професію, яка виникла у психіці визначеної або невизначеної групи людей на основі образу, сформованого у їх психіці у результаті прямого сприйняття ними тих чи інших характеристик професії або непрямого – на основі сприйняття оціненого кимось образу (на основі сприйняття думки), сформованого у психіці інших людей»².

Імідж має неабияке значення в ділових і особистісних стосунках, дає можливість бути прийнятим і зрозумілим для інших, відображає здібності та моральні якості індивіда. На думку І. Криксунової, імідж – це символ, який інформує про соціальний статус людини, її професійні якості, характер, темперамент, фінансові можливості, смаки і, навіть, сімейний стан³.

Концепція контекстного навчання була розроблена А. Вербицьким у 1991 році. Навчальний матеріал подається у вигляді навчальних текстів – знакових систем (звідси «знаково-контекстне» навчання або, спрощено, контекстне навчання) – і, подібно до традиційної освіти, виступає як інформація для засвоєння. Проте, особливість даного навчання в тому, що «засвоєння абстрактних знань, знакових систем начебто накладено на канву майбутньої професійної діяльності, але, навчаючись, вони мають справу не з порціями інформації, а з ситуаціями, в контексті яких закладені і знання, і умови їх застосування»⁴.

Дослідниця Сковцова С. підкреслює, що основними характеристиками контекстного навчання є те, що суб'єкт навчання із самого початку ставиться в діяльну позицію, предмет якої поступово перетворюється із суто навчальної в практико-професійну; вимоги з боку професійної діяльності є системоутворюючими, вони задають контекстний принцип побудови й розгортання не лише окремих навчальних дисциплін, а й зміст усієї підготовки фахівця у ВНЗ⁵.

І. Жукова відмічає, що «у контекстному навчанні основний акцент робиться на формуванні професійної мотивації розвитку особистості. Тому зміст навчальної діяльності студента формується не тільки виходячи з логіки навчальних предметів, але і виходячи з моделі професіонала, логіки майбутньої професійної діяльності»⁶.

У мовознавстві і логіці під контекстом розуміють «відносно закінчений у смисловому плані уривок тексту чи промови, в якому виявляється сенс і значення слів або пропозицій, які входять до нього як лінгвістичне оточення певної мовної одиниці»⁷.

Відрив теоретичного навчання від майбутньої практики, з одного боку, та неможливість перенести саму практику як форму практичної підготовки студентів до навчального закладу, з іншого, призводять до висновку про необхідність посередньої ланки між навчальною та професійною діяльністю. У психолого-педагогічних джерелах така діяльність-посередник отримала назву «квазіпрофесійної» як діяльність студента, навчальна за формою і професійна за змістом, яка являє собою трансформацію змісту й

² Гладуш В.А. *Особливості формування іміджу професії психолога у студентів ВНЗ*, URL: http://www.rusnauka.com/26_NII_2009/Psihologia/52186.doc.htm.

³ Криксунова І. (1997) *Создай свой имидж*, СПб., 240 с.

⁴ Вербицкий А. (1991) *Активное обучение в высшей школе : контекстный подход*, М. : Высшая школа, 204 с.

⁵ Сковцова С. (2010) *Формування професійної компетентності майбутнього вчителя на засадах контекстного навчання*, Психолого-педагогічні проблеми сільської школи, Вип. 35, С. 36-71.

⁶ Жукова И. А. (2011) *Контекстное обучение как средство формирования профессиональной компетентности будущих юристов : автореф. дис. на Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка № 22 (257), Ч. VII, 2012 147 соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования»*, Москва, 22 с.

⁷ Ганич Д. І. (1985) *Словник лінгвістичних термінів*, К. : Вища школа, 321 с.

форм діяльності в адекватні для них, найбільш узагальнені змістовні форми професійної діяльності⁸.

Активні методи навчання (дискусії, дидактичні ігри, моделювання життєвих та виробничих ситуацій тощо) у контекстному навчанні відображають сутність майбутньої професії, формують професійні якості спеціалістів, є своєрідним тренінгом, під час якого студенти можуть відпрацьовувати професійні навички в умовах, наближених до реальних. На практичних заняттях з англійської мови за професійним спрямуванням викладач може запропонувати курсантам таку схему семінару:

По-перше, груповий семінар – метою якого є пряме включення курсанта до специфіки майбутньої професії за допомогою комунікативної ситуації. Викладач пропонує діалог на тему «Екскурсія по машинному відділенню»

(A Machinery Tour), у цьому випадку викладач виступає курсантом 1-го курсу спеціальності «Експлуатація суднових енергетичних установок», який проходить плавальну практику, а курсанти(студенти) (1,2,3,4-го курсів) виступають в ролі старшого механіка на судні, який в свою чергу, проводить екскурсію по машинному відділенні. Таким чином, ми бачимо ситуацію: викладач демонструючи план-схему машинного відділення, починає діалог (англійською мовою), таким чином курсанти(студенти), діалог яких переходить від одного до іншого, долучаються до розмови. Для наочності ми продемонструємо один з таких діалогів.

- (слова викладача) *Good morning, Sir. My name is Max and I'm the first course cadet of Danube institute, future marine engineer. I would you to show me the ship's construction and especially engine room. Would you?*

- (слова 1-го курсанта) *Good morning. Ok. I have some time and I'll take you on a tour of the machinery. Down we go. Mind your steps, the ladders are very steep here. Now we are in the engine room. Here is our main propulsion plant.*

- (слова викладача) *What type is it and what's its power?*

- (слова 2-го курсанта) *This is a geared diesel set. It has two diesels, each with the power of 2500 kW.*

- (слова викладача) *What's the daily fuel consumption of the plant?*

- (слова 3-го курсанта) *About 20 tons at sea and about 2 tons in port.*

- (слова викладача) *How many revolutions per minute does your main diesel make?*

- (слова 4-го курсанта) *750 r.p.m.*

- (слова викладача) *How is this geared diesel set controlled?*

- (слова 5-го курсанта) *It is controlled automatically from the engine room control station.*

- (слова викладача) *How many people keep watch in the engine room?*

- (слова 6-го курсанта) *Five people all together. A watch engineer, two motormen, an electrician and a boiler operator (a fireman).*

- (слова викладача) *Where does the watch engineer (EOW) keep watch?*

- (слова 7-го курсанта) *At the central control station (CCS/CCR).*

Let's drop in there.

- (слова викладача) *Oh, so many instruments here!*

- (слова 8-го курсанта) *That's it! You can see here all the engine room monitoring instruments. This is the main diesel control board and that is the instrument panel of the auxiliary diesel generators.*

-(слова викладача) *Thank you a lot! It was very perceptive information for me and realized that I need to pay more attention to the study of marine terminology.*

З такого прикладу видно, що за допомогою такого способу контекстності, курсанти комунікативно розкриваються та показують свої фахові знання, а саме залучаються до своїх майбутніх професійних справ. Зазначимо, що під час таких вправ курсант доволно підвищує свій рівень, ми називаємо це професійним іміджем.

⁸ Вербицкий А. (1991) *Активное обучение в высшей школе : контекстный подход*, М. : Высшая школа, 204 с.

Таким чином, погоджуючись з науковцем М. Мазоренко, курсант усвідомлює себе як суб'єкт визначеної сфери професійної діяльності, як зовнішній образ, що характеризує визначений соціальний тип особистості, що несе відбиток професії.

На думку Любенко Д., головними характеристиками професійного іміджу є компетентність та культура персоналу, його соціальні характеристики. При вивченні образу професіонала загалом, універсального спеціаліста приділяється увага професійним та діловим рисам, які повинна мати людина незалежно від конкретного фаху, а професійний образ трактується як «результат оптимізації необхідних професійних якостей»⁹.

Отже, основною характеристикою навчально-виховного процесу контекстного типу, що реалізується за допомогою системи нових і традиційних форм та методів навчання, є моделювання на мові знакових засобів предметного і соціального змісту майбутньої професійної діяльності. У вище наведеному прикладі ми відтворили реальну професійну ситуацію та відносини зайнятих в ньому людей. Тим більше, було відтворено взаємозв'язок майбутнього фахівця зі своєю професією. Одиницею роботи викладача і студента стає ситуація у всій її предметній і соціальній неоднозначності і суперечливості. Саме в ході аналізу ситуацій, ділових і навчальних ігор (ігри-комунікації, ігри-захисту від маніпуляції, ігри для розвитку інтуїції, ігри-рефлексії та ін.) студент формується як фахівець і член майбутнього колективу. Підсумовуючи вищесказане, ми можемо говорити про достатній вплив контекстного підходу на формування професійного іміджу. Адже однією зі складових професійного іміджу особистості є знання іноземної мови, що для судного механіка є обов'язковим фактором.

Dimohlova O. Contextual Approach for the Professional Image Formation of Future Marine Engineers. Realities and Prospects

The article analyzes the influence of the contextual approach for the professional image formation of future marine engineers in maritime transport. The urgency of the research problem is due to the need of improving the vocational education state, namely marine higher education institutions, in order to increase the competence of domestic experts who can present themselves. One of the solutions to this problem is the contextual approach which ensures inclusion of the cadet to learning activities and helps to transform the acquired knowledge into professional skills and abilities using the case of the discipline «English for Specific Purposes».

Key words: contextual training, marine engineer, professional image, English.

⁹ Любенко Д.Л. (2003) Воздействие социального образа профессии на управленческую активность менеджера : автореф. дис. ... канд. социол. наук : 22.00.08, Саратов, URL: <http://www.referun.com/n/vozdeystvie-sotsialnogo-obraza-professii-na-upravlenchesku-yu-aktivnostmenedzhera>

DOI 10.31909/26168812.2019-(42)-8

УДК 378.126

Людмила ДРАГІЄВА*

ШЛЯХИ ЗБАГАЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ В КОНТЕКСТІ ВИКЛИКІВ СЬОГОДЕННЯ

Стаття присвячена актуальним проблемам вдосконалення професійно-педагогічного потенціалу викладачів вищої школи в контексті сучасних вимог до вищої освіти. Актуалізується роль сучасних вимог до вищої освіти як компонента безперервної освіти і каталізатора розвитку професіоналізму викладача. Аналізуються підходи та принципи проектування системи підвищення кваліфікації викладача, зумовлені специфікою соціокультурної ситуації. Описуються умови професійно-педагогічного розвитку викладача. Запропоновано трактування феномена «професійно-педагогічний потенціал викладачів вищої школи». Виявлено основні вимоги до викладачів вищої освіти, що дозволяє визначити позитивний досвід підготовки майбутніх викладачів та використання цього досвіду в освітній сфері України. Розкрито основні фактори, що визначають тенденції розвитку вищої освіти, а також думка про необхідність удосконалення системи підготовки науково-педагогічних кадрів у вищій освіті.

У довгостроковій перспективі передбачається розробка комплексної програми модернізації системи безперервної педагогічної освіти, що включає оптимізацію мережі вищих педагогічних навчальних закладів, приведення змісту, організаційних форм і методів навчального процесу до європейських та світових стандартів, вдосконалення системи педагогічної роботи, запровадження ефективних механізмів відбору та підготовки викладачів вищих навчальних закладів.

Ключові слова: професійно-педагогічний потенціал викладача, безперервна педагогічна освіта, система підвищення кваліфікації, професійна діяльність, освітній процес.

Постановка проблеми в контексті сучасної науки та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Зусилля сучасних перетворень в освіті України спрямовані на вироблення та реалізацію нових теоретичних і практичних основ розбудови освітнього середовища, здатного до саморегуляції відповідно до викликів суспільного розвитку. Педагогічна освіта має перетворитися на розвивальне середовище, в якому майбутні вчителі набувають необхідних професійних компетентностей, формують уміння самостійно оволодівати новими знаннями впродовж майбутньої професійної діяльності та самостійно розвивати необхідні педагогічні якості. Фахова підготовка з формування професійних умінь майбутніх викладачів у навчальному закладі має стати реальною основою і гарантією забезпечення його успішності в професії. За експертними оцінками¹, найбільш успішними на ринку праці в найближчій перспективі будуть фахівці, які вміють самостійно навчатися впродовж життя, критично мислити, самостійно визначати цілі та досягати їх, тобто самостійно розвиватися.

Закономірним у цьому контексті є переміщення акцентів у професійній підготовці викладачів із завдань формування професійних знань, умінь і навичок на завдання формування професійних умінь викладачів у навчальному закладі, серед яких здатність до самоосвіти, самовдосконалення, саморозвитку. Актуальною є проблема переходу від установки на розвиток викладача вищої школи до установки його здатності до формування професійних умінь у професійній діяльності. Не втрачає актуальності пошук

* Драгієва Л. – кандидат педагогічних наук, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна; e-mail: dragieva17@gmail.com

¹ Андрієвський Б. М. (2013) Проектно-модульна діяльність студентів у системі формування їх професійно-дослідницьких компетентностей, Інформаційні технології в освіті. Вип. 14, С. 7-10.

резервів якісного вдосконалення професійно-педагогічного потенціалу викладачів вищої школи в контексті сучасних вимог до вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми й на які опирається автор. Аналітичний огляд наукової педагогічної літератури дозволяє стверджувати, що складний і багатоаспектний характер проблеми вдосконалення професійно-педагогічного потенціалу викладачів вищої школи в контексті сучасних вимог до вищої освіти розглядаються в роботах Б. Андрієвський², О. Бухнієва³, Г. М'ясоїд⁴, Н. Сідаш⁵, Є. Суліма⁶ та інших. Проте, у проаналізованих нами дослідженнях потребують аналізу методи вдосконалення професійно-педагогічного потенціалу викладачів вищої школи.

Нагальна потреба українського суспільства у різнобічно розвиненому викладачеві, здатному до професійного саморозвитку, а також зумовлена цим потреба педагогічних навчальних закладів у реалізації науково обґрунтованих методів вдосконалення професійно-педагогічного потенціалу викладачів вищої школи в контексті сучасних вимог до вищої освіти спричинили вибір теми дослідження.

Мета статті – проаналізувати процес вдосконалення професійно-педагогічного потенціалу викладачів вищої школи в контексті сучасних вимог до вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Проблема формування професійних умінь майбутніх викладачів постійно перебуває в центрі уваги як вітчизняних, так і закордонних науковців, про що свідчить велика кількість публікацій з філософії, психології та педагогіки вищої школи. Такі дослідження закладають міцний теоретичний фундамент для глибокого вивчення проблеми формування професійних умінь майбутніх викладачів. Результатом наукових розвідок українських дослідників стали розробки теоретичних основ формування професійних умінь майбутніх викладачів, загальної концепції його стимулювання. Науковцями визначено сутність, особливості та функції формування професійних умінь майбутніх викладачів у навчальному закладі, обґрунтовано взаємозв'язок між самовдосконаленням і ефективною професійною діяльністю, досліджено окремі шляхи й засоби формування потреби в саморозвитку.

Однак, модернізація системи освіти в Україні, її орієнтація на європейський освітній простір сприяють зростанню актуальності проблеми якості професійної підготовки вчителів та надають їй нового змісту⁷. У зв'язку з цим особливої уваги потребує переосмислення цілей і завдань нової української школи, цілей і завдань оновлення системи підготовки майбутніх викладачів, формування їхніх загальних і предметних компетентностей. Згідно з проектами нових освітніх стандартів, сучасній школі потрібен учитель, який здатен послідовно й наполегливо працювати над власним професійним розвитком. Завдання формування здатності викладача до професійного саморозвитку, очевидно, впливає із завдання формування актуальних фахових компетентностей викладача.

Н. Воєвутко⁸ розглядається формування основ професіоналізму майбутніх викладачів

² Там само.

³ Бухнієва О. А. (2010) *Шляхи модернізації національної системи вищої освіти як провідні чинники розвитку інноваційної діяльності викладача сучасного вищого навчального закладу*, Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України, Вип. 2, С. 150-161.

⁴ М'ясоїд Г. І. (2015) *Сучасні вимоги до викладача вищої школи: огляд тенденцій світової педагогічної практики*, Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, № 3, С. 107-113.

⁵ Сідаш Н. С. (2015) *Теоретична модель педагогічної свідомості майбутнього викладача вищої школи*, Духовність особистості: методологія, теорія і практика, Вип. 5, С. 150-161.

⁶ Суліма Є. (2011) *Розвиток університетської освіти в умовах глобалізації*, Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції «Наука та освіта в сучасному університеті в контексті міжнародного співробітництва» (23 – 25 травня), Маріуполь, С. 23-27.

⁷ Джура О. (2013) *Болонський процес як прояв модернізації освіти*, Вища освіта України, № 4, С. 58-63.

⁸ Воєвутко Н. Ю. (2012) *Сучасні тенденції університетської освіти в умовах соціально-економічних трансформацій в Україні*, Педагогічна освіта: теорія і практика, Вип. 11, С. 24-27.

у процесі моделювання педагогічних ситуацій. Основи професіоналізму майбутнього викладача, дослідниця розуміє як сукупність діяльнісно-рольових й особистісних характеристик учителя, які забезпечують ефективне виконання завдань педагогічної діяльності в початковій школі. Дослідницею визначено групи критеріїв та рівні сформованості основ професіоналізму майбутніх викладачів у процесі моделювання педагогічних ситуацій, зокрема: критерії, які відображають мотивацію студентів до професійно-педагогічної діяльності; критерії, які відображають ступінь професійної підготовленості студентів до моделювання педагогічних ситуацій; критерії, які відображають якість професійного становлення майбутнього викладача.

З урахуванням вказаних критеріїв, Н. С. Сідаш⁹ розроблено рівневу характеристику сформованості основ професіоналізму майбутніх викладачів у процесі моделювання педагогічних ситуацій: високий, достатній, низький рівень. В дослідженні пропонується технологія формування основ професіоналізму майбутніх викладачів у процесі моделювання педагогічних ситуацій, яка являє собою комплекс взаємопов'язаних компонентів, які забезпечують неперервний, цілеспрямований і послідовний вплив на студента, сукупності форм, методів і засобів, організованих з метою формування попередньо визначених особистісних якостей, знань і умінь. Враховуючи мету та завдання розробленої технології формування основ професіоналізму дослідницею виділено такі її етапи: підготовчий, практичний, творчий.

У роботі Є. Пінчук¹⁰ досліджується формування основ професіоналізму майбутніх викладачів у процесі поза аудиторної роботи. Формування основ професіоналізму розглядається дослідницею як цілісний тривалий процес формування педагогічної індивідуальності майбутнього викладача, його професійного «Я», яке включає Я-реальне, Я-знаюче, Я-яке вміє, Я-творче, Я-рефлексивне, Я-ідеальне, причому, особистісне й професійне повинні бути злиті воедино. Для ефективності протікання даного процесу О. Федічкіна¹¹ пропонує систему поза аудиторної роботи, взаємопов'язаними компонентами якої є: цільовий, комунікативний (взаємодія суб'єктів освітнього процесу у вищій школі), змістовно-організаційний (зміст, форми, функції, етапи занять; детально розроблена структура занять), аналітико-результативний. У дослідженні Г. Вільського¹² розглядається професіоналізм педагогічної діяльності і основи його формування у майбутнього викладача.

Отже, в наукових розвідках щодо формування основ професіоналізму викладача, науковцями пропонується: технологія формування основ професіоналізму майбутніх викладачів у процесі моделювання педагогічних ситуацій; технологія формування основ професіоналізму в системі позааудиторної роботи. Проте, в даних дослідженнях, науковці не виокремлюють ні показники, які характерні для основ професійного саморозвитку майбутнього викладача, ні відповідні прийоми та засоби формування таких основ.

Важливе значення для нашого дослідження відіграє аналіз праць науковців щодо проблеми формування здатності студентів педагогічних навчальних закладів до ефективної професійної діяльності. Ефективну професійну діяльність майбутнього викладача ми розуміємо не тільки як забезпечення умов навчання, виховання та особистісного розвитку учнів, а й постійне підвищення власних готовностей і здатностей до отримання результатів педагогічної діяльності, які адекватні новим запитам і вимогам

⁹ Сідаш Н. С. (2015) *Викладач вищої школи у контексті сучасних вимог до вищої освіти*, Духовність особистості: методологія, теорія і практика, Вип. 6, С. 157-165

¹⁰ Пінчук Є. (2013) *Роль сучасних ціннісних орієнтацій в реформуванні освіти*, Вища освіта України, № 1, С. 53-59.

¹¹ Федічкіна О. (2016) *Проблеми гуманітаризації вищої освіти*, Вісник Київського національного торговельно-економічного університету, № 6, С. 102-107.

¹² Вільський Г.Б. (2014) *Особливості сучасного етапу розвитку вищої освіти України*, Вища школа, № 3, С. 57-62.

суспільства¹³.

Здатність викладача виконувати свої обов'язки на достатньому рівні розкриває сутність і зміст феномена «професійний потенціал», який визначається як система природних і придбаних в процесі професійної підготовки якостей і може бути розглянутий як одна з основних характеристик викладачів вищої школи в контексті сучасних вимог до вищої освіти. Разом з тим, об'єднуючи в собі різнопланові та різнорівневі аспекти підготовки та діяльності, професійно-педагогічний потенціал викладача трактується як спроектована на ціль здатність викладача її реалізувати.

Таким чином, цілком обґрунтованою є позиція, згідно з якою професійно-педагогічний потенціал позиціонується як база професійних компетенцій в єдності з розвиненою здатністю викладача активно мислити, творити, діяти, втілювати свої наміри в життя, досягати спроектованих результатів.

Динамічні масштабні соціокультурні зміни сучасного суспільства, на тлі яких викладач вищої школи покликаний забезпечувати досягнення соціальних ефектів як фактору прогресу, зумовлюють збагачення термінологічного ряду, що визначає сутнісні особливості структури професіоналізму викладача, поряд з поняттям «професійний потенціал» таким поняттям, як «педагогічний потенціал».

У сучасних дослідженнях педагогічний потенціал особистості розглядається як динамічна функціональна система, що об'єднує особистісні ресурси (зразки поведінки, знання, установки, відносини, що утворюють форми трансляції людського досвіду), що забезпечують виховання та освіти особистості, її вживання і розвиток в культурі¹⁴. Зауважимо, що «педагогічний потенціал особистості» – це багатоаспектне комплексне поняття, що включає в себе здатності і синтез певних якостей і властивостей людини, яке в той же час може бути віднесено до інтегральної характеристики педагогічної діяльності. Важливим є той факт, що дана характеристика дозволяє розглядати можливості викладача вищої школи не тільки з точки зору того, якими вони є зараз, але і з позиції можливості формування таких передумов і перспектив їх розвитку, так як концентрує в собі три аспекти:

— минуле – сукупність якостей і властивостей, накопичених людиною в процесі особистісного та професійного розвитку;

— сучасне – актуалізація можливостей і їх застосування в професійно-педагогічній діяльності;

— майбутнє – тенденції майбутнього професійного та особистісного розвитку¹⁵.

Як відомо, однозначного підходу до розкриття поняття «професійно-особистісний потенціал викладача» в сучасній науці не існує. Разом з тим модернізація системи вищої освіти, впровадження Болонського процесу на тлі докорінних змін в соціокультурному середовищі задають контекст педагогічної діяльності і створюють передумови висунення здатності до інновацій як основоположної складової в структурі професійно-педагогічного потенціалу.

У своєму дослідженні феномен «професійно-педагогічного потенціалу викладача» пропонуємо трактувати як специфічне інтегративне особистісне утворення, що припускає наявність мотиваційно-ціннісного ставлення до професійної діяльності викладача, вираженість професійно важливих якостей особистості викладача, володіння комплексом компетенцій, що забезпечують інноваційний характер педагогічної діяльності як результат його особистісної самореалізації.

¹³ Сідаш Н. С. (2015) *Теоретична модель педагогічної свідомості майбутнього викладача вищої школи*, Духовність особистості: методологія, теорія і практика, Вип. 5, С. 150-161.

¹⁴ Вільський Г.Б. (2014) *Особливості сучасного етапу розвитку вищої освіти України*, Вища школа, № 3, С. 57-62.

¹⁵ Бухнієва О. А. (2010) *Шляхи модернізації національної системи вищої освіти як провідні чинники розвитку інноваційної діяльності викладача сучасного вищого навчального закладу*, Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України, Вип. 2, С. 150-161.

Представлена точка зору співвідноситься з позицією, що полягає в тому, що «професійно-педагогічний потенціал викладачів вищої школи» це «єдність двох складових – субпотенціалів: реалізованого і нереалізованого, і визначається як інтегральна професійно-особистісна характеристика, в якій відбивається сукупність реалізованих в ході педагогічної діяльності інноваційних знань, умінь, досвіду і резервних мотиваційно-ціннісних аспектів інтелектуальних здібностей і реалізуються організацією можливостей застосування інновацій в педагогічній праці»¹⁶.

Стратегічні цілі системи освіти як каталізатора професійно-особистісного розвитку викладача пов'язані з орієнтацією на створення умов для ефективного вибудовування як мінімум двох ключових процесів щодо професійно-особистісного потенціалу викладача – становлення і розвиток. При цьому «професійно-особистісне становлення викладача» розкривається як «процес розвитку, саморозвитку, самореалізації суб'єкта педагогічної діяльності в ході рішення ним професійних педагогічних завдань, оволодіння професійними педагогічними компетенціями»¹⁷.

У свою чергу, «професійно-педагогічний розвиток викладача» розуміється як «сукупність змін в особистісних, діяльнісних характеристиках і способах мислення, що відбуваються в людині в рамках його професійної підготовки та освоєння педагогічної діяльності, що забезпечують новий, більш ефективний рівень вирішення професійних завдань»¹⁸.

Згідно позначених позицій, представляється можливим зробити висновок, що непорушною умовою розвитку професійно-педагогічного потенціалу викладача в системі вищої освіти в сучасних соціокультурних умовах є орієнтація на всебічний розвиток його індивідуальності. Разом з тим «розгляд сутнісних аспектів освіти через призму особистості, тобто через виховання в людині здатності якісно пов'язувати різні фрагменти соціального і власного досвіду в органічну систему, диктує необхідність створення ситуації, коли суб'єктом неперервної професійної освіти є особистість, яка постійно самореалізує себе в професійному плані та свої особистісні якості»¹⁹.

Таким чином, проектування системи вищої освіти, націленого на професійно-педагогічний розвиток викладача, передбачає позначення особливого акценту на реалізації ідеї усвідомлення педагогом необхідності переходу в режим довічної освітньої активності, включення в систему безперервної освіти, яке мислиться як поетапний і довічний процес, що забезпечує постійне поповнення і розширення знань.

Відповідно до сучасних досліджень, в якості ключової мети безперервної освіти, отже, і системи вищої освіти, що ґрунтується на концепції безперервності, виступає довічне збагачення творчого потенціалу особистості. Зазначена мета зумовлює висунення в якості основних завдань: сприяння всебічного і цілісного розвитку людини в період його самостійного життя і діяльності; виховання особистості універсальної, творчо мобільної, здатної увійти в нову соціокультурну ситуацію, вносячи свій внесок у продовження кращих вітчизняних і світових традицій культури.

Характеризуючи змістовну сторону безперервної освіти, слід зазначити, що зміст багаторівневої педагогічної освіти визначається як система взаємопов'язаних елементів, яка володіє внутрішньою цілісністю, виходить з моделі майбутньої діяльності фахівця в галузі освіти, забезпечує його безперервний загальнокультурний і професійно-особистісний розвиток і є, в свою чергу, елементом ширшої системи – безперервної педагогічної освіти.

¹⁶ Джура О. (2013) *Болонський процес як прояв модернізації освіти*, Вища освіта України, № 4, С. 59.

¹⁷ Андрієвський Б. М. (2015) *Структурно-функціональна модель розвитку професійної майстерності викладача*, Збірник наукових праць [Херсонського державного університету]. Педагогічні науки, Вип. 67, С. 223.

¹⁸ Пінчук Є. (2013) *Роль сучасних ціннісних орієнтацій в реформуванні освіти*, Вища освіта України, № 1, С. 54.

¹⁹ Воєвутко Н. Ю. (2012) *Сучасні тенденції університетської освіти в умовах соціально-економічних трансформацій в Україні*, Педагогічна освіта: теорія і практика, Вип. 11, С. 26.

Змістовна характеристика безперервної освіти відображає необхідність посилення аксіологічної спрямованості освіти протягом усього життя шляхом подолання відособленості предметів і наук, забезпечення їх системної цілісності, об'єднання навколо проблем людини; підбору інформації, націленої на особистісний розвиток; формування самостійності й критичності мислення, необхідних для творчого сприйняття навколишнього світу.

Інституційна характеристика такого роду освіти стосується аналізу щодо стійких його форм і типів, за допомогою яких здійснюється, в тому числі, соціалізація на різних етапах життєдіяльності в умовах динамічних соціокультурних перетворень. Компонентами системи безперервної освіти є: формальна, неформальна та інформальна освіта. Розвиток потенціалу викладача, таким чином, передбачає безперервну освіту протягом усього життя, що припускає створення умов для:

- критичного ставлення до своєї підготовки, відчуття її незавершеності;
- високої інтелектуальної активності;
- готовності до сприйняття нової інформації;
- формування необхідних професійних якостей;
- прийняття на себе відповідальності за рівень своєї кваліфікації і освіти²⁰.

Позначений підхід дозволяє в якості головних завдань системи підвищення кваліфікації розглядати посилення особистісного характеру цієї системи, орієнтацію на випереджальну перепідготовку кадрів, всебічне підвищення рівня освіченості та розвитку фахівців, перетворення їх мислення і діяльності, стимулювання активної потреби педагогів в саморозвиток, підвищення ними свого культурно-творчого потенціалу.

Виходячи з цього, можна стверджувати, що система підвищення кваліфікації, будучи педагогічним органом, відповідає за розвиток і перетворення мислення і діяльності фахівців, отже, за певних умов може розглядатися як умова вдосконалення професійної діяльності та компетентності викладача вищої школи. Разом з тим рішення цього завдання вимагає серйозного коригування цілей, змісту і методів навчання на основі досягнень сучасної педагогіки.

Освіта, націлена на розвиток професійно-педагогічного потенціалу викладача, має розглядатися як стиль життя з особистісним сенсом, провідним елементом якого виступає професійний, загальнокультурний і особистісний розвиток. Розуміння післядипломної освіти як ланки неперервної педагогічної освіти передбачає моделювання її як спеціально організованого процесу становлення та подальшого професійного зростання викладача відповідно до його індивідуальних потреб, соціальних вимог.

Крім того, виходячи з реалій сьогодення, слід підкреслити існуючу необхідність переосмислення самої концепції освіти – її сутності, цілей, функцій, принципів, організації. Традиційна і безперервна системи виступають, перш за все, як дві протилежні «технології освітніх процесів»²¹. Тому постає надзвичайно складне і відповідальне завдання переорієнтувати традиційну систему освіти, доповнити новими формами, задіяти принципово нові освітні ресурси.

Ефективність досягнення реалізації завдання вдосконалення професійно-педагогічного потенціалу викладачів вищої школи в контексті сучасних вимог знаходиться в прямій залежності від тих підходів і принципів, на яких базується стратегія і тактика взаємодії її суб'єктів. Значним потенціалом, що забезпечує умови для такого розвитку, мають кластерний і персоналізований підходи.

У сучасному розумінні кластерний підхід вищої освіти реалізується в процесі взаємодії і саморозвитку суб'єктів кластера під час роботи над проблемою, що здійснюється знизу на основі сталого партнерства, що підсилює конкретні переваги як

²⁰ Пінчук Є. (2013) *Роль сучасних ціннісних орієнтацій в реформуванні освіти*, Вища освіта України, № 1, С. 53-59.

²¹ Андрієвський Б. М. (2013) *Проектно-модульна діяльність студентів у системі формування їх професійно-дослідницьких компетентностей*, Інформаційні технології в освіті, Вип. 14, С. 7-10.

окремих учасників, так і кластерів в цілому²². Даний підхід ґрунтується на інтеграції освітніх установ різних типів, форм і рівнів навколо інтелектуального, мозкового центру, наукового і освітнього ядра кластера – установи додаткової педагогічної освіти.

Персоніфікований підхід спрямований на соціально-професійну адаптацію і підвищення соціально-професійного статусу особистості й орієнтований на моделювання індивідуалізованих систем підвищення кваліфікації викладача вищої школи. Освітня взаємодія в ідеології даного підходу здійснюється в рамках індивідуального, особистісно-орієнтованого процесу, спрямованого на максимальний соціально-професійний розвиток особистості та базується на властивому їй прагненні до самоактуалізації, самовдосконалення.

У руслі сучасних тенденцій розвитку вищої школи реалізація цих підходів передбачає організацію освітнього процесу на основі інтеграції принципів випереджаючої підготовки, особистісної диференціації, дискретності, модульності, що забезпечують діалектичну єдність професійної майстерності та особистісного розвитку викладача, збагачення професійно-педагогічного досвіду, пов'язаного з його неповторною індивідуальністю.

Актуальність принципу випереджальної підготовки пов'язана з тим, що, на думку багатьох вчених, гальмом розвитку системи підвищення кваліфікації є орієнтація суб'єктів цієї системи на «минуле». Використання ж цього принципу при формуванні змісту, форм і методів навчання в системі безперервного професійного розвитку дозволяє досягти головної мети підвищення кваліфікації – розвитку викладача, його позитивного концептуального «Я».

Принцип особистісної диференціації полягає в тому, що особистісний характер системи підвищення кваліфікації забезпечується диференціацією і індивідуалізацією навчання, використанням особистісно-діяльнісного і суб'єктного підходів в організації навчального процесу, актуальністю навчальних завдань, адекватних реальним завданням професійної діяльності викладача вищої школи. Даний принцип забезпечує можливість реалізації особистісних освітніх потреб відповідно до індивідуальних запитів, інтересів, здібностей, установок і ціннісних орієнтацій, сприяє безперервній соціальній інтеграції в контексті сучасних вимог. Принцип диференціації – принцип, що реалізується одночасно з інтеграцією, що конкретизує об'єкти, предмети і явища в зв'язку з об'єктивними потребами і специфічними особливостями досліджуваних професій, змісту освіти, типів навчальних закладів систем професійної підготовки та ін.

Принцип дискретності в освіті полягає в позиції, що сфера вищої освіти об'єктивно елективна, тобто освітні проекти вищої школи – різноманітні і розширюють знання дисципліни. Звісно ж варто відзначити, що реалізація даного принципу системи підвищення кваліфікації можлива тільки в контексті неперервності.

Принцип модульності забезпечує комплексне рішення задач професійної освіти на основі інтегрованих модулів, які є самостійними елементами змісту навчання, мають логічне завершення, що об'єднують в собі фундаментальні поняття, засвоєння яких забезпечує освоєння професійних компетенцій, необхідних для вирішення професійних завдань певної складності і спрямованості.

Реалізація зазначених підходів і принципів у сфері неперервної професійної освіти дозволяє розробляти гнучкі, ефективні підходи до вирішення завдань оптимізації освітнього процесу викладача. Це створює умови активізації пізнавальної діяльності фахівців в системі підвищення кваліфікації, сприяє розкриттю творчого потенціалу особистості, самоактуалізації фахівця.

На перший план висуваються: індивідуалізація навчання; діагностика виявлення попереднього рівня освіченості; пріоритетність самостійної організації процесу свого

²² Суліма Є. (2011) *Розвиток університетської освіти в умовах глобалізації*, Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції «Наука та освіта в сучасному університеті в контексті міжнародного співробітництва» (23 – 25 травня), Маріуполь, С. 23-27.

навчання; багатопланова система виявлення особистісних досягнень педагогів як результатів взаємодії з навчальною організацією, прогнозування освітніх маршрутів для досягнення нового рівня освіченості, розвиток освітніх потреб.

Висновки дослідження і перспективи подальших наукових розвідок у визначеному напрямі. Педагогічний потенціал особистості – це багатоаспектне комплексне поняття, що включає в себе здатності і синтез певних якостей і властивостей людини, яке в той же час може бути віднесено до інтегральної характеристики педагогічної діяльності. Важливим є той факт, що дана характеристика дозволяє розглядати можливості викладача вищої школи не тільки з точки зору того, якими вони є зараз, але і з позиції можливості формування таких передумов і перспектив їх розвитку. На сучасному етапі розвитку освіти виникла необхідність в більш якісній підготовці викладача вищої школи, яка містить в собі фундаментальність професійних базових знань з інноваційністю мислення та практико-орієнтованим науковим підходом до вирішення конкретних наукових та освітніх проблем.

Необхідність знайти шляхи рішення даної проблеми обумовило перспективи подальших наукових розробок – створення системи підготовки майбутніх викладачів вищих шкіл на основі впровадження педагогічних технологій, які сприятимуть формуванню, становленню та розвитку професійно-педагогічного потенціалу викладачів вищих шкіл.

REFERENCES

- Andriievskiy B. M. Proektno-modulna diialnist studentiv u systemi formuvannia yikh profesiino-doslidnytskykh kompetentnostei / B. M. Andriievskiy // *Informatsiini tekhnolohii v osviti*. – 2013. – Vyp. 14. – S. 7-10.
- Andriievskiy B. M. Strukturno-funktsionalna model rozvytku profesiinoi maisternosti vykladacha / B. M. Andriievskiy // *Zbirnyk naukovykh prats [Khersonskoho derzhavnoho universytetu]. Pedahohichni nauky*. – 2015. – Vyp. 67. – S. 222-228
- Bukhniieva O. A. Shliakhy modernizatsii natsionalnoi systemy vyshchoi osvity yak providni chynnyky rozvytku innovatsiinoi diialnosti vykladacha suchasnoho vyshchoho navchalnoho zakladu / O. A. Bukhniieva. // *Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy*. – 2010. – Vyp. 2. – S. 150-161.
- Dzhura O. Bolonskyi protses yak proiav modernizatsii osvity / O. Dzhura // *Vyshcha osvita Ukrainy*. – 2013. – № 4. – S. 58-63.
- Fedichkina O. Problemy humanitaryzatsii vyshchoi osvity / O. Fedichkina, V. Holubintsev // *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu*. – 2016. – № 6. – S. 102-107.
- Miasoid H. I. Suchasni vymohy do vykladacha vyshchoi shkoly: ohliad tendentsii svitovoi pedahohichnoi praktyky / H. I. Miasoid // *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii*. – 2015. – № 3. – S. 107-113.
- Pinchuk Ye. Rol suchasnykh tsinnisnykh oriiientatsii v reformuvanni osvity / Ye. Pinchuk // *Vyshcha osvita Ukrainy*. – 2013. – № 1. – S. 53-59.
- Sidash N. S. Teoretychna model pedahohichnoi svidomosti maibutnoho vykladacha vyshchoi shkoly / N. S. Sidash // *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka*. – 2015. – Vyp. 5. – S. 150-161.
- Sidash N. S. Vykladach vyshchoi shkoly u konteksti suchasnykh vymoh do vyshchoi osvity / N. S. Sidash // *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka*. – 2015. – Vyp. 6. – S. 157-165
- Sulima Ye. Rozvytok universytetskoi osvity v umovakh hlobalizatsii / Ye. Sulima // *Zbirnyk materialiv mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konferentsii «Nauka ta osvita v suchasnomu universyteti v konteksti mizhnarodnoho spivrobitnytstva» (23 – 25 travnia) / Za zah. red. K. Balabanova*. – Mariupol, 2011. – S. 23 – 27.

Vilskyi H.B. Osoblyvosti suchasnoho etapu rozvytku vyshchoi osvity Ukrainy / H.B. Vilskyi // Vyshcha shkola. – 2014. – № 3. – S. 57-62.

Voievutko N. Yu. Suchasni tendentsii universytetskoï osvity v umovakh sotsialno-ekonomichnykh transformatsii v Ukraini / N. Yu. Voievutko // Pedagogichna osvita: teoriia i praktyka. – 2012. – Vyp. 11. – S. 24-27.

Drahiieva L. Improving professional and pedagogical potential of higher school teachers in the context of modern requirements to higher education

The article is devoted to the actual problems of improving the professional-pedagogical potential of high school teachers in the context of modern requirements for higher education. The need to form the basis for the professionalism of the teacher is noted. The role of modern requirements for higher education as a component of continuous education and a catalyst for the development of teacher's professionalism is being activated. The approaches and principles of designing a system for improving the teacher's qualifications due to the specifics of the socio-cultural situation are analyzed. Describes the conditions of teacher-teacher's pedagogical development. The interpretation of the phenomenon «professional-pedagogical potential of high school teachers» is proposed.

The basic requirements for teachers of higher education are revealed, which allows to determine the positive experience in the preparation of future teachers of higher schools and the use of this experience in the educational sphere of Ukraine. The main factors determining the tendencies of the development of higher education are revealed, as well as the opinion on the need to improve the system of training scientific and pedagogical staff in higher education.

In the long run, the development of a comprehensive program for the modernization of the system of continuous pedagogical education is envisaged, which includes optimization of the network of higher pedagogical educational institutions, bringing the content, organizational forms and methods of the educational process to European and world standards, improving the system of pedagogical work, increasing social prestige and material well-being of employees sphere of education, introduction of effective mechanisms of selection and training of teachers of higher educational institutions.

Key words: *teacher's professional and pedagogical potential, continuous pedagogical education, system of professional development, professional activity, educational process.*

DOI 10.31909/26168812.2019-(42)-9

УДК 378:613-057.87

Леонід ЖИТОМИРСЬКИЙ*

ІНТЕРАКТИВНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ У СТУДЕНТІВ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ЗДОРОВОГО ОБРАЗУ ЖИТТЯ

Здоров'я студентської молоді завжди було в центрі уваги педагогів, медиків та науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти. З різних об'єктивних і суб'єктивних причин проблема формування здорового способу життя студентів поки ще не розв'язана і залишається однією з дуже важливих для українського суспільства. Фахівці, які ведуть свої наукові розвідки щодо вивчення цього питання, приходять до висновку, що настав той час, коли необхідно дати позитивний результат, а не постійно констатувати, що здоров'я студентів від курсу до курсу гіршає.

Стаття теоретично обґрунтовує пошук шляхів поліпшення результатів у формуванні здорового способу життя студентської молоді. Надано практичні рекомендації науково-педагогічним працівникам закладів вищої освіти для досягнення мети та виконання основних завдань Національної стратегії з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року «Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація».

У статті відзначено роль керівника вишу, загальноуніверситетських кафедр фізичного виховання та спорту, кураторів навчальних груп і органів студентського самоврядування у формуванні культури здорового способу життя студентів. Акцентовується увага на створенні умов для самостійного зайняття фізичними вправами в умовах проживання у гуртожитках. Також у статті наголошено на важливості проведення моніторингів, які допоможуть вивчити, проаналізувати, оцінити та спрогнозувати роботу з формування здорового способу життя студентської молоді.

Ключові слова: *здоровий спосіб життя, студентська молодь, Національна стратегія, оздоровча рухова активність.*

Формування культури здорового способу життя студентської молоді в Україні стає завданням першорядної ваги. Екзаменаційні стреси, постійні розумові навантаження, мала рухова активність, порушення режиму раціональної праці та відпочинку, неправильне харчування, побутові незручності, пов'язані з проживанням у гуртожитку, прагнення студентів поєднувати навчальні заняття з роботою – все це несприятливо позначається на їх здоров'ї. Проведені в нашій країні медико-соціологічні дослідження доводять, що рівень здоров'я здобувачів вищої освіти знижується.

Згідно із Резолюцією Національного конгресу Спортивної студентської спілки України, яка була ухвалена 25 травня 2018 року в місті Луцьку, інформація свідчить, що до щорічного загальноукраїнського тестування фізичної підготовленості у 2017 році за станом здоров'я було допущено менше половини студентської молоді; серед студентів, що брали участь у тестуванні, високий рівень фізичної підготовленості мають 15,4% осіб, достатній рівень – 31%, середній рівень – 33,6 %, низький рівень – 19,9 %¹.

Указом Президента України від 9 лютого 2016 року №42-2016 була схвалена Національна стратегія з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року «Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація».

Численними науковими дослідженнями доведено, що рухова активність значною мірою сприяє дотриманню людиною здорового способу життя, а також в окремих

*Житомирський Л. – старший викладач, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна; e-mail: leonidzh1945@gmail.com

¹Резолюція Національного конгресу Спортивної студентської спілки України 25 травня 2018 року. URL: Режим доступу: <http://hdafk.kharkov.ua/adopted-resolution-national-ko/>

випадках – зменшенню негативного впливу на організм людини шкідливих звичок, підвищенню стресостійкості та відволікає від асоціальної поведінки. Рухова активність є генеруючим та стимулюючим чинником у системі здорового способу життя, має велике значення для вдосконалення фізичного розвитку і підготовленості особи².

Останніми роками проблемами здоров'я активно займаються представники педагогічної думки (А. Лаптев, В. Петленко, С. Попов, В. Салов). Учені дійшли висновку, що помітно погіршився стан здоров'я населення загалом, особливо студентської молоді, у зв'язку з цим медицині необхідна педагогічна допомога, яка б проводила роз'яснювальну роботу. Питаннями формування ціннісних орієнтацій здобувачів вищої освіти на здоровий спосіб життя займаються такі сучасні науковці, як Г. Ващенко, Т. Глазко, С. Омельченко, О. Яременко та ін., які підкреслюють, що одним із факторів розвитку учнівської молоді є рухова активність, завдяки якій людина отримує фізичний розвиток, відновлення сил після фізичних та психічних навантажень.

Досить ґрунтовно проблема формування здоров'я студентів на початку ХХІ визначалася в педагогічній, медичній, культурологічній літературі. Її розробляли М. Антропова, Г. Апанасенко, О. Дубогай, Т. Круцевич, А. Сухарєв та ін.

Ми погоджуємося з дослідниками І. Івановою, С. Гвозд'їм, Л. Поліщук, А. Козикінім, що проблема формування здорового способу життя серед студентів закладів вищої освіти залишається актуальною і вимагає негайного розв'язання засобами освіти; що для вирішення даної проблеми необхідно залучати якомога більше фахівців і часу навчального процесу. Ця проблема повинна цікавити й турбувати не тільки фахівців і викладачів, але й самого студента в першу чергу. Тому, вбачається доцільним формування здорового способу життя студентів проводити через реалізацію педагогічної стратегії, орієнтованої на здоровий спосіб життя³.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні шляхів покращення результатів у формуванні здорового способу життя студентської молоді та виявлення невикористаних резервів науково-педагогічних працівників і органів студентського самоврядування у створенні сприятливих умов для занять студентів фізичними вправами в гуртожитках.

Для досягнення спортивних результатів необхідно виконати цілий комплекс заходів, що дозволить зробити роботу з формування здорового способу життя студентів пріоритетною. Пріоритетність цієї проблеми пов'язана з тим, що від здоров'я студентської молоді залежить дуже багато: якість отриманої освіти, подальша професійна діяльність, особистісне зростання, соціально-економічне благополуччя країни і найголовніше – здоров'я майбутнього покоління, здоров'я нації.

Роботу щодо виконання мети та основних завдань Національної стратегії «Рухова активність – здоровий спосіб життя – здоров'я нації» необхідно починати з підвищення відповідальності керівників закладів вищої освіти країни. У Законі України «Про вищу освіту» зазначається що «... керівник вищого навчального закладу в межах наданих йому повноважень сприяє формуванню здорового способу життя здобувачів вищої освіти, зміцненню спортивно-оздоровчої бази вищого навчального закладу, створює належні умови для занять масовим спортом»⁴.

Для підвищення відповідальності керівників ЗВО з ініціатииви МОН України Кабінет Міністрів України прийняв Постанову № 212 від 21 березня 2016 року, якою затверджено зміни до Типової форми контракту з керівником вишу.

Так, до пункту 28 обов'язків керівника закладу вищої освіти внесено зміни, які передбачають персональну відповідальність за розвиток і модернізацію змісту і форм

²Національна Стратегія з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 року «Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація». Указ Президента України від 9 лютого 2016 року №42/2016. URL: <http://ips.ligazakony.net/document/view/>

³Іванова І. В. (2007) *Формування здорового способу життя студентів як педагогічна проблема*. Педагогічні науки, №4, С. 21.

⁴Закон України «Про вищу освіту» (2009), (зі внесеними змінами), №1024-VI від 19 лютого 2009/Верховна Рада України, К., 36 с.

фізичного виховання студентів, студентського спорту та відповідної матеріальної бази, підготовку та оприлюднення щорічного звіту про стан фізичного виховання і спорту у закладі вищої освіти.

Національна стратегія оздоровчої рухової активності в Україні направлена на формування в суспільстві умов до оздоровчої рухової активності та здорового способу життя, формування здоров'я громадян як найвищої соціальної цінності в державі. Але здоровий спосіб життя включає в себе й інші важливі чинники: збалансоване харчування, дотримання режиму дня, загартування, відсутність шкідливих звичок, гарний фізичний стан, правила особистої гігієни, позитивні емоції, сприятливе для здоров'я навколишнє середовище та ін. У зв'язку з цим ми пропонуємо керівникам закладів вищої освіти, взявши за основу Національну стратегію з оздоровчої рухової активності в Україні, розв'язувати актуальну проблему формування здорового способу життя студентів комплексно з урахуванням усіх вищевказаних факторів.

Ця пропозиція не суперечить рекомендаціям Резолюції Національного конгресу Спортивної студентської спілки України, в якій ректорам вишів рекомендовано затвердити середньострокову програму розвитку фізичного виховання в закладі вищої освіти для досягнення визначеної візії цієї системи в розрізі кожної спеціальності та року навчання шляхом використання можливих форм залучення студентів до рухової активності та реалізації заходів з організаційного, кадрового, матеріально-технічного і фінансового забезпечення цього процесу. Такій програмі було б доречно дати назву «Стратегічна середньострокова програма розвитку фізичного виховання, спорту та формування здорового способу життя студентів». До розробки цієї програми керівникам ЗВО необхідно залучити найкращих та досвідчених фахівців фізичного виховання і спорту, медичних спеціалістів, представників кураторів академічних груп, профспілкових комітетів та органів студентського самоврядування. Стратегічну програму необхідно затвердити на Вченій раді навчального закладу і передати в деканати факультетів, на кафедри і в ті підрозділи, які будуть задіяні в її виконанні. Оскільки ректор несе персональну відповідальність перед Міністерством освіти і науки України за стан здоров'я студентів та їх фізичну підготовленість, доцільно, щоб контроль за виконанням Стратегічної програми він поклав саме на себе або на проректора, який відповідає за виховну роботу зі студентами.

Важлива роль та відповідальність за виконання Національної стратегії до 2025 року та Стратегічної середньострокової програми ЗВО покладена на кафедри, що безпосередньо пов'язані зі зміцненням та збереженням здоров'я студентів. Особливо це стосується загальноуніверситетських кафедр фізичного виховання та спорту. Вагомий внесок у цю роботу можуть зробити кафедри теорії та методики фізичного виховання, які готують учителів фізичної культури та тренерів, кафедри медико-біологічних наук, кафедри реабілітації та ін.

Сьогодні зусилля науково-педагогічних працівників вищевказаних кафедр спрямовані на розробку новітніх педагогічних технологій удосконалення навчального процесу з фізичного виховання та формування культури здорового способу життя студентів. Проте слабка обізнаність здобувачів вищої освіти у питаннях зміцнення та збереження свого здоров'я негативно позначається на результатах роботи цих викладачів.

Дослідження науковців свідчать, що однією з причин погіршення стану здоров'я студентів є відсутність у них достатньої інформації про важливість здорового способу життя, ролі рухової активності у зміцненні соматичного здоров'я та елементарних навичок самоконтролю за своїм фізичним станом⁵. (Kolin K. K., 2003).

Основним джерелом інформації для студентів є:

- теоретичні та практичні заняття з фізичного виховання (38-51%);
- вплив засобів масової інформації: періодики, теле- і радіорепортажів (25-44%);

⁵Колин К. К. (2003) *Социальная информатика*, М.: Академический проект, 432 с.

- спеціальна література і відвидини спортивних видовищ (14-23%).

Ураховуючи, що основним джерелом інформації для студентів є теоретичні та практичні заняття з фізичного виховання, можна зробити висновок, що роль викладачів цієї дисципліни в покращенні інформованості студентів стає провідною. З цією метою на заняттях та в позанавчальний час викладачі можуть застосовувати різні форми, засоби і методи навчання та виховання. Так, наприклад, в Ізмаїльському державному гуманітарному університеті ця робота проводиться за такими напрямками:

- читання лекції «Резерви здоров'я студентів» (для студентів перших курсів кожного факультету). Дуже важливо, щоб зміст лекції переконав молодь, що здоров'я є не тільки особистим надбанням, а й суспільним багатством. Акцентується увага на тому, що здоров'я – кращий дар молодості, і тільки в молодості воно дається «задарма». Необхідно, щоб студенти знали, що воно залежить від багатьох факторів: нервово-емоційного напруження, психічної перевтоми, недостатньої рухової активності, переохолодження, поверхневого дихання, неправильної постави, нераціонального харчування, куріння, вживання алкоголю та наркотиків, а також від спадковості. Також до змісту лекції входять численні поради й рекомендації щодо підтримки здоров'я в належному стані;

- проведення бесід зі студентами в академічних групах, на яких розглядаються питання, пов'язані з профілактикою простудних захворювань і грипу, раціональним харчуванням, дотриманням режиму навчання і відпочинку, збереження нормального зору і профілактики короткозорості та ін.;

- розроблення методичних рекомендацій для студентів з метою пропаганди здорового способу життя: «Раціональне харчування як фактор здорового способу життя студентів», «Фізичне виховання в сім'ї», «Поліпшення зору студентів при короткозорості», «Здоровий спосіб життя студентів» та ін.;

- щорічна участь студентів, які входять до складу наукових гуртків і проблемних груп з доповідями у студентських науково-практичних конференціях. Темі доповідей пов'язані саме зі здоровим способом життя студентської молоді;

- підготовка викладачами кафедри комплексів вправ, які можна виконувати в домашніх умовах і в умовах гуртожитку, для підвищення інформованості студентів та їх рухової активності; комплекс «Йогонастика» включає в себе доступні вправи для розвитку гнучкості; комплекс з гімнастичними палицями спрямований на формування правильної постави та розвиток гнучкості; комплекс з гумовим джгутом для розвитку сили; комплекс «Зіркість» для тренування м'язів очей.

Загальноуніверситетські кафедри фізичного виховання і спорту можуть зробити вагомий внесок у виконання Стратегічної середньострокової програми закладу вищої освіти, якщо забезпечать моніторинг процесу формування здорового способу життя студентів. Науково-педагогічні працівники можуть за допомогою моніторингу вивчати, аналізувати, оцінювати і прогнозувати такі показники та види діяльності:

- рівень захворюваності студентів за роками, перелік захворювань, якими вони хворіють найчастіше, науково обґрунтовані засоби профілактики цих захворювань;

- рівень фізичної підготовленості студентів;

- стан організації самостійної роботи студентів з фізичного виховання у закладах вищої освіти;

- дотримання студентами правил здорового способу життя, звернувши особливу увагу на оздоровчу рухову активність, збалансоване харчування, дотримання режиму навчання та відпочинку, загартовування, відсутність шкідливих звичок та ін.;

- стан організації фізично-оздоровчої роботи в гуртожитках ЗВО;

- відповідність матеріально-спортивної бази вишу санітарно-гігієнічним вимогам і нормам, а також її забезпечення необхідним обладнанням та інвентарем.

Усі перераховані систематичні спостереження будуть корисними в поліпшенні результатів у формуванні здорового способу життя студентів, якщо будуть ретельно проаналізовані, містити пропозиції та практичні рекомендації. Отримані матеріали

необхідно оформити у вигляді довідки і представити керівнику закладу вищої освіти для ознайомлення.

З метою покращення результатів у формуванні здорового способу життя студентів необхідно активізувати роботу органів студентського самоврядування, які є невід'ємною частиною громадського самоврядування в навчальних закладах. Одним із основних завдань цієї організації є вироблення у студентів навичок розв'язувати соціальні, економічні та культурно-освітні проблеми, формувати відповідальність та вміння працювати в команді. Практика показує, що сьогодні органи студентського самоврядування не повною мірою виконують ті обов'язки, які покладені на них для вирішення питань оздоровлення, фізичного розвитку, харчування та покращення побутових умов студентів у гуртожитках.

Оскільки органи студентського самоврядування можуть вносити свої пропозиції щодо розвитку матеріальної бази ЗВО, у тому числі з питань, що стосуються побуту та відпочинку студентів, ця важлива структура закладу повинна направити свої зусилля на обладнання в гуртожитках місць для занять фізичними вправами.

Немає сумніву в тому, що керівництво навчального закладу та його профспілковий комітет підтримують прохання студентів і виділяють необхідні кошти для придбання спортивного інвентаря: гімнастичних матів, тенісних столів, степ-платформ, бігових доріжок-масажерів, гантель, гімнастичних палиць, обручів, скакалок, гумових джгутів тощо. Це дозволить студентам без зайвих матеріальних витрат на проїзд у спортивні зали й оплату абонементів, економлячи час на самопідготовку, займатися фізичними вправами самостійно, тим самим покращувати своє здоров'я, переключатися з розумової роботи на фізичну та довести тижневий обсяг фізичної активності до норми, що, на думку фахівців, для студентів складає 8-10 годин.

Позитивний приклад облаштування місць для заняття фізичними вправами в гуртожитку є і в Ізмаїльському державному гуманітарному університеті. Завдяки зусиллям ректорату, кафедри фізичної культури та студентського комітету в гуртожитку №2 обладнано три приміщення: тренажерний зал, зал вільної боротьби та зал для занять шейпінгом.

Свій вклад у формування культури здорового способу життя студентів можуть зробити і куратори академічних груп. У їх обов'язки входить надання допомоги студентам в підготовці та проведенні культурно-масових і фізкультурно-оздоровчих заходів; сприяння попередженню девіантної поведінки і пропаганді здорового способу життя студентів. Виконання цієї роботи кураторами з більшою відповідальністю сприяло б поліпшенню якості знань студентів та підвищенню навчальної дисципліни, об'єднанню колективу групи і формуванню у здобувачів вищої освіти гуманістичних якостей.

Таким чином, щоб виконати завдання Національної стратегії оздоровчої рухової активності та Стратегічного середньострокового плану, керівництву закладу вищої освіти необхідно об'єднати зусилля ректорату, членів Вченої ради, деканатів, профспілкових комітетів, кураторів академічних груп, та органів самоврядування. Цю роботу необхідно проводити систематично і цілеспрямовано, розуміючи, що від результатів виконання цих важливих програм залежить здоров'я і майбутнє студентів конкретного закладу вищої освіти.

Перспективи подальших наукових пошуків шляхів поліпшення результатів у формуванні здорового способу життя студентів лежать у площині поглиблення наукового дослідження.

Тому на наступному етапі науково-дослідної роботи необхідно зосередити увагу на визначенні основних засобів та методів фізичного виховання, які дозволять комплексно розв'язувати проблеми формування здорового способу життя студентської молоді.

REFERENCES

Ivanova I. V., (2007) formuvannya zdorovogo sposobu zhittya studentiv yak pedagogichna problema / I.V. Ivanova, S.P. Gvozdiy, L.M. Polischuk, A.G. Kozikin // Pedagogichni nauki. – 2007. 4. – P. 21. [in Ukrainian].

Kolin K. K., (2003). Sotsialnaya informatika / K.K. Kolin.-M.: Akademicheskii proekt, 2003.432 p. [in Russian].

Natsionalna Strategiya z ozdorovchoyi ruhovoyi aktivnosti v Ukrayinina period do 2025 roku «Ruhova aktivnist-zdoroviy sposib zhitty, zdorova natsiya»: [Elektronniy resurs] // Ukaz Prezidenta Ukrayini vid 9 lyutogo 2016 roku №42/2016. Rezhim dostupu: <http://ips.ligazakony.net/document/view/> [in Ukrainian].

Rezolyutsiya Natsionalnogo kongresu Sportivnoyi studentskoyi spilki Ukrayini: 25 travnya 2018 roku: [Elektronniy resurs] Rezhim dostupu: <http://hdafk.kharkov.ua/adopted-resolution-national-ko/> [in Ukrainian].

Zakon Ukrayini «Pro vischu osvitu» (2009). (zi vnesenimi zminami). – №1024-VI vid 19 lyutogo 2009/ Verhovna Rada Ukrayini. – K., 2009.36 p. [in Ukrainian].

Zhytomyrskyi L. Ways to Improve the Results in the Formation of a Healthy Life of Student Youth

The culture of healthy way of life formation of the youth today becomes a top priority. Intensive mental stress, low motor activity, poor diet, non-compliance with the regime of rational work and rest, domestic inconvenience, connected with living in a Dorm, examination stresses, the aspiration of the students at times to combine training with work – all this adversely affects the health of students. According to biomedical research the level of health of students from course to course falls, and the situation year after year does not improve, and in some cases it worsens, becoming truly critical.

A lot depends on the health of students: quality of education, further professional activities, personal growth, social and economic well-being of the country, but most importantly – the health of the future generation, the health of the nation.

Concern about this issue can be traced at the state level, being reflected in such documents:

In Presidential Decree of Ukraine from 24.09.2004 № 1148/2004 «On the National Doctrine of the Development of Physical Culture and Sport»

In Presidential Decree of Ukraine from 09.02.2016 № 642/2016 «On the National Strategy on health activity in Ukraine» for the period till 2025 «health activity – healthy way of life – healthy nation» and others.

It is necessary to begin the work to achieve the aim and main objectives of the national strategy «Health activity – healthy way of life – healthy nation» with increasing responsibility of heads of higher educational institutions. For this purpose, the Cabinet of Ministers of Ukraine adopted a resolution № 212 (21.03.2016), which approved changes in the standard form of the contract with the head of higher education institution.

The amendments provide for the responsibility of the rectors of higher education institution for the development and modernization of the content, forms of physical education of students, University sport and suitable material base, preparation and publication of the annual report on the state of physical education and sports in higher education institution.

Key words: healthy way of life, health activity, National Strategy, informing students.

DOI 10.31909/26168812.2019-(42)-10

УДК 316.624-053.6

Ольга ЗАМАШКІНА*

ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА ПІДЛІТКІВ: УЗАГАЛЬНЕНА КЛАСИФІКАЦІЯ ВИДІВ ПОВЕДІНКОВИХ ВІДХИЛЕНЬ

У статті здійснена спроба проаналізувати існуючі різноманітні підходи до класифікації основних видів поведінки підлітків, що відхиляється, та систематизувати їх. В рамках дослідження заданої проблеми для розуміння сутності соціальної поведінки, що відхиляється охарактеризоване поняття «соціальна норма» за О.В. Змановською. У результаті теоретичного аналізу наукового доробку вітчизняних і зарубіжних дослідників систематизовано критерії до класифікації основних видів поведінки, що відхиляється і девіантної поведінки підлітків.

Розглянуто кілька критеріїв до класифікації основних видів поведінки, що відхиляється: за першим критерієм – у межах соціальної поведінки особистості виділено нормативна; маргінальна; нестандартна (позитивного і негативного характеру – девіантна); патологічна поведінка. За другим критерієм – наслідуючи класифікацію Е.В. Змановської, схарактеризовано три основних підходи до проблеми поведінки, що відхиляється: соціально-правовий, клінічний, психологічний. В рамках кожного з підходів проаналізовано класифікації дослідників і надано характеристики основним групам девіацій.

Констатовано, що виділення окремих видів поведінки (девіацій), що відхиляється, та їх систематизація за схожими ознаками є досить умовними, однак виправданими в цілях наукового аналізу; деякі з її форм взаємозв'язані між собою, а кожен конкретний випадок поведінки, що відхиляється, виявляється індивідуально неповторним.

Ключові слова: класифікація, характеристика, підходи, критерії, девіантна поведінка, поведінка, що відхиляється, соціальна норма, поведінкові відхилення.

Постановка проблеми. Останні десятиліття характеризуються підвищенням напруженості криміногенної обстановки, зростанням злочинності, особливо, серед неповнолітніх. Девіантна активність неповнолітніх значно вища, ніж в дорослого населення, яка пояснюється рядом причин, серед яких основною є соціальна незрілість, психофізіологічні особливості підлітків, прагнення пережити нове відчуття, підвищене бажання незалежності і самостійності. До цих чинників приєднуються і соціально-економічні труднощі як суспільства, так і окремих сімей.

Зараз серед дослідників спостерігається підвищений інтерес до проблеми девіантної поведінки. Наукове вивчення відхилень у поведінці здійснюється в кримінології, психопатології, соціології, педагогіці. У стадії становлення знаходиться нова наукова дисципліна – психологія девіантної поведінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У ХХ столітті проблема дітей і підлітків девіантної поведінки була піднята Л. Виготським, П. Блонським, С. Шацьким, В. Кашенком і ін. Термін «поведінка, яка відхиляється» вперше зустрічається в 1985 році в Короткому психологічному словнику під загальною редакцією А. Петровського і М. Ярошевського.

Вивченням девіантної поведінки і різних її аспектів займалися такі сучасні учені, як: А. Лічко, Б. Братусь (розглядали біологічні аспекти девіантної поведінки); С. Бородуліна, В. Афанасьєв, О. Власова, І. Булах (вивчали соціальні аспекти девіантної поведінки);

* Замашкіна О. – кандидат педагогічних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна; e-mail: Pantera66@i.ua

І. Башкатов, В. Баженов, С. Белічева, Ю. Клейберг, І. Зверева, О. Змановська і ін. (досліджували психолого-педагогічні аспекти девіантної поведінки).

Психобіологічний аспект проблеми девіантної поведінки дітей і підлітків знайшов своє відображення в роботах А. Гройсмана, В. Кащенко, А. Лічко, В. Матвєєва і ін., де як основа для диференціації показників цього явища висуваються нервовопсихічні патології, акцентуації характеру, різні фізичні і психічні недоліки дітей, спотворені психобіологічні потреби.

Соціологічний аспект девіантної поведінки розкритий в працях зарубіжних учених, таких, як: Р. Мертон, Е. Дюркгейм, Р. Міллз, Т. Парсонс, В. Момов, Н. Смелзер, П. Сорокин, М. Форверг, Е. Феррі, Р. Тард і ін. Соціально-психологічний аспект досліджували – К. Левін, А. Бандура (вивчали агресивну поведінку), А. Адлер (розглядав прагнення до переваги над іншими, самоствердження, власті);

З. Фрейдом досліджувалася психоаналітична концепція в девіантній поведінці; С. Лінгом – теорія поведінки, заснована на добровільному ризику; Е. Фроммом – мазохістські потяги до смерті і страждань, К. Хорні – генезис злочинності; Р.Харреом – концепція соціальних відхилень.

У сфері корекційної педагогіки дослідженнями девіантної поведінки займалися: О. Бовть, Т. Головіна, О. Гуляр, Г. Дульнев, Т. Жук, І. Єременко, Н.Заваденко, Л. Занков, О. Кербіков, А. Лурія, В. Петрова, А. Петровський, Б. Пінський, В. Синьов, Л. Сухарева, Ж. Шиф, І. Ушаков та інші.

Мета статті: здійснити аналіз класифікації основних видів поведінкових відхилень та надати їх характеристику.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поведінка кожної людини формується і реалізується в суспільстві і відображує процеси соціалізації особи, вона тісно пов'язана з дотриманням норм, загальноновизнаних в суспільстві. Але, дуже, часто, ми можемо спостерігати відхилення від норм (девіація).

Для розуміння сутності девіантної поведінки, перш за все, необхідно визначити поняття «соціальна норма». У широкому сенсі норма – це правило, яке діє в певній сфері і, яке є обов'язковим для виконання. О. Змановська з цього приводу констатує, що «під нормальною поведінкою, як правило, розуміють нормативно-схвалювану поведінку, не пов'язану з хворобливим розладом, до того ж характерну для більшості людей. Аналогічно цьому, аномальну поведінку можна поділити на: нормативно-несхвалювану патологічну, нестандартну»¹.

Соціальні норми включають в себе моральні, правові, релігійні і етичні, які змінюються разом із зміною самого суспільства. Саме соціальна норма закріплює межу дозволеної і обов'язкової поведінки особистості, що історично склалася в конкретному суспільстві, соціальних групах, організаціях, регулює сферу взаємодії людей і визначає відповідність їх певним вимогам навколишнього суспільства.

Соціальну норму Клейберг Ю. визначає як «сукупність вимог і очікувань, які пред'являє соціальна спільність (група, організація, клас, суспільство) до своїх членів з метою регуляції діяльності і стосунків»².

Поведінка, яка «не вписується» в загальноновизнані зразки того або іншого суспільства, вважається такою, що відхиляється. Але соціальні відхилення можуть бути як позитивного характеру, якщо стимулюють розвиток (обдарованість, творча діяльність, здоровий спосіб життя), так і негативного, такого, що порушує функціонування системи (протест, наркоманія, схильність до злочинів).

Більшість учених (О. Олександров, В. Королев, А. Лічко та ін.) розглядають поняття «девіантна поведінка» і «поведінка, що відхиляється», як синоніми. Проте ні у

¹ Змановская Е.В. (2004) *Девиянтология: (Психология отклоняющегося поведения): Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений*, М.: Издательский центр «Академия», 5 с.

² Клейберг Ю.А. (2001). *Психология девиантного поведения: Учеб. пособие для вузов*, М.: ТЦ Сфера, при участии «Юрайт-М», 29 с.

зарубіжних, ні у вітчизняних авторів немає єдиної точки зору на термін «поведінка, що відхиляється». Поряд з терміном «девіантна поведінка» дослідниками уживаються як синоніми поняття «аддиктивна поведінка», «делінквентна поведінка», «дезадаптивна поведінка», «асоціальна поведінка», «неадекватна поведінка», «деструктивна поведінка», «акцентуована поведінка» тощо.

На крайній межі між поведінкою, яка відповідає «нормі» і тією, яка «вступає» в «ненормативну», таку, що викликає несхвалення, роздратування, тривогу, напругу тих, хто оточують людину знаходиться маргінальна або погранична поведінка.

На думку Ю. Зубко, маргінальна поведінка особи – це вид правомірної поведінки, яка зумовлена об'єктивною дійсністю, низьким рівнем правової культури і правової свідомості особи, що знаходиться у формі внутрішнього особистісного конфлікту, виражається в зневазі до суспільних цінностей, зважає тільки на власні амбіції і інтереси та полягає в дотриманні правових заборон і виконанні зобов'язань через небажання відповідати за них³.

Можна сказати, що маргінальність – внутрішній прояв людини до того, що оточує, до зовнішнього світу, сформоване всілякими внутрішніми чинниками (відсутність поваги до права, що діє у суспільстві, нормативно-правова невизначеність, їх неприйняття).

До суб'єктів маргінального виду поведінки Ю. Зубко відносить:

1) осіб, які втратили колишні соціальні зв'язки і не пристосувалися до нових умов життя (представники національних меншин, вихідці з села);

2) представники специфічних субкультур, політичних течій, релігій;

3) осіб, які не визнають загальноприйняті норми і правила поведінки⁴.

Термін «поведінка з відхиленням» у сучасній спеціальній літературі уживається поряд з терміном «девіантна поведінка», який був введений Я. Гилінським.

У сучасній науковій літературі можна знайти різні тлумачення поняття «девіантна поведінка». Так, В. Іванов трактує відхилення в моральному розвитку як початкову стадію процесу асоціального формування особи.⁵ А. Печенюк розглядає девіантну поведінку як таку, що суперечить загальноприйнятим нормам і в своїх крайніх формах прояву має характер правопорушень, які не підлягають кримінальному покаранню⁶.

Автори О. Петринін і А. Печенюк пропонують термін «девіантно-кримінальна поведінка», обґрунтувавши його сучасними негативними тенденціями суспільного розвитку (інтенсивною примітивізацією свідомості неповнолітніх, зростанням проявів цинізму, жорстокості, агресивності), які не можуть розглядатися як делінквентні лише зважаючи на специфіку підліткового віку⁷.

Гарькавець С. визначає девіантну поведінку (лат. *deviatio* – відхилення) як дії і вчинки особи, або групи людей, соціальних груп, які протилежні до соціальних норм або визнаних в суспільстві шаблонів і прикладів поведінки:

1) особа не виконує вимоги соціальних норм, обирає модель поведінки, що відрізняється від них, в певній ситуації, яка порушує межі взаємодії людини і соціуму, групи і соціуму або особи і групи;

2) основні причини полягають в конфлікті інтересів, цінностей, розбіжності вимог, деформації засобів задоволення потреб, недоліках виховання, життєвих невдачах і

³ Барабаш О.О. *Маргінальна поведінка: загально-теоретична характеристика*, URL: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/34662/1/51_327-331.pdf

⁴ Зубко Г. Ю. (2009). *Маргінальність – загально-теоретична характеристика*, Право і безпека, № 5, С. 192.

⁵ Іванов В.Н. (1995). *Девіантное поведение. Причины и масштабы*. Социально-политический журнал, № 2, С. 47.

⁶ Зобенько Н. (2012). *Деякі аспекти дослідження проблеми девіантної поведінки неповнолітніх*, Рідна школа, № 3 (березень), С. 40.

⁷ Лысак И.В. (2004). *Философско-антропологический анализ деструктивной деятельности современного человека*. Ростов-на –Дону – Таганрог: Изд-во СКНЦ ВШ, Изд-во ТРТУ, С. 10.

прорахунках⁸.

За визначенням Г. Дарендорфа, «Девіантна поведінка – відхилення від соціально-психологічних і моральних норм, подана або як помилковий антигромадський зразок вирішення конфлікту, який виявляється в порушенні суспільно прийнятих норм або в шкоді, нанесеній суспільному благополуччю, оточенню і собі»⁹.

У словнику-довіднику з соціальної педагогіки під загальною редакцією Т. Алексєнко девіантна поведінка визначається «як система вчинків, які відрізняються від загальноприйнятих в суспільстві норм права, культури, моралі; поведінка, яка не відповідає нормам і правилам, прийнятим в певних групах суспільства»¹⁰.

Девіантна поведінка неповнолітніх складається з соціально-деформованої поведінки: підлітки порушують вимоги вікових соціальних ролей, що, як правило, призводить до зміщення провідної діяльності; соціально-моральної деформації поведінки (поведінка суперечить рольовим вимогам і пов'язана з вкрай аморальною поведінкою: вживанням алкоголю і наркотиків); соціально-моральної правової деформації поведінки (порушення вимог соціальних ролей і норм моралі і права)¹¹.

На сьогоднішній день, як можемо бачити, не існує єдиного визначення терміну «девіантна поведінка», втім, як і єдиної класифікації її видів. Це викликано, швидше за все, міждисциплінарним характером проблеми дослідження, таких як девіантологія, психологія, соціологія, психологія девіантної поведінки, соціальна робота. Як визначено вище, в різних науках цей термін уживається в різних значеннях. Також це пов'язано з існуючим різноманіттям форм поведінки.

Необхідно констатувати, що О. Змановська, досліджуючи проблему девіантної поведінки, виділяє три основні підходи до проблеми класифікації поведінкових відхилень: соціально-правовий, клінічний і психологічний.

Гилінський Я. і Афанасьєв В. в рамках соціально-правового підходу виділяють девіації поведінки як соціальні явища, які підрозділяють на типи залежно від масштабу, за значенням наслідків, за суб'єктом, за об'єктом, за тривалістю, за типом порушеної норми та на економічні, побутові, майнові порушення тощо¹².

Розглянуті класифікації доповнюються і педагогічним підходом до поведінкових девіацій, які поєднуються із шкільною дезадаптацією і характеризуються дисциплінарними порушеннями, прогулами, гіперактивною, агресивною і опозиційною поведінкою, курінням, хуліганством, крадіжками, брехнею, а в складніших ситуаціях – пияцтвом, наркотизмом, проституцією, бродяжництвом, різного виду залежностями.

В рамках психологічного підходу можна виділити наступні основні групи девіацій:

а) Ю. Клейберг обґрунтовує три основні групи поведінкових девіацій: негативні (наркотики, алкоголізм), позитивні (соціальна творчість) і соціально-нейтральні (жебракство);

б) Ц. Короленко і Т. Донських класифікують девіації за двома групами: нестандартна (діяльність новаторів, революціонерів, опозиціонерів) і деструктивна поведінка, яка залежно від цілей поведінки підрозділяється на зовнішню деструктивну (порушення соціальних норм - правових, морально-етичних, культурних) і внутрішню деструктивну (дезінтеграція самої особи).

Розглядаючи різні форми деструктивної поведінки, вчені констатують, що зовнішню деструктивна поведінка, у свою чергу, поділяється на адиктивну (використання якихось

⁸ Гарькавець С.О. (2010). *Соціально-нормативний конформізм особистості у психологічному вимірі*. Луганськ: вид-во «Ноулідж», 58 с.

⁹ Дарендорф Р. (2017). *Тропы из утопии*, М.: Практис, 42 с.

¹⁰ *Соціальна педагогіка: словник-довідник* (2009), За заг. ред. Т. Ф. Алексєнко, Вінниця: Планер, 117 с.

¹¹ Кікалішвілі М.В. (2016). *Делінквентна поведінка: поняття, ознаки та детермінанти*, Юридична наука, № 2(56), С. 180.

¹² Змановская Е.В. (2004). *Девантология: (Психология отклоняющегося поведения)* ... 22 с.

речовин з метою відходу від реальності і здобуття бажаних емоцій) і антисоціальну (протиправні, асоціальні, аморальні поведінка і дії). У свою чергу, у групі внутрішньо деструктивної поведінки учені виділяють: суїцидну, конформістську (поведінку, позбавлену індивідуальності), нарцистичну (відчуття власної грандіозності), фанатичну (сліпу прихильність до якої-небудь ідеї, поглядів) і аутичну поведінку (занурення у світ власних фантазій)¹³.

Дослідженням деструктивності займався і американський учений Е. Фромм, який вважає, що деструктивність – одна з різновидів агресії, яку підрозділяє на доброякісну і злоякісну. В рамках першої виділяє псевдоагресію (необережне вбивство, поранення), ігрову (учбові тренінги), оборонну (захист свободи особи, тіла). В цілому доброякісна агресія – біологічно адаптивна і сприяє підтримці життя.

Злоякісна агресія, на думку Е. Фромма, і є деструктивність – біологічно неадаптивна, що приносить біологічну шкоду і соціальні руйнування. У свою чергу вчений класифікує деструктивність на спонтанну (активується при надзвичайних обставинах, наприклад, помста) і пов'язану із структурою характеру, властиву індивідові в прихованій і явній формі постійно (садизм, некрофілія)¹⁴.

О. Змановська під деструктивною розуміє поведінку, що відхиляється від медичних і психологічних норм, несе загрозу цілісності самої особи і проявляється у формах суїцидальної, фанатичної і віктимної поведінки, харчової і хімічної залежності, діяльності, пов'язаної з ризиком для життя (екстремальні види спорту) і ін.

в) О. Осипова девіантну поведінку поділяє в залежності від спрямованості на творчу і руйнівну і вказує на зв'язок девіантної поведінки з самоактуалізацією, самореалізацією і самоствердженням особистості¹⁵.

г) О. Змановська пропонує свою шкалу поведінки, що відхиляється, за спрямованістю і мірою вираженості деструктивності:

- антисоціальна (активно-деструктивна – делінквентна),
- асоціальна (пасивно-деструктивна – аморальна),
- аутодеструктивна (саморуйнування).

Надаючи характеристику кожному з видів поведінки, що відхиляється, вчена робить висновок, «що різні види поведінки особи, що відхиляється, розташовуються на єдиній осі «деструктивна поведінка», з двома протилежними напрямками – на себе або на інших»¹⁶.

Необхідно констатувати, що виокремлення видів поведінки (девіацій), що відхиляється, та їх систематизація за схожими ознаками є досить умовними, однак виправданими в цілях наукового аналізу, а в реальному житті окремі її форми часто взаємозв'язані між собою, поєднуються і перетинаються, а кожен окремий випадок поведінки, що відхиляється, виявляється індивідуально неповторним.

У рамках медичного підходу необхідно зауважити, що деякі види поведінки, що відхиляється, незрідка переходять в хворобу і вимагають медичного втручання. Така ситуація відбувається, якщо особа доходить до крайньої межі норми. В основному медичній корекції поведінки піддаються представники груп, що зловживають наркотиками, алкоголем і т. д. Але фахівці немедичних професій через обмеженість своїх компетенцій не можуть виходити за їх рамки і займатися патологічними випадками.

Медична класифікація поведінкових розладів заснована на психопатологічному і віковому критеріях. У Міжнародній класифікації хвороб десятого перегляду (МКБ-10) в розділі «Класифікація психічних і поведінкових розладів» вказані наступні поведінкові розлади (для

¹³ Короленко Ц.П., Донских Т.А. (1990). *Семь путей к катастрофе: Деструктивное поведение в современном мире*, Новосибирск: Наука, 5-7 с.

¹⁴ Лысак И.В. *Философско-антропологический анализ деструктивной деятельности современного человека...* 5-6 с.

¹⁵ Короленко Ц.П., Донских Т.А. *Семь путей к катастрофе: Деструктивное поведение в современном мире...* 7 с.

¹⁶ Змановская Е.В. (2004). *Девиянтология: (Психология отклоняющегося поведения)* ...25-26 с.

дорослого віку), серед безлічі яких в рамках нашого дослідження нас цікавлять наступні: психічні розлади і розлади поведінки, пов'язані з вживанням психоактивних речовин, з фізіологічними порушеннями і фізичними чинниками, розлади звичок і потягів, сексуальної переваги. Для підліткового та дитячого віку (блок F 90 - F 98) основними є гіперкінетичні розлади та розлади поведінки та емоцій, які загалом характеризуються неорганізованістю, недостатністю пізнавальних функцій, дисоціальною поведінкою, низькою самооцінкою, жорстокістю, зухвалою поведінкою тощо¹⁷.

Проаналізувавши і зіставивши психологічну і медичну класифікації ми можемо зробити висновок, що вони тісно взаємозв'язані між собою, переплітаючись і доповнюючи одна одну. Також можна прослідити і ланцюжок перетворення здавалося б нешкідливої звички (у молодшому віці) в асоціальну поведінку (у підрастковому) і злочинну (у дорослому).

Висновок. В рамках дослідження характеристики класифікації основних видів поведінкових відхилень і девіантної поведінки підлітків, ми з'ясували, що аналіз розробленості проблеми показує, що комплексних досліджень не проводилося. Ускладнює завдання складання чіткішої класифікації видів поведінкових відхилень і той чинник, що наукове вивчення відхилень в поведінці здійснюється в кримінології, психопатології, соціології, педагогіці, медицині, що у свою чергу накладає відбиток різнобічності у вивченні проблеми.

Проте нам представляється можливим сформулювати наступні критерії до класифікації видів поведінки підлітків, що відхиляється.

- У межах соціальної поведінки: нормативна; маргінальна; нестандартна (позитивного і негативного характеру – девіантна).

- Наслідуючи класифікацію Е.В. Змановської, виділяємо три основні підходи до проблеми класифікації поведінкових відхилень: соціально-правовий, клінічний і психологічний.

Можливість подальших досліджень і перспективи. Спроба узагальнити характеристики і види поведінкових відхилень і девіанцій підлітків і систематизувати їх в єдину класифікацію робилася багатьма вітчизняними і зарубіжними вченими. Проте різноманіття підходів з точки зору різних аспектів і підстав заданої проблеми із залученням даних приватних наук: етіології, нейрофізіології, ендокринології, генетики, соціології, психології, історії, культури і так далі вимагають проведення комплексного дослідження. Подальших досліджень вимагають і питання практичного характеру – розширення вмісту роботи соціального працівника з дітьми і підлітками з поведінкою, що відхиляється і девіантною, а також з її профілактики і корекції девіантних проявів.

REFERENCES

Barabash O.O. *Marginal'na povedinka: zagal'no-teoretychna kharakterystyka* [The marginal behavior: general theoretical characterization] [in Ukrainian] URL: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/34662/1/51_327-331.pdf;

Darendorf R. (2017). *Tropy iz utopiy*. [Paths from utopia] M.: Praksys, 536 p. [in Russian];

Garkavets S.O. (2010). *Sotsial'no-normatyvnyj konformizm osobystosti u psikhologichnomu vymiri*: [Socialnormative conformism of personality is in the psychological measuring] monografiy.- Lugans'k: vyd-vo «Noulyd», 343 p. [in Ukrainian];

Zmanovskaya E.V. (2004). *Deviantologiya: (Psikhologiya otklonyayuhegosya povedenia)* [Deviantologiya: (Psychology of abluent conduct)] : Ucheb. Posobyе dlya stud. vyssh. ucheb. zavedeniy.- 2-e yzd., yspr. – M.: Yzdatel'skiy tsentr «Akademya», 288 p. [in Russian];

Zoben'ko N. (2012). *Deyaki aspekty doslidjennya problemy deviantnoy povedinky nepovnolynikh* [Some aspects of research of problem of deviant conduct of minor]. Rydna shkola.- № 3 (berezen').- p. 36-40. [in Ukrainian];

Zubko G.Yu. (2009). *Marginal'nist'– zagal'no-teoretychna kharakteristika* [Margynality is general theoretical characterization]. Pravo y bezpeka - № 5. - p. 191-193 [in Ukrainian];

¹⁷ Міжнародна класифікація хвороб десятого перегляду (МКХ-10) URL: <https://mkh10.com.ua>

- Ivanov V.N. (1995). *Deviantnoe povedenie. Prichiny i mashtaby* [Deviant conduct. Reasons and scales]. *Sotsyal'no-polytycheskij jurnal*. № 2. – С. 47–50. [in Russian];
- Kikalishvili M.V. (2016). *Delinkventna povedinka: ponyattya, oznaky ta determinanty* [Delinkventna conduct: concept, signs and determinants]. *Yurydychna nauka* - № 2(56). – p.177 – 190. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2016_2_18 [in Ukrainian];
- Klejberg Yu.A. (2001). *Psikhologia deviantnogo povedenia* [Psychology of deviant conduct]. *Ucheb. posobyie dlya vuzov*. – M.: TTS Sfera, pry uchastyi «Yurajt-M», 160 p. [in Russian];
- Korolenko TS. P., Donskikh T.A. (1990). *Sem' putej k katastrofe: Destruktivnoe povedenie v sovremennom mire* [Seven ways to the catastrophe: A destructive conduct is in the modern world.]. – Novosybyrsk: Nauka, 224 p. [in Russian];
- Lysak Y.V. (2004). *Filosofsko- antropologicheskij analiz destruktivnoj deyatel'nosti sovremennogo cheloveka* [Philosophical-anthropological analysis of destructive activity of modern man]. – Rostov-na-Donu – Taganrog: Yzd-vo SKNTS VSH, Yzd-vo TRTU, 160 p. [in Russian];
- Mejnarodna klasifikatsia hvorob desyatogo pereglyadu (MKB-10)* [International classification of illnesses of tenth revision (ICD-10)]. [in Ukrainian] URL: <https://mkh10.com.ua>;
- Sotsial'na pedagogika: slovnyk-dovidnyk* (2009). [Social pedagogics: reference dictionary-book] Za zag. red. T.F.Alekseenko. – Vynnytsa: Planer, 542 p. [in Ukrainian].

Zamashkina O. Deviant behavior of adolescents: characteristics and classification of types of behavioral deviations

The article attempts to analyze the existing different approaches to the classification of the main types of behavior of adolescents, which deviates, and systematize them. In the framework of the study of a given problem, the concept of «Social norm» by E. V. Zmanovskaya was characterized in order to understand the essence of social behavior which deviates. As a result of local and foreign researchers' scientific heritage theoretical analysis, the classification criteria for the main types behavior, which deviates, and the deviant behavior of adolescents are systematized.

Several criteria for the classification of the main types of deviating behavior are considered: according to the first criteria, normative; marginal; non-standard (positive and negative – deviant) pathological behaviors are defined within the social behavior of an individual. According to the second criteria – following the classification of E. V. Zmanovskaya, described three main approaches to the problem of deviant behavior: socio-legal, clinical, psychological.

Within each of the approaches, classifications of researchers were analyzed and characteristics of the main groups of deviations were provided. Thus, the socio-legal approach is distributed according to the following aspects: depending on the scale, on the significance of the consequences, by subject, object, duration, type of the violated norm. The psychological approach is represented by the following scale of behavior, which deviates: antisocial (active-destructive – delinquent), asocial (passive-destructive – amoral), auto-destructive (self-destruction).

Within the medical (clinical) approach, the following major groups of adolescence and childhood deviations are identified, which are reflected in the International Classification of Diseases of the tenth revision (ICD-10): hyperkinetic disorders and behavioral and emotional disorders, which are generally characterized by disorganization, lack of cognitive functions, dissocial behavior, low self-esteem, cruelty, defiance.

It was determined that the selection of certain types of behavior (deviations), which deviates, and their systematization according to similar features are very conditional, but justified for the purposes of scientific analysis; some of its forms are interrelated, and each specific case of deviant behavior is individually unique.

Key words: *classification, characteristics, approaches, criteria, deviant behavior, behavior, which deviates, social norm, behavioral deviations.*

DOI 10.31909/26168812.2019-(42)-11
УДК 711.558

Вікторія ЗВЕСКОВА*

КУЛЬТУРА ДОЗВІЛЛЯ ЯК ФАКТОР ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

У статті крізь призму наукових досліджень розглянуто актуальні проблеми вільного часу і дозвілля української молоді в умовах нової соціокультурної реальності та розвитку особистості; визначено причини зміни ціннісних орієнтацій сучасної молоді щодо проведення вільного часу, аналізуються основні причини занепаду культурно-дозвілєвої галузі та окреслюються шляхи щодо покращення дозвілєвої ситуації у молодіжному середовищі.

Ключевые слова: досуг, культура досуга, молодь, розвиток, духовність

Актуальність статті: соціально-економічні перетворення, що відбуваються в нашому суспільстві, багато в чому змінили і його духовний вигляд: стали іншими ціннісні орієнтири, впав престиж освіти, культури, моральності. Не випадково програми розвитку системи освіти та її модернізації, наполегливо висувають в якості пріоритету виховання громадянина, вмє протистояти негативним тенденціям розвитку сучасного суспільства, виховання у молоді нових життєвих установок, уміння знайти своє місце в сучасному світі. В цьому аспекті важливим є питання про формування культури дозвілля, бо від того, чим буде заповнений вільний час людини, багато в чому залежить розвиток його як особистості. На важливість цієї проблеми вказували ще мислителі минулого. Однак і сьогодні, питання організації дозвілля залишаються актуальними, досі недостатньо розробленим є зміст виховання культури дозвілля, орієнтований на вік, соціальне становище того або іншого індивіда і його ціннісні установки, що враховує національні традиції.

Серед практиків і науковців, які досліджують рівень організації дозвілля молоді, слід виділити Петрова І. В., Пономаренко В. А., Стрельцова Ю. А., Цимбалюк Н. М.

Таким чином, метою даної статті є аналіз соціокультурних особливостей організації дозвілля молоді, розвитку духовності.

Об'єктом статті є молодь як соціально демографічна група населення.

Не викликає сумніву той факт, що культури дозвілля необхідно вчити, і починати слід зі студентів вищих закладів - майбутніх учителів, які у своїй професійній діяльності зможуть реалізувати отримані навички та вміння і передати їх своїм вихованцям.

Однією з основних задач організації дозвілєвої діяльності є духовний розвиток підростаючого покоління, яке неможливе без використання морального потенціалу мистецтва, в тому числі театрального, як засоби формування і розвитку естетичних ідеалів, громадянських і моральних позицій особистості.

Естетичні вчення про виховне значення мистецтва мали місце в різні епохи: античності, середньовіччя, Відродження, Постренесансу, освіти, німецької класичної естетики.

На сучасному етапі життя суспільства, у період панування науково-технічного прогресу і високих темпів життя, здавалося б, з'явилися величезні можливості для проведення дозвілля, його якісно нового рівня, а, отже, поява успішного і саморозвитку людини, яка веде здоровий спосіб життя. Однак, багато людей замість занять, що сприяють соціокультурному зростанню, вибирають проведення часу, що зупиняє або навіть руйнує це зростання. Масова культура, настільки сильно заволоділа сучасним суспільством, не вимагає інтелектуальної напруги і розбірливості при споживанні її

* Звєкова В. – кандидат педагогічних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, e-mail: victoria.zvekova@yandex.ru

масового продукту. В результаті ми можемо спостерігати складання і формування нового «масового» способу життя. В даному випадку це така сукупність форм діяльності і особливостей поведінки, яка не відповідає критеріям ні фізичного, ні духовного здоров'я. Більш того, не відповідає не тільки гармонійному розвитку особистості, але навіть пасивному відпочинку.

Це наслідок проблем формування здорового способу життя населення і, як його частини, культури дозвілля. Щоб розібратися в їх взаємозв'язку і причини ситуації, що склалася, необхідно розглянути сутність понять «дозвілля» та «здоровий спосіб життя».

Дозвілля є частиною позаробочого часу, яка залишається у людини після виконання непорушних не виробничих обов'язків¹. Причому, позаробочий час (вільний час) в свою чергу можна розділити з кількох підстав: фізичний час (пов'язаний з навчальною або виробничою діяльністю); побутовий час (наприклад, приготування їжі або прибирання); біологічний час (задоволення фізіологічних потреб) і соціальний час (дозвілля). Таким чином, можна уточнити, що поняття дозвілля відноситься до категорії вільного часу, передбачає вільний вибір людиною форм і видів дозвіллевої діяльності або поведінки, з урахуванням потреб, а також матеріального та фізичного стану. Основними цілями, які переслідує кожна конкретна людина в процесі дозвілля, можуть виступати: відновлення фізичних і духовних сил, самовдосконалення, задоволення (розвага), освіта та інші.

Все це досягається шляхом використання якісно насичених засобів, форм і методів. Перш за все, насичених духовно: естетичне втілення, гармонія, традиції та цінності, нові знання, твори мистецтва та продукти культури. Культура дозвілля ж, це таке втілення дозвіллевої діяльності, коли окрема особа або група в змозі проаналізувати власні потреби і можливості їх задоволення, здійснити грамотний пошук варіантів і ефективно провести свій вільний час.

Це підтверджується у висловлюванні В. Я. Суртаєва, культура дозвілля - це «міра реалізації соціально-культурного потенціалу особистості в умовах дозвіллевої діяльності, міра придбаних нею навичок регулювання дозвіллевого часу, готовність особи до участі в соціально значущих видах дозвіллевої діяльності»².

Н. В. Котельникова так визначає культуру дозвілля: «Це якісна характеристика людської діяльності на дозвіллі у всьому різноманітті її видів, форм, способів і результатів; набір ціннісних орієнтацій і форм поведінки, а також готовність до участі в соціально значущих видах дозвіллевої діяльності, сприяють самореалізації творчого потенціалу особистості»³.

Особистий вибір дозвіллевої діяльності спирається і на таке поняття як «культура особистості». Іншими словами, культура особистості є ні що інше, як основа для формування культури дозвілля окремої людини, соціальної групи і суспільства в цілому.

М. Каган культуру особистості розглядає в трьох аспектах. По-перше, культура як принцип зв'язку людини з предметом, його спосіб включення в суспільне життя, самосвідомість і самовизначення, усвідомлення невіддільності від загальних соціокультурних процесів і своєї унікальності. По-друге, це ментальна характеристика, яка проявляється в установках свідомості, націленості на світ і всередину себе. І, нарешті, культура як все, що накопичено людством. Це ті духовні та матеріальні блага, які дозволяють людині формуватися і рухатися далі до досконалості⁴.

Особливо слід підкреслити специфічну область культурної політики: соціально-культурну діяльність. В рамках якої реалізуються підтримка і створення необхідних умов

¹ Молодь у сучасному світі: філософсько-культурологічні виміри (2009), 36. матеріалів Міжнародної наукової конференції, Київ, 26-27 березня 2009 р, К.: Видавничий центр КНЛУ, 504 с.

² Суртаєв В.Я. Социология молодежного досуга (1998), СПб., Ростов-н/Д.: Изд-во «Гефест», С. 28.

³ Котельникова Н.В. Инновационные тенденции в сфере молодежного досуга в современной России. Социология культуры, духовной жизни: Автореф. дис. канд. социол.наук (2003). Ставрополь: Ставропольский гос. ун-т, С. 19-20.

⁴ Каган М. С. Философия культуры (1996), СПб, С. 78.

для духовної, творчої діяльності, де транслиуються, тиражуються, реставруються, розвиваються духовні та матеріальні підстави культури, іншими словами, виробництво і споживання культурних благ, а, головним чином, проведення ефективного й адекватного дозвілля.

Пропаганда здорового способу життя несе за собою ряд дуже важливих позитивних тенденцій: знижується захворюваність (зменшуються витрати на лікування і виплати інвалідам); підвищується соціальна активність людей (як результат підвищення доходів громадян і податків для держави); зміцнюються і поліпшуються сімейні відносини; зменшується наявність або повністю відсутні шкідливі звички (а з ними і девіантна поведінка); поліпшується психологічний клімат у суспільстві (знижується рівень стресу, дратівливості, переживань).

Формування здорового способу життя через дозвілля – найбільш всеосяжна форма пропаганди, яка може провести держава. І це не тільки спортивні заходи на стадіонах і в парках відпочинку, а й культурно-масові заходи, виставки та фестивалі. Все це дозволяє не просто відновити фізичні і духовні сили, але також сприяє формуванню необхідних ціннісних установок, життєвих орієнтацій, популяризує дефіцитні напрямки діяльності і розвитку людини. Причому, через дозвільні заходи можна впливати на найрізноманітніші групи населення.

Таким чином, здорове дозвілля – розвиваюче дозвілля. Ефективне відновлення фізичних і духовних сил людини може відбуватися тільки через правильно підібрані відповідно потребам форми дозвілля, способи взаємодії людей. Це проведення часу, спрямоване на придбання нових корисних навичок, знань і умінь. Крім того, це ефективне і конструктивне використання вільного часу з користю для душі і тіла і без шкоди для оточуючих. Життя в гармонії з собою, своїм тілом і навколишнім світом – це здоровий спосіб життя.

У виборі видів дозвіллевої діяльності особливо яскраво відбивається рівень розвитку особистості, її спрямованість, ступінь формування життєвої позиції. І тут проявляється зворотній зв'язок – чим відповідальніше використовується вільний час, тим цілеспрямованіше і швидше формується життєва позиція особистості. Безумовно, сучасне суспільство потребує соціально активного типу особистості, формування якого залежить від дозвілля. Важливим стає його регулювання, що передбачає розвиток потреб, інтересів молоді особистості та створення морально-психологічних, матеріальних, організаційних і технологічних умов для їх задоволення у сфері дозвілля. Особисто регульований вільний час заснований на принципах інтенсифікації, передбачення і планування, вимагає обліку якості, економії часу тощо

Культура дозвілля – невід'ємна, важлива і формотворча складова здорового способу життя. На жаль, у сучасному українському суспільстві тільки починають своє відновлення система культурно-розважальні та культурно-оздоровчих заходів, розширюються форми та види відпочинку з використанням передових інноваційних технологій і успішних прикладів зарубіжних країн. Розвиток людської цивілізації створює все більше можливостей, причин і приводів для самовдосконалення особистості, в тому числі і за допомогою змістовного дозвілля та формування здорового способу життя. Однак, реалізація цих можливостей не здійснюється автоматично, вона залежить від конкретних економічних і соціально-політичних умов, які можуть, як сприяти цим можливостям, так і протидіяти їм.

Тому актуальним завданням є оптимізація умов формування здорового способу життя та культурно-змістовного дозвілля всіх членів суспільства. Вирішальну роль в реалізації цих завдань покликані зіграти система освіти і культурна політика держави. Розглядаючи ці умови, ми також відзначаємо, що вихованню культури дозвілля студентів є явищем системним.

Наші дослідження показали, що ефективність виховання культури дозвілля студентів істотно підвищується, якщо при організації педагогічного процесу: забезпечити

єдність і взаємозв'язок естетичного навчання та виховання в різних формах освітньої та практичної діяльності в сфері дозвілля; виходити з цілей виховання культури дозвілля, розглядаючи цей процес як найважливішу сторону педагогічної роботи; розглядати процес формування театральної культури студентів як комплексне явище, в якому взаємодіють соціальні та індивідуальні фактори та умови розвитку особистості; використовувати можливості театрального мистецтва в подальшій професійній діяльності; створити виховне середовище, сприятливе для розвитку мотиваційної сфери особистості студента. Як найбільш достовірний показник процесу виховання культури дозвілля студентів виступає їх готовність до естетично оформленої дозвілєвої діяльності (театр), яку можна розглядати по цілому ряду параметрів, що дозволяють оцінити її як особливу складно структуроване психічний перетворення особистості, що складається з наступних компонентів: теоретичні знання інтегративного характеру, що лежать в основі культури; вміння і навички естетико-художньої діяльності, сформована відповідальність за підсумок роботи (вистава), розвинене естетичне мислення, що передбачає наявність у студентів умінь бачити перспективу своєї майбутньої діяльності, культуру соціальних і культурних взаємин, інтерес до змістовної дозвілєвої діяльності.

Ці характеристики узгоджуються з основними вимогами до мистецтва в контексті виховання культури дозвілля майбутнього вчителя, що допомагає сформувати особистість, здатну не тільки правильно оцінювати твір мистецтва, але і жити за законами Добра, Любові і Краси.

Отже, основний висновок в тому, що виховання культури дозвілля майбутніх фахівців стає сьогодні об'єктивною необхідністю духовного розвитку суспільства, умовою для успішного культурного відродження країни. Без певних знань, умінь і навичок в області естетики, культурології, театрознавства все важче здійснювати професійну діяльність вчителя. Будь-яка модель сучасного фахівця вимагає від людини не тільки широкого кола знань, але і постійного оновлення в процесі самоосвіти.

REFERENS

Molod u suchasnomu svIti: fIlosofsko-kulturologIchnI vimIri (2009), Zb. materIalIv MIzhnarodnoYi naukovoYi konferentsIYi, KiYiv, 26-27 bereznYA 2009 r, K.: VidavniChiy tsentr KNLU, 504 s.

Surtaev V.Ya. (1998) *Sotsiologiya molodezhnogo dosuga*, SPb., Rostov-n/D.: Izd-vo «Gefest», S. 28.

Kotelnikova N.V. (2003) *Innovatsionnyie tendentsii v sfere molodezhnogo dosuga v sovremennoy Rossii. Sotsiologiya kulturyi, duho-vnoy zhizni: Avtoref. dis. kand. sotsIol.nauk*, Stavropol: Stavropolskiy gos. un-t, S. 19-20.

Kagan M. S. (1996) *Filosofiya kulturyi*, SPb, S. 78.

Zvyekova V. The culture of leisure as a spiritual personality development

The article deals with current problems of free time and leisure of Ukrainian youth in the new sociocultural reality through the prism of research, identified the reasons for changing values of young people for leisure, studies on the major social problems of the Ukrainian youth; analyzed socio cultural aspect of contemporary

Ukrainian youth examined patterns of development cultural and recreational activities of Ukrainian youth. Improvement of the organization of cultural forms of youth leisure will provide her an opportunity of informal. In the article considered the problem of pedagogical organization cultural leisure of pupils, that is purposeful formation of highly moral, fully developed personality and providing for her free activities. Discusses the results of practical implementation of experimental pedagogical program on the problem of research, highlights the need to use innovative approaches to increase the efficiency of leisure activities.

Special attention is being paid to studying the native Ukrainian culture. Many Ukrainian poets, writers, scientists were unknown to the people.

The primary task of today is to accelerate the cultural development of the youth. In school and out of school children's establishments conditions are created for the development of creative activities, for their aesthetic education. Pupils and students learn to sing and dance, play musical instruments in circles of amateur art.

Circles of amateur art activities, festivals, holidays of songs and music, days of Poetry, Literary meetings, exhibitions of children's drawing and painting, school amateur theatres, creative associations of young literature lovers testify the growth of performers, their skill and actively contribute to the development of aesthetic inclinations.

In their leisure time they go in for sports, read, go to the libraries, parks, cinemas, theatres, concert halls. They can visit art exhibitions, the Zoo or the circus. It is possible to see a great progress in creation of different youth ensembles which are popular among young people.

Since independence of Ukraine was proclaimed in 1991 democratization of local society played its full role in formation of modern young – transformation of mainstream concepts of youth's niche in society, gender relations and functions in young surroundings, creation of new manners positively aimed at finding the right place in society and negatively associated with the deviational behavior.

Youth and youth organizations play an important role in the development of the independent Ukraine. Ukrainian youth gets more and more active. Young people want to be leaders of the society. They are ready to take responsibility for the future of their country. They are ready to face problems and unite their efforts in order to solve them. Our youth is similar to the youth abroad. Young people in Ukraine have their hobbies, problems, and expectations.

One of the modern hobbies of young people in Ukraine is sport. More and more young people do sports in their free time. Their aim is to keep fit, be more organized and disciplined. There are many sports clubs, sports grounds, stadiums in every town. Besides health sport brings a lot of fun and may help to make friends for life. Almost every school, college and university has its football or volleyball teams. Many universities organize sports competitions for their students.

There also exist interest clubs. Among them are theatre clubs. Students can develop their talents and abilities show their creative potential at the university theatre. Those, who are interested in erudition, may visit clubs «What? Where? When?» and enlarge their knowledge in different fields of science. Young scientists often become members of «Young Scientists Councils». Here they may discuss their scientific research and unite efforts in their investigations.

Key words: leisure, leisure culture, youth, development, spirituality.

DOI 10.31909/26168812.2019-(42)-12

УДК 373.2.011.3-051:017

*Роксоляна ЗОЗУЛЯК-СЛУЧИК**

ПРОФЕСІЙНЕ СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ В УНІВЕРСИТЕТАХ: ЕТИЧНИЙ КОНТЕКСТ

Глобалізаційні, трансформаційні процеси, що відбуваються у сучасній вищій освіті, зумовили безпрецедентні зміни, які безпосередньо впливають на професійне становлення майбутніх соціальних працівників в університетах.

Важлива роль у професійній підготовці фахівців належить професорсько-викладацькому складові закладу вищої освіти, який має нести певну відповідальність за рівень професійних знань, їхню якість, що ґрунтуються на базових академічних та етичних цінностях.

Здійснюючи формування професійної етики майбутніх соціальних працівників в університетах, необхідно враховувати ті сучасні зміни, що торкнулися вищої освіти, – з одного боку, та брак моральних ціннісних орієнтацій як у суспільстві, так і молодіжному середовищі – з іншого.

Професійно-етична підготовка майбутніх соціальних працівників в університетах повинна відповідати змістовому наповненню моральною компонентою, забезпечуватися науково-методичним і професійно-етичним супроводом фахівців соціальної роботи в університетах.

Формування професійної етики майбутніх фахівців соціальної роботи в університетах уможливорює оволодіння новими професійно-етичними знаннями й уміннями вирішення практичних та оперативних завдань, задоволення пізнавальних інтересів і потреб. Такий процес має протікати за умови врахування специфічних особливостей професійної етики; особистісних потреб у формуванні, удосконаленні, самовдосконаленні та саморозвитку студента, його моральної рефлексії. Результативність цієї роботи визначається рівнем сформованості в соціальних працівників системи професійно-етичних знань, умінь, навичок і якостей.

Ключові слова: соціальний працівник, соціальна робота, університет, професійна етика, рефлексія.

Постановка проблеми. Світові глобалізаційні процеси зумовлюють модернізацію сучасної національної освіти, що відображено в Законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», Національній стратегії розвитку освіти в Україні 2012-2021 років, Концепції «Нова українська школа». У контексті цих документів стрижневим завданням вищої освіти постає формування відповідального фахівця, здатного до самоосвіти та саморозвитку впродовж життя, а також творчо вирішувати професійні проблеми, наділеного професійними компетентностями.

У сучасній освітній політиці посилюється акцент на загальному морально-правовому та професійно-етичному становленні особистості. Об'єктивний рівень фахової підготовки визначається сформованістю професійних та особистісних якостей. Очевидним є факт, що не лише сума знань, умінь і навичок, а й синтез компетентностей, практичного досвіду та професійно-етичних якостей виступають показником ґрунтовно й різнобічно розвинутого спеціаліста.

Водночас ідеться про такий рідкісний вид діяльності, де часто не лише професійні знання і навички, а й особистісні якості багато в чому визначають успішність та ефективність роботи. У процесі професійної підготовки соціального працівника

* Зозуляк-Случик Р. – кандидат педагогічних наук, доцент, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Україна, e-mail: zozulyak_roksolyana@ukr.net

відбувається пізнання основ, виховання його як особистості, формування духовно-моральних якостей, які майбутній фахівець проявить в роботі з клієнтами. Тому сучасний соціальний працівник має досконало володіти арсеналом необхідних умінь, знань та навичок, етичних поглядів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання професійно-етичної підготовки фахівців різних сфер діяльності розглядаються у дослідженнях сучасних учених, зокрема: А. Болдової, І. Зайченка, К. Іваненко, А. Каленського, М. Фірсова та інших. Проте аналіз наукових розробок дає можливість стверджувати, що на даному етапі процес професійно-етичної підготовки майбутніх соціальних працівників є маловивченим.

Наукові завдання статті полягають у виокремленні специфіки процесу формування професійної етики майбутніх соціальних працівників як напряму фахової підготовки в університетах.

Метою статті є теоретичний аналіз особливостей професійно-етичної підготовки майбутніх соціальних працівників в університетах.

Виклад основного матеріалу. Формування професійної етики майбутніх соціальних працівників в університетах ми трактуємо як процес розвитку професійно-етичних ціннісних орієнтацій, знань, умінь, професійно важливих якостей, необхідних для самореалізації та досягнення ними успіху в соціальній роботі.

Водночас професійною етикою ми вважаємо складову частину науки, що віддзеркалює особливості функціонування моралі в умовах означеної діяльності, характеризує різнобічні аспекти моральної діяльності соціального працівника. Дана категорія включає:

- Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України;
- рефлексивний і експертний супровід соціальної роботи;
- спеціальну дослідницьку діяльність, направлену на імплементацію моральних норм у межах соціальної роботи.

До структури етики соціального працівника відносять такі основні рівні:

- етика ставлення фахівця до своєї праці як предмета діяльності;
- етика взаємин «по вертикалі» у системі «соціальний працівник – клієнт», що розглядає основні принципи, норми таких взаємин і вимоги до особистості та поведінки фахівця;

– етика взаємин «по горизонталі» у системі «соціальний працівник – соціальний працівник», яка регулює зв'язки регламентовані не стільки загальними нормами, скільки психологічною специфікою діяльності фахівця;

– етика адміністративно-ділових взаємин соціального працівника і керівного складу, відповідно до якої обом сторонам пропонуються певні «правила гри», спрямовані на оптимізацію управління системою освіти¹.

Аналіз науково-педагогічної літератури засвідчує, що формування професійної етики майбутніх соціальних працівників в університетах здійснюється поетапно².

Так, *підготовчий етап* передбачає загальнопрофесійну та професійно-етичну підготовку і відбувається на I–III-му курсах; *основний етап* – це безпосередня підготовка до професійно-етичної роботи на IV-му курсі.

Перший етап зумовлює теоретичну підготовку студентів до майбутньої професійної діяльності та формування загальнопрофесійних і загальноетичних знань та вмінь; другий – передбачає цілеспрямовану підготовку до професійно-етичної діяльності із застосуванням моральних норм, цінностей, категорій; формування моральної свідомості, поведінки, професійно важливих якостей та застосування засад професійної етики безпосередньо в діяльності з конкретними категоріями осіб у закладах різного типу; вирішення професійно-моральних колізій тощо.

¹ Зайченко І. В. (2008). *Етика соціальної роботи*, Чернівці : Вид-во ЧДПСТП, 274 с.

² Тимошенко Н. Є. (2014). *Етапи професійного зростання соціальних працівників в системі неперервної професійної освіти*, Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка, № 4 (287), С. 155-164.

Водночас дослідники зазначають, що специфічні особливості формування професійної етики майбутніх соціальних працівників визначають взаємодію та взаємовплив, що спостерігаються між викладачем і студентом. З одного боку, це підготовка, мета якої визначена викладачем для того, щоб підвищити самостійність майбутніх соціальних працівників, їх конкурентоспроможність та професіоналізм; з іншого – це мета, що стоїть перед майбутнім соціальним працівником: активно включитися у професійну діяльність, набутти відповідних знань, умінь, навичок і досвіду; свідомо розвивати в собі професійно значущі якості³.

Разом із тим педагогічна взаємодія в університеті – цілеспрямований контакт викладача із студентами задля змін у поведінці, діяльності та взаєминах учасників навчально-виховного процесу, професійного формування та зростання, що передбачає єдність педагогічного впливу, його активне сприйняття і власну активність молоді. Причому взаємодія зумовлює активність викладача і студента, дозволяє суб'єктам впливати на його хід та результати.

Зміст такого впливу полягає в тому, що на гуманістичній основі утворюються цінності, які «рухаються» у просторі відносин між суб'єктами освіти. Ці відносини і слугують основою моралі, яка є предметом розгляду професійно-педагогічної етичної свідомості вчителя. Крім того, вона виступає і суб'єктивним способом існування етичних відносин.

Доречними в даному випадку видаються розвідки сучасних дослідників, котрі спробували виокремити структуру готовності викладачів до формування професійної етики. Проводячи паралель з означеним процесом у студентів спеціальності «Соціальна робота», виокремимо компоненти, які входять до цієї категорії:

- цілепокладальний – ставлення мети етичної підготовки студентів на кожному етапі професійної підготовки з урахуванням результатів попередніх доробок, унесенням коректив майбутньої діяльності;

- планувальний – добирання й розподіл за етапами та видами професійної підготовки дії найбільш ефективних форм, методів і засобів формування етичної компетентності студентів;

- мотиваційний – усвідомлення значущості поставлених професійно-етичних завдань, рівня домагань студентської групи й окремих студентів; підтримування й формування позитивного ставлення майбутніх фахівців до опанування професійної етики, інтересу, використовуючи різні засоби активізації професійної мотивації (стимулювання інтелектуальної активності, створення умов для професійного самовдосконалення та самореалізації і до морально-етичної рефлексії);

- когнітивний – володіння системою теоретичних і практичних знань про суть, зміст спрямованості розвитку професійної етики в майбутніх викладачів професійно-орієнтованих дисциплін;

- діяльнісний – наявність у викладачів університетів сформованих умінь і навичок професійно-етичної діяльності, активне залучення до цієї діяльності студентів і колег, побудова наукового й освітнього процесу в університеті з урахуванням його орієнтації на розвиток професійно-педагогічної етики;

- конструктивний – застосовування моніторингового інструментарію, раціональне поєднання різноманітних методів і засобів взаємодії зі студентами, які спрямовані на реалізацію поставлених цілей і завдань професійної підготовки майбутнього фахівця, у тому числі формування професійно-етичної компетентності;

- контрольно-корекційний – контроль, аналіз та оцінювання діяльності з організації процесу формування професійної етики студентів, визначення успішності його перебігу,

³ Рябова Ю. М. (2016). *Підготовка майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності в багатонаціональному середовищі* : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04; Чорноморський державний університет, Миколаїв, 238 с.

здійснення самоаналізу корекції діяльності, за необхідності – етичної поведінки окремих студентів;

- комунікативний – встановлення педагогічно доцільної взаємодії зі студентами в навчаний та позанавчальний час задля реалізації цілей і завдань формування професійної етики майбутнього соціального працівника;

- рефлексивно-аналітичний – аналіз результатів процесу формування професійної етики студентів, оцінка рівня якості та продуктивності його забезпечення; виявлення причини труднощів, що склалися, моніторинг помилок і можливих шляхів їх запобігання й подолання⁴.

Результатом ефективної педагогічної взаємодії викладачів і студентів в університетах виступають сформовані відповідні знання, уміння та навички. Водночас формування професійної етики майбутніх соціальних працівників сприяє поглибленню професійно-етичного світогляду.

Такі критерії, як професійно-етичний світогляд і професійно-етична спрямованість студентів, на думку дослідників, становлять систему етичних поглядів, переконань, інтересів, ціннісних пріоритетів, що базуються на етичних знаннях, набутих майбутнім соціальним працівником у процесі професійної підготовки та життєдіяльності. Причому етичні знання безпосередньо відображаються на формуванні професійно-етичної свідомості студентів, яка нерозривно пов'язана з поняттям професійно-етичної компетентності. Їх поєднання, на переконання більшості науковців, забезпечує можливість перетворення етичних знань та особистих моральних переконань у досвід професійно-етичної поведінки соціального працівника, тобто його моральність⁵.

Як слушно зауважує стосовно висловленого Г. Васянович, етичні знання виступають формою духовного засвоєння моральної дійсності, що зумовлює усвідомлення їх істинності. Вони є передумовою відповідальної особистої поведінки, виконуючи роль ціннісних орієнтирів та окреслюючи знання моральних норм, правил, вимог. Задля того, щоб моральні знання стали переконаннями, їх необхідно не лише засвоїти, а й привести у відповідність до особистого світогляду, творчо переробити, тобто інтеріоризувати⁶.

Професійно-етична підготовка студентів зумовлює формування певних видів знань, зокрема:

- загальноетичних: категорії етики (поняття про добро і зло, емпатію, обов'язок, гідність, совість, чесність, відповідальність, справедливість тощо); моральні принципи (гуманізму, справедливості, патріотизму), загальнолюдські моральні норми;

- професійно-етичних: основи етики соціального працівника (завдання, функції; суть моралі соціального працівника, його моральної культури; моральні цінності, моральні взаємини, моральна діяльність; моральні переконання, моральні потреби; моральна регуляція, моральні ідеали, моральна оцінка, моральні принципи, моральні норми, норми-взірці, норми-рамки, норми-заборони); концептуальні положення професійної взаємодії та комунікації; способи професійно-етичного самовдосконалення.

Також аналіз наукових досліджень В. Баранюк, Б. Без'язичного, О. Гомонюк, О. Дубасенюк, І. Жадленко, А. Капської та результати нашого вивчення дали можливість виокремити такі групи професійно-етичних умінь:

- інтелектуальні: аналізувати, оцінювати факти та явища професійної діяльності з позиції етичних категорій, норм, ідеалів, принципів; володіти способами і методами

⁴Каленський А. А. (2016). *Розвиток професійно-педагогічної етики у майбутніх викладачів спеціальних дисциплін: монографія*, К.: ЦП «Компринт», 424 с.

⁵Без'язичний Б. І. (2016). *Теоретичні і методичні засади формування етичної компетентності майбутнього вчителя фізичної культури у процесі професійної підготовки: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04*, Харків, 435 с.

⁶Васянович Г. (2005). *Педагогічна етика*, Львів: Норма, 344 с.

навчання морально-етичних знань; здійснювати аналіз, синтез, порівняння моральних явищ; оперувати професійно-етичними категоріями;

– *етичні*: здійснювати морально-етичний аналіз принципів, змісту, умов та засобів соціальної роботи; вибудовувати стосунки із суб'єктами соціальної роботи відповідно до моральних норм, Етичного кодексу соціальних працівників, проводити здобуті знання фахової підготовки через призму професійної етики, сформувати правильну професійно-етичну позицію у фаховій діяльності, здійснювати чітке оцінювання моральних та аморальних дій суб'єктів, емпатійно підходити до вирішення проблем клієнтів, розвивати морально-етичне самовдосконалення, поглиблювати особистісно-моральні професійно важливі якості, спрямовувати діяльність у русло інтересів, потреб і захисту людської гідності;

– *комунікативні*: емпатійно взаємодіяти з клієнтами, колегами, толерантно спілкуватися з опонентами, запобігати конфліктним ситуаціям та переводити деструктивні конфлікти в конструктивний напрям; співпереживати стосовно проблем клієнтів; установлювати емоційний зворотний зв'язок;

– *організаторські*: налагоджувати професійну діяльність на основі духовно-моральних цінностей, сприяти активності клієнтів у вирішенні їхніх проблем, проявляючи толерантність, обґрунтовувати необхідність і передбачати наслідки своїх дій і вчинків;

– *вольові*: володіти своїми емоціями, стримувати негативних емоцій, здійснювати саморегуляцію, відповідально підходити до всіх видів соціальної роботи, проявляти витримку, відповідальність за результат, терпіння, старанність, альтруїзм у діяльності, визнавати свої помилки та здійснювати їх корекцію;

– *рефлексивні*: здійснювати рефлексію власної професійно-моральної діяльності, аналізувати особисту професійно-етичну позицію, ціннісно-світоглядну орієнтацію; прагнути до особистісного професійно-етичного зростання; прогнозувати відповідно до професійно-етичних норм свою роботу.

Аналіз наукових розробок і результати власного дослідження дали можливість розробити авторську систему особистісно-моральних професійно важливих якостей, які необхідно формувати у процесі професійно-етичної підготовки майбутніх соціальних працівників:

– *інтелектуальні*: логічне мислення, розвинутий інтелект, кмітливість, інтуїція, ерудиція, здатність до вирішення професійно-етичних проблем у стандартних та нестандартних ситуаціях;

– *морально-етичні*: гуманістична і моральна спрямованість, повага до іншої людини, ввічливість, порядність, щирість, доброта, скромність і простота, чесність;

– *комунікативно-емпатійні*: комунікабельність, емпатійність, уважність;

– *організаційно-конструктивні*: етична зрілість, здатність зрозуміти клієнта і надати йому кваліфіковану допомогу, ініціативність, старанність, оптимізм;

– *регулятивно-вольові*: особиста і соціальна відповідальність, почуття справедливості, витримка, терпимість, гідність, честь, соціальна адаптованість, здатність до здійснення системного етичного аналізу подій і ситуацій, адекватної самооцінки, стресостійкість, самоконтроль, самокритика, сила волі.

Немаловажне значення у професійній підготовці майбутніх соціальних працівників відводиться і рефлексії, яка у формуванні професійної етики сприяє самопізнанню студентом себе як морально цілісної особистості. Вона також окреслює напрями професійно-етичного саморозвитку на основі адекватної самооцінки та морального самовдосконалення, зумовлює морально-етичний аналіз особистої поведінки задля подальшої корекції й усунення недоліків власної діяльності.

Роль професійної рефлексії полягає в тому, що на основі самооцінки та самоаналізу вдається досягти фахового саморозвитку. Так, за твердженням В. Рибалки, від рівня розвитку в особистості рефлексії, реалістичності професійного ідеалу залежить фахове

формування⁷. Тоді ж рефлексія проявляється у здатності вибудовувати нові моделі поведінки в результаті спілкування й активної діяльності з іншими суб'єктами.

Можемо констатувати, що рефлексія у соціальній роботі виступає таким інтегральним психічним процесом, який зумовлює потребу в самоосвіті, самовдосконаленні, самореалізації у професійній сфері, аналізі та оцінці процесів і результатів своєї діяльності.

Умовою ж професійно-етичного формування майбутніх соціальних працівників є моральна рефлексія, що сприяє переосмисленню ними змісту власної свідомості відповідно до моральних цінностей, їх саморозвитку. В її основі закладений самоаналіз моральної свідомості, що зумовлює виокремлення моральних потреб, позицій, рішень задля формування особистої моральної позиції, моральної діяльності.

Висновки. Резюмуючи окреслене, можемо зазначити, що підґрунтям професійно-етичної підготовки майбутніх соціальних працівників є ефективна педагогічна взаємодія викладачів і студентів. Вона здатна актуалізувати в майбутніх фахівців формування загальноетичних і професійно-етичних знань, розвиток інтелектуальних, етичних, комунікативних, організаторських, вольових, рефлексивних умінь і навичок; поглиблення інтелектуальних, морально-етичних, комунікативно-емпатійних, організаційно-конструктивних, регулятивно-вольових якостей, які виступають основою їхньої фахової діяльності та особистісної поведінки.

REFERENCES

Beziazynnyi B. U. (2016)/ *Teoretychni i metodychni zasady formuvannia etychnoi kompetentnosti maibutnoho vchytelia fizychnoi kultury u protsesi profesiinoi pidhotovky* : dys. ... d-ra ped. nauk : 13.00.04 [Theoretical and methodological principles of formation of ethical competence of future teachers of physical training in the professional training]. Kharkiv, 435 p. [in Ukrainian].

Kalenskyi A. A. (2016). *Rozvytok profesiino-pedahohichnoi etyky u maibutnikh vykladachiv spetsialnykh dystsyplin* [Development of professional and pedagogical ethics for future teachers of special disciplines]. K. : TsP «Kompyrnt». 424 p. [in Ukrainian].

Riabova Yu. M. (2016). *Pidhotovka maibutnikh sotsialnykh pratsivnykiv do profesiinoi diialnosti v bahatonatsionalnomu seredovyshchi* : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04; [Preparation of future social workers for professional activity in a multinational environment]. Chornomorskyi derzhavnyi universytet. Mykolaiv. 238 p. [in Ukrainian].

Rybalka V. V. (2003). *Metodolohichni pytannia naukovoï psykholohii (Dosvid osobystisno tsentrovanoi systematyzatsii katehorialno-poniatiinoho aparatu)* [Methodological issues of scientific psychology (Experience of personally centered systematization of categorical-conceptual apparatus)]. K. : Nika-tsentr. 204 p. [in Ukrainian].

Tymoshenko N. Ye. (2014). *Etapy profesiinoho zrostannia sotsialnykh pratsivnykiv v systemi neperervnoi profesiinoï osvity* [Stages of professional growth of social workers in the system of continuing professional education]. // Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka. [Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Lviv]. № 4 (287). p. 155–164. [in Ukrainian].

Vasianovych H. (2005). *Pedahohichna etyka* : [navch.-metod. posib.]; Instytut pedahohiky i psykholohii profesiinoï osvity APN Ukrainy; Lvivskyi naukovopraktychnyi tsentr. [Pedagogical Ethics: [teaching method. manual.]]. Lviv : Norma. 344 p. [in Ukrainian].

Zaichenko I. V. (2008). *Etyka sotsialnoi roboty* : navch. posib. [Ethics social workers]. Chernihiv : Vyd-vo ChDIPSTP. 274 p.

⁷ Рыбалка В. В. (2003). *Методологічні питання наукової психології (Досвід особистісно центрованої систематизації категоріально-понятійного апарату)*, К. : Ніка-центр, 204 с.

Zozulyak-Sluchik R. Professional Development of Maybutnih Social Management in Universities: Etichny Context

Introduction. The globalization and transformational processes taking place in modern higher education have led to unprecedented changes that directly affect the professional formation of future social workers at universities.

An important role in the professional training of specialists belongs to the teaching staff of the institution of higher education, which should bear some responsibility for the level of professional knowledge, their quality, based on basic academic and ethical values.

Methods. Theoretical analysis of peculiarities of professional and ethical training of future social workers at universities.

Results. By forming the professional ethics of future social workers at universities, it is necessary to take into account those modern changes that have affected higher education – on the one hand, and the lack of moral value orientations in society as well as in the youth environment – on the other.

Professional and ethical training of future social workers at universities should correspond to the content of the moral component, provide scientific, methodological and professional-ethical support of future specialists in social work at universities.

Formation of professional ethics of future specialists in social work at universities makes it possible to master the new professional and ethical knowledge and skills of solving practical and operational tasks, satisfying cognitive interests and needs. Such a process should proceed on the basis of specific features of professional ethics; personal needs in the formation, improvement, self-improvement and self-development of the student, his moral reflection. The effectiveness of this work is determined by the level of formation of the system of professional and ethical knowledge, skills, skills and qualities of social workers.

Conclusion. Summarizing the above, we can note that the basis of the professional and ethical training of future social workers is the effective pedagogical interaction of teachers and students, which actualizes in the recent formation of general and professional and ethical knowledge, the development of intellectual, ethical, communicative, organizational, volitional, reflexive skills, deepening of intellectual, moral and ethical, communicative-empathic, organizational-constructive, regulatory-volitional qualities, which are the basis of their professional activities and personal behavior.

Key words: social worker, social work, university, professional ethics, reflection.

DOI 10.31909/26168812.2019-(42)-13

УДК: 371.937

Тетяна КАРТЕЛЬ*

ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Стаття присвячена висвітленню способів вдосконалення самостійної роботи у процесі організації професійної підготовки студентів технічних закладів вищої освіти. Аналізується специфіка технології модульного навчання студентів іноземної мови за професійним спрямуванням. Розкрито методи організації самостійної роботи студентів на заняттях з іноземної мови, спрямованих на формування їхньої іншомовної комунікативної компетентності як майбутніх фахівців. Особливої уваги приділено конкретизації засобів активізації самостійної роботи під час навчання студентів іноземної мови за професійним спрямуванням.

Ключові слова: навчання студентів іноземної мови, професійна підготовка, самостійна робота, іншомовна компетентність, технології модульного навчання.

Постановка проблеми. Трансформація дидактичної логіки сучасного освітнього процесу у технічних закладах вищої освіти з традиційного формату «научіння» в площину інтенсифікації форм самостійної пізнавальної та науково-дослідницької діяльності студентів передбачає перехід від застарілих до інноваційних моделей організації їхньої фахової підготовки¹. Мається на увазі, що в умовах перспективного розвитку європейського освітнього простору, до якого намагаються долучитися провідні вітчизняні технічні університети й академії, самостійний дослідницький пошук студентів, а не викладання в формі інформаційної або оглядової лекції, має стати провідним механізмом здобуття ними вищої професійної освіти.

В означеному контексті оновлення форм і методів самостійної роботи студентів з іноземної мови за професійним спрямуванням постає однією з найгостріших проблем сучасної теорії та практики університетської іншомовної освіти². Саме самостійна робота сприяє вибудовуванню індивідуальних траєкторій саморуку майбутніх фахівців як потенційних співрозмовників із зарубіжними партнерами в навчальному процесі й дозволяє формувати їх іншомовну комунікативну компетентність та міжкультурну толерантність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-педагогічний та викладацький склад провідних вітчизняних технічних закладів вищої освіти впродовж їх історії функціонування завжди приділяв особливу увагу розвитку пізнавальної активності й інтелектуально-дослідницьких здібностей студентів, інноватизації змісту, форм і методів їхньої самостійної роботи з фахових, загальнопрофесійних та суспільно-гуманітарних дисциплін. Оновлення способів організації та керування самостійною роботою студентів природничих та технічних спеціальностей у процесі вивчення іноземної мови стало предметом дидактичних розвідок А. Корсун, Л. Конопленко, Т. Павлової, Н. Сасенко, Н. Трубнікова.

Натомість, означені аспекти цієї проблеми вимагають подальшого вивчення, оскільки не повною мірою висвітлені наступні питання:

* Картель Т. – кандидат педагогічних наук, доцент, Одеська державна академія будівництва та архітектури, Україна, e-mail: kartel.tatyanka@gmail.com

¹ Ничкало Н. Г. (2011) *Професійні стандарти: теоретичні аспекти і методика: методичний посібник*, К. : Вид-во «Арт Економі», 234 с.

² Каричковська С. П. (2010) *Зміст навчання іноземної мови у вищих педагогічних навчальних закладах України*, Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах, Запоріжжя, Вип. 8 (61), С. 173-178.

– яким чином оптимізувати зміст, методи та форми організації самостійної роботи студентів упродовж навчання студентів іноземної мови професійного спрямування, щоб забезпечити її творчий і продуктивний характер?

– як практично здійснювати розвиток навичок самостійної роботи, що сприяють формуванню іншомовної комунікативної компетентності майбутніх фахівців, що навчаються у вищих технічних навчальних закладах.

З огляду на це, **метою статті** є висвітлення складових технології організації самостійної роботи майбутніх фахівців, що навчаються у вищих технічних навчальних закладах, щодо набуття ними іншомовної комунікативної компетенції у процесі професійно зорієнтованої мовної підготовки.

Виклад основного матеріалу. Самостійна пізнавальна й дослідницька діяльність майбутніх фахівців, що навчаються у вищих технічних навчальних закладах, є найважливішим компонентом навчального процесу на сучасному етапі його розвитку. Крім того, вони є складовими інноваційних освітніх технологій, які орієнтовані, у першу чергу, на розвиток креативності студентів при вирішенні різних завдань засобами досліджуваної мови, а також формування професійної й іншомовної комунікативної компетентності, культури їх іншомовного спілкування.

Формування іншомовної компетентності майбутніх фахівців у процесі організації їх самостійної роботи, за нашими спостереженнями, проведеними на базі вищих технічних навчальних закладів, стримується цілим рядом суперечностей між:

– зростаючими потребами інформаційного суспільства у фахівців, які вільно володіють іноземними мовами, та недостатнім рівнем іншомовної освіти випускників технічного профілю підготовки;

– потужними можливостями навчального курсу з іноземної мови й їх несистемним використанням в освітній діяльності ВНЗ;

– вимогою до високого рівня самостійності студента в навчальній діяльності з іноземної мови і її фактичною нерозвиненістю на момент вступу студентів у заклади вищої освіти;

– наявністю різних видів і форм диференціації навчання в дидактиці вищої школи й фрагментарністю їх застосування у процесі організації самостійної роботи з іноземних мов.

Суттєво, що поняття «самостійна робота» в діяльності викладачів іноземної мови не отримало єдиного тлумачення й визначається по-різному, як:

– індивідуальний спосіб відкриття нових знань та їх адекватного використання під час іншомовного спілкування (Л. Голубенко);

– пошуково-дослідницька діяльність, що сприяє розвитку інтелектуально-розумового потенціалу особистості (М. Князян);

– сукупність різноманітних способів пізнавальної діяльності студентів у позааудиторний час без безпосереднього педагогічного керівництва (Р. Нізамов);

– форма розвитку інтелектуально-творчих здібностей студентів (О. Прохорова, С. Шандрук).

Серед чинників, які знижують продуктивність самостійної роботи студентів, було означено:

– слабку орієнтованість традиційної системи навчання на індивідуалізацію й особистісний зріст студентів як суб'єктів навчальної та професійної діяльності;

– відсутність адекватних способів врахування їх потенційних можливостей та індивідуально-психологічних особливостей;

– брак методик діагностики та тренування навичок самостійної діяльності студентів з опанування іноземних мов.

В межах нашого дослідження самостійна робота студентів в контексті вивчення іноземної мови розуміється як багатовимірне педагогічне явище, що є провідною складовою цілісного освітнього процесу та способом самоорганізації освітньої діяльності, що характеризується зростаючою внутрішньою вмотивованістю та активністю майбутніх фахівців,

результатом якої є їх готовність до творчої самореалізації в сфері професійної комунікації та іншомовного спілкування.

Суттєво, що в умовах інноватизації змісту і форм діяльності технічних закладів компетентнісний підхід проголошується однією з важливих концептуальних засад професійної та, зокрема, іншомовної освіти студентів³. Це означає поступову переорієнтацію домінуючої – знаннєво-когнітивної освітньої парадигми на нові – студентоцентровану й культурологічну парадигми, в межах яких великого значення надається становленню полікультурної особистості майбутнього фахівця, здатного до власного соціального саморозвитку, ефективного міжкультурного спілкування й плідної комунікації з зарубіжними партнерами за рахунок набуття під час організації самостійної роботи відповідної – іншомовної комунікативної компетентності.

Іншомовна комунікативна компетентність як найважливіша складова професіоналізму випускника технічного закладу вищої освіти як сучасного фахівця стала відігравати важливу роль у його особистісному та кар'єрному зростанні. Через це в умовах розвитку багатомовного європейського суспільства іншомовна компетентність тлумачиться як провідний чинник конкурентноспроможності особистості на ринку професійної праці, який зумовлює успішність її професійної діяльності та ефективність творчої самореалізації.

Іншомовну комунікативну компетентність студента технічного закладу вищої освіти ми розглядаємо як інтегративне індивідуально-професійне новоутворення особистості, яке визначає її здатність творчо вирішувати комунікативні проблеми й ділові завдання в сфері професійної діяльності за допомогою адекватного використання засобів іноземної мови, мотивуючи свій подальший мовний і полікультурний саморозвиток як майбутнього фахівця технічного профілю.

Формування іншомовної компетентності студентів вищих технічних закладів розглядається як цілеспрямований та спеціально організований процес їхньої самостійної роботи з опанування іноземної мови, шляхом послідовного й систематичного набуття системи фонетико-граматичних, лексико-стилістичних та соціокультурних знань, умінь і навичок, що зумовлюють їх здатність до ефективної міжкультурної комунікації та ділового спілкування. Система самостійної роботи студентів дозволяє їм досягнути особистісно-професійної мети – опанування іноземної мови у провідних видах мовленнєвої діяльності, що зумовлює їх соціально-трудова мобільність. Загалом, система навчання іноземних мов у вищому технічному закладі постає певною соціальною системою, оскільки її функціонування, перш за все, визначається соціально обумовленими цілями професійної освіти, зокрема, відображеними в нормативних документах різного рівня.

Як доводить досвід викладання іноземної мови в Одеській державній академії будівництва та архітектури, у процесі формування іншомовної комунікативної компетентності студентів правомірно виділити три етапи. Завдання першого – мотиваційного етапу передбачають стимулювання інтересу студентів до самостійної роботи з опанування іноземної мови професійного спрямування, а також розвиток самоосвітніх умінь та конкретизацію цілей самоосвіти. Другий – основний етап передбачає мобілізацію й активізацію внутрішніх резервів студентів щодо розвитку своєї іншомовної компетентності шляхом занурення в самостійну роботу із зарубіжними джерелами інформації, свідомий і цілеспрямований витяг і генерування на її основі суб'єктивно нових знань і досвіду їх застосування. Третій – етап удосконалення вмінь самостійної роботи спрямований на самовдосконалення лінгвістичних знань студентів та розвиток їх іншомовних комунікативних здібностей.

Вибір модульного підходу в процесі викладання іноземних мов пояснюється тенденцією скорочення аудиторних годин, які виділяються на вивчення дисципліни «Іноземна мова» при збільшенні обсягу навчального матеріалу, що передається на самостійне вивчення, яке, в свою чергу, вимагає значної витрати часу на самостійне опрацювання неадаптованих або

³ Ничкало Н. Г. (2011) *Професійні стандарти: теоретичні аспекти і методика: методичний посібник*, К. : Вид-во «Арт Економі», 234 с.

автентичних текстів та завдань до них⁴. Натомість, проблема перевантаження завдань самостійної роботи та нестача часу, достатнього для іншомовного спілкування студентів в процесі вивчення іноземної мови, вимагає подальшого пошуку більш ефективних форм і методів модульної організації навчання іноземної мови професійного спрямування.

Модульне навчання іноземної мови припускає високу технологічність, чітку структуру змісту навчання, послідовне викладення теоретичних тем, забезпечення навчального процесу необхідним методичним матеріалом і системою оцінювання та контролю засвоєння знань, у вигляді тестів вхідного, поточного та підсумкового тестування, які дозволяють змінювати навчальний процес⁵. Модульне навчання іноземних мов також характеризується варіативністю навчання, адаптацією до індивідуальних особливостей та потреб студентів, за рахунок таких основних характеристик модуля, як:

- міждисциплінарність (зміст модулю базується на розумінні того, що професійна діяльність має цілісний характер). Заданий характер модулю досягається за рахунок включення в зміст модулю комплексу іншомовних професійно-орієнтованих завдань технічного характеру (навчальних комунікативних ситуацій), максимально наближених до автентичного середовища, що, в свою чергу, сприяє набуттю іншомовних знань і досвіду в умовах, моделюючих реальні ситуації;

- самостійність і цілісність кожного навчального модулю як організаційно-методичної структури – кожен модуль має власні цілі, спеціально відібраний зміст, відповідні форми та методи навчання, систему поточного та підсумкового контролю; систему взаємопов'язаних навчальних елементів, а саме: введення в модуль, базові модулі, спеціалізовані модулі; контроль по модулю;

- гнучкість модулю є характерною ознакою кожного модулю, що проявляється в ступеневості модульної програми, в залежності від складності, об'єму матеріалу, послідовності його вивчення;

- особистісно-орієнтована направленість модулю виражається в спрямованості діяльності студента в процесі вивчення іноземної мови на набуття особистого досвіду, дієвість і оперативність якого досягається за рахунок вирішення іншомовних професійно-орієнтованих завдань, організації багаторазового повторення способів вирішення тієї чи іншої проблемної комунікативної ситуації різними варіантами⁶.

Таким чином, організація самостійної роботи студентів в контексті опанування іноземної мови професійного спрямування повинна сприяти належному застосуванню студентами набутих знань і вмінь на практиці, зокрема під час виконання ними типових та нестандартних комунікативних завдань професійної діяльності.

Висновок. Розвиток самостійності студентів технічних закладів вищої освіти відповідно до сучасних вимог інформаційного та багатомовного комунікативного суспільства робить необхідним включення їх у навчальний процес не тільки на рівні інтелектуальної, але й соціальної особистісної активності. Це припускає розкриття їх індивідуальних властивостей не тільки як суб'єктів професійного пізнання й діяльності, а також як полікультурних мовних особистостей, здатних до творчої співпраці та міжкультурного спілкування із зарубіжними партнерами та колегами.

Перспективи подальшого дослідження проблеми, яка стосується вдосконалення самостійної роботи студентів під час опанування іноземної мови професійного спрямування, вбачаємо в розробці інноваційних стратегій розвитку їх мовної особистості, зокрема інтернет-технологій, сприяючих формуванню їх автономності у використанні іноземної мови.

REFERENCES

Mikulyak O. P. (2002) *Modulnaya tekhnologiya obucheniya*. Donetsk: TOV «Yugo-Vostok.

⁴ Микуляк О. П. (2002) *Модульная технология обучения*, Донецк: ТОВ «Юго-Восток, ЛТД», 246 с.

⁵ Там само

⁶ Трубникова Н. В. (2011) *Использование модульных технологий на занятиях английского языка в техническом вузе*, Современные технологии обучения иностранным языкам, Ульяновск: УлГТУ, С. 51-62.

Ltd». (Mikulyak O. P. (2002) The modular technology of teaching. Donetsk: TOV «Yugo-Vostok. Ltd»).

Karychkovska S. P. (2010) Zmist navchannia inozemnoi movy u vyshchych pedahohichnykh navchalnykh zakladakh Ukrainy [*Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh*]. Zaporizhzhia. Vyp. 8 (61), 173–178. (Karychkovska S. P. (2010) The content of foreign language teaching in higher educational institutions of Ukraine [*Pedagogy formation of creative personality in higher and secondary schools*]. Zaporizhzhia. Vyp. 8 (61), 173–178).

Nikolaiva S. Yu. (2003) Zagalnoyevropeiski rekomendatsii z movnoyi osvity: vyvchennia, vykladannia, otsiniuvannia Kyiv: Lenvit. [Common European framework of reference for languages: learning, teaching, assessment]. Kyiv: Lenvit.

Nychkalo N. H. (ed) (2011) Profesiini standarty: teoretychni aspekty i metodyka. Kyiv: Vyd-vo «Art Ekonom» (Nychkalo N. H. (ed) (2011) Professional standards: theoretical aspects and methods. K.: Vyd-vo «Art Ekonom»).

Prokhorova O. L. (2008) Pedagogicheskiye sredstva upravleniya samostoyatelnoy rabotoy studentov vuza: dis. ... kand. ped. nauk: 13.00.08. Ekaterinburg. (Prokhorova O. L. (2008) Pedagogical means of managing the independent work of university students: thesis of the Candidate of Pedagogical Science: 13.00.08. Ekaterinburg).

Trubnikova N. V. (2011) Ispolzovaniye modulnykh tekhnologiy na zanyatiyakh angliyskogo yazyka v tekhnicheskoy vuzе [*Sovremennyye tekhnologii obucheniya inostrannym yazykam*]. Ulianovsk: UIGTU. (Trubnikova N. V. (2011) The use of modular technologies at the English language classes at a technical higher educational establishment [*Modern technologies of teaching foreign languages*]. Ulianovsk: UIGTU).

Kartel T. Independent Work Organization of the Higher Technical Establishments Students in the Process of Foreign Language Teaching

The article is devoted to the presentation of ways to improve the independent work of students of higher technical establishments in the process of organizing their foreign language education during vocational training. Formation of foreign language competence of students of higher technical establishments by means of independent work is considered as a process of their continuous language and professional training, by systematically increasing the system of linguistic, social and cultural knowledge, skills and abilities.

The specificity of the technology of modular teaching of foreign language students according to the professional direction and methods of organizing their independent work in acquiring foreign communication competence is analyzed. It has been demonstrated that the modular teaching of a foreign language involves high technological capacity, a clear structure of the content of education, consistent presentation of theoretical topics, providing the learning process with the necessary methodological material and the system of evaluation and control of knowledge acquisition, in the form of tests of incoming, current and final testing, which allow to change the educational process for the best. It is specified that modular study of foreign languages presupposes consideration of the principles of the variability of the content of foreign language education, its adaptation to the individual characteristics and needs of students.

Particular attention is paid to specifying the means of activating independent work while teaching foreign language in a professional direction. It is substantiated that the choice of the modular approach in the teaching of foreign languages is due to the tendency of reducing the classroom hours allocated to the study of the discipline «Foreign Language» with an increase in the amount of educational material, which requires considerable time to independent work by the students unadapted or authentic texts.

Key words: foreign language teaching, professional training, independent work, foreign language competence, modular training

DOI 10.31909/26168812.2019-(42)-14

УДК: ЗН. 15:373.3

Надія КІЧУК*

СУБ'ЄКТ – СУБ'ЄКТНА ВЗАЄМОДІЯ ЯК ПРІОРИТЕТ ПЕДАГОГІКИ ТОЛЕРАНТНОСТІ ТА ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ

В статті висвітлюються переваги суб'єкт-суб'єктного типу соціальних взаємин у контексті пріоритетів педагогіки толерантності. Схарактеризовано підходи, що спроможні посилити дієво-практичний характер освітнього процесу в закладі вищої освіти задля більш продуктивного розвитку у студентів толерантності як особистісної якості та формування їхньої професійної компетентності в аспектах виховання толерантності у вихованців. Закцентовано увагу на освіті як культуро відповідне та культуро утворювальне середовище. Така площина осмислення постулатів педагогіки толерантності підвищує роль вищої школи у полікультурному вихованні студентства.

Ключові слова: толерантність, педагогіка толерантності, освітній процес вищої школи, суб'єкт-суб'єктна взаємодія.

Постановка проблеми в контексті сучасної науки. Загальноновизнано класичною педагогікою, що педагог має бути носієм демократичних цінностей (А. Дистервег, В. Сухомлинський, К. Ушинський, Я. Корчак та ін.).

Зазначене складає теоретико-методологічну домінанту й сучасних досліджень, у яких безпосередньо або опосередковано осмисляється проблематика, зокрема, педагогіки співробітництва (І. Бех, А. Дубасенюк, В. Кан Калік, Г. Троцько та ін.), де зацентовано увагу на становленні нової генерації фахівців із притаманною здатністю, насамперед, до толерантності, причому йдеться і як про важливу особистісно-професійну якість, і як про базову категорію педагогіки толерантності.

Аналіз наукового фонду з проблеми толерантності засвідчує про те, що по суті ще не вироблено єдиних контекстів щодо її вивченні. Так, у ракурсі медико-біологічної науки йдеться про «витривалість» в умовах впливовості на людину несприятливих факторів (Л. Шайгерова та ін.); у контексті гуманітарного знання – про домінанту загальнолюдських цінностей (на кшталт «терпимості», «готовності до примирення») та пріоритетність поваги до «іншості» (Ю. Іщенко та ін.); у площині суто психологічного тлумачення, толерантність здебільшого розуміється як зниження сенситивності індивіда до фактів взаємодій, що зумовлене дією механізмів захисту від фрустрації (О. Асмолов та ін.); специфічним є й етимологічний відтінок в окресленому понятті з точки зору педагогічної науки – йдеться про триєдиний ракурс (відповідальність, свобода, творчість), який визначає внутрішній світ та стратегію практичної поведінки особистості (В. Лекторський та ін.)

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливо чітко окреслене проблемне поле віддзеркалює Концепція нової української школи, котра має наскрізною ідею визнання і прийняття кожної дитини такою, якою вона є, а системи освіти – дитиною центрованою з огляду на реалізацію інтелектуальних, фізичних, пізнавальних її індивідуальних особливостей через адаптацію змісту навчальних програм. Наприклад, якщо йдеться про навчання мови національних меншин, то рекомендується програма

* Кічук Н. – доктор педагогічних наук, професор, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна, e-mail: izmayil@ukr.net

інтегрованого курсу «Культура добросусідства», де зацентовано на імперативі толерантності¹.

Феноменологія – суб'єкт – суб'єктної комунікативної взаємодії активно досліджується сучасними педагогами, оскільки у відсутності взаємодій взагалі не може бути комунікації (Л. Онуфрієва). Серед методистів, наприклад, утвердилась наукова позиція про те, що здатність утворити спільну взаємодію слугує важливим маркером толерантності педагога, а, відтак, це є запорукою не лише конструктивного діалогу у підсистемі «вихователь-вихованець»; йдеться ще й про полілог соціальної спрямованості суб'єктів освітньої діяльності, оскільки спільна взаємодія і переживання продукують пропедевтику виникнення конфлікту та доброзичливості при розв'язанні конфліктних ситуацій. Останні, як відомо, є природною ознакою життєдіяльності і окремої особистості, і групи, отож суб'єкт – суб'єктний тип соціальних взаємин розцінюється не лише як бажаний, а як той, що є значущим з точки зору пріоритетів педагогіки толерантності.

Вивчення і аналіз наукової літератури (І. Бех, Л. Кондрашова, Т. Осипова, В. Рахматтаєва, Ю. Тодерцева та ін.) дозволяє окреслити суто педагогічний контекст проблематики толерантності, базуючись при цьому на напрацювання психологів (С. Болдирева, В. Колошин, К. Уейт, В. Шалін та ін.). А саме: визнання багатогранності людської думки, а, відтак, важливості з одного боку, усвідомлення на рівні переконань самоцінності сприймання без агресії відмінних від власних особистих суджень щодо «іншості» у будь-якому вимірі (стиль життя, відмінність у соціокультурних явищах, зовнішність, характер поведінки іншої людини та ін.) З іншого ж – здатності запобігати конфліктам або (у разі їх появи) розв'язувати ненасильницьким способом. Установлено, що саме фахівці соціологічної сфери (тобто ті, що опановують професії типу «людина-людина») мають на основному етапі їхньої професійної підготовки – в умовах вищої школи – й набути здатності до суб'єкт – суб'єктної взаємодії на основах відносин довіри, співпраці, співпереживання. Якщо йдеться про педагога, то толерантність трактується як складне, багатокомпонентне утворення, котре репрезентують особистісно-професійні якості концептуально-ціннісного, особистісно-мотиваційного та діяльнісно-поведінкового характеру².

Мета статті – деталізувати педагогічні ресурси вищої школи в аспекті результативного опанування студентів толерантності як особистісної цінності і пріоритету майбутньої професійної діяльності.

Наукові завдання статті лежать у площині окреслення і характеристики наукових підходів, що склались у педагогічній науці і які мають ще й досі неоціненний у педагогіці вищої школи дієво-практичний характер.

Виклад основного матеріалу. Теоретичне підґрунтя, що нині складалось відносно педагогіки толерантності, дозволяє по-новому оцінити практико-орієнтовну потужність проведених у цьому плані наукових досліджень

Окреслимо авторську позицію щодо розуміння «конструкту» дієво-практичний характер дотично саме дидактичного аспекту професійної підготовки студентів, які набувають у вищій школі спеціальності соціологічного типу професій. А згідно з загальноприйнятою вченими позицією Є. Клімова, йдеться про вихователя закладу дошкільної освіти, педагогів, соціальних працівників, практичних психологів тощо.

В окресленому аспекті ми спирались на результати дослідження І. Жаркової, яка стверджує, зокрема, про таке: дієвість знань особистості у будь-якій сфері пов'язана із її здатністю використовувати ці знання у новій ситуації життєдіяльності; в основі ж процесу формування дієво-практичного характеру лежить «перенос цих знань», виявом окресленої здатності особистості доцільно розцінювати різнопланові уміння виконувати розумові операції – аналізувати певні явища, встановлювати міжпредметні зв'язки,

¹ Щодо вивчення у закладах загальної середньої освіти навчальних предметів у 2018/2019 р.: лист МОН України №1/9-415 від 03.07.18 Початкова школа, 2018, № 8, С. 14.

² Тодерцева Ю. В. (2014) *Педагогіка толерантності*, Одеса: ПНЦАПН України, 90 с.

перегрупувати певні ознаки відповідних явищ, систематизувати, синтезувати. Отже, у такий спосіб дослідником пояснюється здатність необхідності як до самостійного здійснення пізнавальної діяльності, так і до вдосконалення умінь використовувати вже набуті знання під час оволодіння новими³.

Трансформуючи деталізовану дослідницьку позицію, видається можливим інтерпретувати й здатність майбутнього фахівця реалізовувати набуті знання щодо втілення пріоритетів педагогіки толерантності, насамперед, дбаючи про гуманізацію освітнього процесу у межах відповідальної ланки зокрема вітчизняної системи освіти.

Ми виходили з того, що предметна специфіка професійної діяльності майбутнього фахівця, звісно, має віддзеркалення у технологіях утілення базових ідей педагогіки толерантності. Натомість теоретичне підґрунтя все ж набувають процеси засвоєння студентством універсальних духовних цінностей, що орієнтують на гуманізм, а також становлення їхнього полікультурного світогляду. Віддзеркаленням останнього слугують, з одного боку, здатність бути відкритим до сприйняття «іншості», а, з іншого – усвідомлення імперативу саме толерантності (з лат. «терплячий»), що за сучасних умов глобалізованого світу немає альтернатив як цілісної системи полілогу культур.

Принагідно відмітимо, що міжкультурна взаємодія суб'єктів освітнього процесу, як і професійна підготовленість учителя до її здійснення, вивчались на рівні фундаментального дослідження⁴. При цьому нам імponує, що нині домінує серед дослідників визнання конструктивним суб'єктного підходу, який апелює до самозмін особистості. Як підкреслюють науковці (А. Міщенко, Л. Подимова, І. Садовський, В. Сластьонін та ін.), важливо у умовах закладу вищої освіти педагогічно прискіпливо обирати процедуру «переведення» студента із статусу того, який обіймає об'єктивну позицію – у суб'єкту, тобто таку, що призводить до активного саморозвитку через самоствердження, самоактуалізацію, самовдосконалення. У цьому зв'язку нам видається слушною концепція (С. Годник, Р. Сережникова), що набула назви «об'єктно-суб'єктної», адже ж у межах такої концепції вважається доречним розглядати певні стадії суб'єктно-професійного зростання майбутнього фахівця (об'єктна, суб'єктно-функціональна, суб'єктна). Отже, суб'єктний вимір особистості розширює наукові уявлення про ресурсність освітнього процесу закладу вищої освіти, дозволяє рельєфно представити його (за влучним висловом М. Кагана) як «сходження до суб'єктності студента». А саме: успішність навчально-професійної діяльності майбутнього фахівця зумовлена, з одного боку, об'єктивною стороною (яка складає логіко-пізнавальний потенціал освітнього процесу вищої школи), а з іншого – суб'єктною його потужністю.

Не менш конструктивною вважаємо й точку зору тих науковців, які трактують освіту як культуровідповідне та культуруотворювальне середовище. Як стверджують психологи, категорія «культура особистості», в процесі аналізу акцентує увагу на певних складових. Ними, зокрема, розглядаються: творче здійснення особистістю праці, забезпечуючи, зокрема, передумови володіння стратегіями творчої діяльності; оперування не лише знаннями, системно зафіксованими на рівні посібників і підручників, а й «неформалізованими», тобто тими, що трансльовані у спілкування професіоналів; розвиненість професійної інтуїції та професійно вагомих складових мотивації і самосвідомості на такому рівні, який дає підстави судити про оволодіння духовністю професіонала⁵.

Поділяємо думку науковців (В. Бенін, О. Рудницька) відносно наукового статусу поняття «культура педагога»: недоречно розрізняти загальну і суто професійну культуру

³ Жаркова І.І. (2001) *Технологія формування у молодих школярів природних знань дієво-практичного характеру*. Тернопіль: Підручники і посібники, 64 с.

⁴ Жаркова І.І. (2001) *Технологія формування у молодих школярів природних знань дієво-практичного характеру*. Тернопіль: Підручники і посібники, 64 с.

⁵ Балл Г. (2003) *Категорія «культура особистості» в аналізі гуманізації загальної і професійної освіти*. Педагогіка і психологія професійної освіти: результати досліджень і перспективи, К., С. 51-61.

педагога, оскільки володіння загальною культурою слугує важливішою ознакою його професійної діяльності; педагогічна культура репрезентує інтегральну характеристику педагогічного процесу, яка віддзеркалює єдність безпосередньої діяльності фахівця, спрямованої на передачу соціального досвіду, що склався, а також результати діяльності педагога, «закріплені» у вигляді знань, умінь і навичок «спеціальних» інституцій такого «передавання» від одного покоління до наступного.

З урахуванням вищевикладеного, видається цілком очевидно, що значна вага саме суб'єкт – суб'єктної взаємодії в освітньому процесі, націленому, зокрема, на утвердження домінант педагогіки толерантності.

Зауважимо на існування дослідницької позиції, за якою суб'єкт – суб'єктна взаємодія визнається як та, що має неперевершене значення у вищій школі, оскільки спроможна перетворити університетську спільноту (через спільну і цілеспрямовану діяльність) на вирішальний чинник набуття студентами статусу суб'єктів усього її різновиду і форм⁶.

Реалізація ідей педагогіки толерантності в освітній процес закладу вищої освіти сприяє поглибленню змісту співробітництва його суб'єктів чим підвищують ресурсність у втіленні принципу студентоцентрованості. Оскільки йдеться про основний етап професійної підготовки фахівців, то збагачується і його потужність у формуванні компетентності студентства в аспекті результативного виховання толерантності у вихованців.

Аналіз виховної практики фахівців та саморефлексія набутого досвіду у вище окресленій площині доводять педагогічну цінність проектної діяльності, зокрема, ролі в ній благодійних проектів. Так, теоретики і практики дошкілля (Л. Зданевич, К. Крутий, С. Якименко) доводять конструктивність таких різновидів, як-от: благодійні свята дошкільнят, театралізовані вистави та концерти, благодійні тижні добрих справ. Специфічність проектної діяльності молодших школярів полягає у зміні їхньої рольової поведінки під час благодійних акцій (зокрема, за ідеєю «діти – дітям»), а саме: від спостереження до благодійства (О. Біла, К. Чорна, А. Цимбалару). Творчі практики середньої і старшої школи (Д. Власенко, Т. Желяскова, Н. Супряга) вважають, що благодійні ярмарки та благодійні аукціони є тими різновидами проектів, які сприяють ефективному розв'язанню ключового завдання – популяризації діяльності учнів-волонтерів.

Дієво-практичному супроводу процесу формування у студентів, зокрема, такої особистісно-професійної якості як толерантна взаємодія, значно сприяють діалогові форми навчально-пізнавальної діяльності в аудиторний та позааудиторний час. Саме діалог – «двосторонній інформаційний смисловий зв'язок» і лежить в основі інтерактивного навчання. Наприклад, Г. Селевко розрізняє внутрішньо-особистісний діалог, міжособистісний та діалог культурних смислів⁷. Досвід переконує в тому, що діалог доцільно вважати не лише ефективним способом толерантного стилю педагогічної взаємодії. Так, експериментальним шляхом встановлена його ресурсність в аспекті полікультурного виховання студентства⁸. В цьому відношенні, на наш погляд, значний і науковий, і практичний інтерес становить експериментальний підхід Ю. Бігунової, який спрямований на збагачення ресурсів нормативних навчальних курсів, що становлять базу професійної підготовки майбутніх учителів історії, здатних до компетентної етнокультурної діяльності⁹. Зокрема, визнання провідною ідеєю розробленого елективного курсу «Етнокультура населення півдня України» – виховання толерантності як концептуальної основи полікультурності, а ефективними формами – спільні міркування на основі дискусії (наприклад, щодо змістового наповнення поняття «толерантність» та «інтолерантність», з розробки «кодексу толерантності», обґрунтування

⁶ Казаренков В.И., Казаренкова Т.Б. (2014) *Внеаудиторные занятия студентов по учебным предметам*, М.: РУДН, 310 с.

⁷ Селевко Г.К. (2006) *Энциклопедия образовательных технологий*: в 2 томах. Т. 1-м: НИИ школьных технологий, С. 123-124.

⁸ Тодорцева Ю. В. (2014) *Педагогіка толерантності: метод. рек.* Одеса: ПНЦАПН України, 90 с.

⁹ Бігунова Ю. В. (2014) *Експериментальна модель підготовки майбутніх учителів історії до етнокультурної діяльності в Південній Україні*. Наук. Записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія «педагогіка», Вип. 4, С. 31-37.

обрисів «мозаїки етнокультур півдня України» та рекламної продукції у контексті «туристичного ярмарку» та ін.).

Висновки. Виховання толерантності особистості – проблема, що не втрачає актуальності і за сучасних умов її життєдіяльності. Реалії сьогодення актуалізують нові грані означеної проблеми у контексті становлення майбутніх педагогів.

Перспективи подальших наукових розвідок у порушеному ракурсі лежать у площині дослідження ресурсів засобів масової інформації щодо розвитку здатності особистості до конструктивної взаємодії у сучасному глобалізованому світі.

REFERENCES

- Ball, G. (2003). Kategoriya «kul'tura osoby'stosti» v analizi humanizatsiyi zagal'noyi i profesijnnoyi osvity. Pedagogika i psy'xologiya profesijnnoyi osvity: rezul'taty doslidzhen' i perspektyvy: Zb. nauk. prac'. [The category «personality culture» in the analysis of the humanization of general and vocational education. Pedagogy and psychology of vocational education: research results and prospects: Coll. sciences works]. K, 2003. P. 51-61. [in Ukrainian].
- Bigunova, Yu. V. (2004). Eksperemental'na model pidgotovky majbutnix uchy'teliv istoriyi do etnokul'turnoyi diyal'nosti v Pivdennij Ukrayini. [An Experimental Model for the Preparation of Future History Teachers for Ethno-Cultural Activity in Southern Ukraine]. Nauk. Zapy'sky' TNPU im. V. Gnatyuka. Seriya «pedagogika». 2014. vy'p. 4. S. 31-37. [Scientific Notes TNPU named by V. Hnatyuk. Series «Pedagogy». 2014. # 4. P. 31-37]. [in Ukrainian].
- Yaksa, N.V. (2008). Profesijna pidgotovka majbutnix uchy'teliv: teoriya i metody'ka mizhkul'turnoyi vzayemodiyi v umovax Kry'm's'kogo regionu: monografiya. [Professional training of future teachers: theory and method of intercultural interaction in the Crimean region: monograph]. Zhy'tomy'r: vy'd-vo ZhDU im. I. Franka, 2008. 568 s. [in Ukrainian].
- Kazarenkov, V.Y., Kazarenkova, T.B. (2014). Vneudy'tornue zanyaty'ya studentov po uchebnum predmetam: Monograf'ya. [Extracurricular activities of students in academic subjects: Monograph]. M: RUDN, 2014. 310 s. [in Russian].
- Selevko, G.K. (2008). Encyklopedy'ya obrazovatel'nux texnologij: v 2 tomax. T. 1. [Encyclopedia of educational technologies: in 2 volumes. T. 1.]. M.: NII shkol'nux texnologij, 2006. 816 s. [in Russian].
- Todorceva, Yu. V. (2014). Pedagogika tolerantnosti: metod. rek. [Pedagogy of Tolerance: Method. rivers]. Odesa: PNCzAPN Ukrayiny', 2014. 90 s. [in Ukrainian].
- Shhodo vy'vchennya u zakladax zagal'noyi seredn'oyi osvity' navchal'ny'x predmetiv u 2018/2019 r.: ly'st MON Ukrayiny' #1/9-415 vid 03.07.18. [As for the study of institutions of general secondary education of subjects in 2018/2019: the letter of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 1 / 9-415 dated 03.07.18.]. Pochatkova shkola. 2018. # 8. S. 1-15. [Elementary School. 2018. No. 8. S. 1-15.]. [in Ukrainian].
- Zharkova, I.I. (2001). Texnologiya formuvannya u molody'x shkolyariv pry'rodny'x znan' diyevo-prakty'chnogo xarakteru. [Technology of formation of young pupils of natural knowledge of practical and practical character]. Ternopil': «Pidruchny'ky' i posibny'ky'», 2001. 64 s. [in Ukrainian].

Kichuk N. Subject-Subject Interaction as a Priority of Pedagogy of Tolerance and Personal and Professional Training of the Future Factor

The article highlights the advantages of the subject-subjective type of social relationships in the context of the priorities of pedagogy of tolerance. The approaches that are able to strengthen the practical and practical nature of the educational process in the institution of higher education are described for the purpose of more productive development of students of tolerance as a personal quality and the formation of their professional competence in aspects of education of tolerance among pupils. The emphasis is on education as an appropriate cultural and educational environment. Such a plane of understanding the postulates of tolerance pedagogy increases the role of higher education in multicultural education of students.

Key words: tolerance, pedagogy of tolerance, educational process of higher school, subject-subject interaction.

DOI 10.31909/26168812.2019-(42)-15
УДК 378.14

Валентина ЛУЦЕНКО*

ПРИНЦИПИ ЕТНООРІЄНТОВАНОЇ МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ (на прикладі арабського контингенту студентів)

Досліджено питання методичної реалізації системи лінгвокультурної адаптації (ЛКА) в практиці навчання української мови іноземних студентів в умовах українського вишу, шляхи досягнення успішності міжкультурної комунікації на різних рівнях «студент – викладач», «студент – студент (представник іншої етнокультури)», «студент – полікультурна група», «студент – освітнє середовище». Розкрито роль етноорієнтованих компонентів у методичній системі лінгвокультурної адаптації, виокремлено схожості та розбіжності в організації навчального процесу у вищих навчальних закладах України та арабських країн, розглянуто інтеграцію етноорієнтованого підходу і процесу лінгвокультурної адаптації під час навчання української мови як іноземної на прикладі арабського контингенту. Запропоновано методичні рішення для досягнення успішності лінгвокультурної адаптації в контексті міжкультурної комунікації.

Ключові слова: українська мова як іноземна, лінгвокультурна адаптація, етноорієнтована методика, арабський контингент, інтеграція.

Постановка проблеми. Останнім часом посилився авторитет України на європейському рівні, значно активізувалися міжнародні зв'язки України. Все це стало передумовою для вивчення української мови як іноземної.

У зв'язку з активним залученням іноземних студентів до українських вишів сучасна лінгводидактика потребує розроблення підходів і методів навчання, орієнтованих на певний етнічний контингент іноземних студентів. Актуальність дослідження зумовлена об'єктивною необхідністю врахування мовних, етнокультурних і етнопсихологічних характеристик конкретного контингенту іноземних студентів з метою розроблення методики викладання української мови як іноземної з позицій теорії лінгвокультурної адаптації.

Вважаємо, що етноорієнтований підхід до навчання української мови як іноземної ґрунтується на понятті етносу як спільності людей, пов'язаних генетичною спорідненістю, спільністю походження та історичної долі, єдністю мови, території, стійкою спадкоємністю поколінь, спільністю культури, традицій. Щодо методики викладання української мови як іноземної етноорієнтований підхід, на наш погляд, виражається в сприйнятті іноземного студента як представника певного народу, а навчання організовується з урахуванням і опорою на етнопсихологічні, етнопсихолінгвістичні, етнокультурні особливості конкретного контингенту студентів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема етнічної ідентичності та особливостей національного менталітету представників арабських народів досліджується в роботах А.С. Бароніна, В.Е. Шагала, А.Т. Хроленко, М.А. Родіонова, А. Гафурова, Г.Д. Гачева та інших. Необхідність формування поняття етноорієнтованого навчання української мови як іноземної відзначається сьогодні багатьма вітчизняними та зарубіжними вченими (А. Андрєєва Т.М. Балихіна, Л. Б. Бей, Н.В. Поморцева, Чжао Юйцзяо та ін.). Однак варто підкреслити, що в наукових працях дослідників немає загальноприйнятого тлумачення феномена етноорієнтованого навчання української мови як іноземної та його механізмів. Вважаємо, що це пов'язано з тим, що усталений у

* Луценко В. – кандидат педагогічних наук, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», Україна, e-mail: astra4965@ukr.net

методиці термін «національно-орієнтоване (лінгвоорієнтоване) навчання» означає перш за все навчання української мови як іноземної з опорою на рідну мову студентів (або мову-посередника) і, виходячи з особливостей її системи, в той час як в етноорієнтованому навчанні дослідники роблять акцент на описі, зіставленні етнокультурних і етнопсихологічних особливостей інокомунікантів.

Метою нашого дослідження є висвітлення можливостей етноорієнтованого підходу до викладання української мови як іноземної з позиції лінгвокультурної адаптації.

Виклад основного матеріалу Під лінгвокультурною адаптацією ми, слідом за Ф. С. Бацевичем, розуміємо «багатоаспектний процес пристосування представників некорінного етносу до соціального, культурного, етномовленнєвого та комунікативного середовища свого нового проживання студентів, що здійснюється за допомогою мови і в процесі її вивчення», «процес входження в ціннісно-сміслову поле іншого соціокультурного середовища через навчання мови, вивчення культури, культуротворчу діяльність»¹.

У теорії лінгвокультурної адаптації українська мова виступає інтегруючим чинником, саме за допомогою української мови, долаючи мовний бар'єр, іноземний студент повинен зуміти описати, а згодом вирішити проблеми адаптації (соціокультурної, дидактичної, фізіологічної тощо).

Доповнення методичної системи лінгвокультурної адаптації етноорієнтованими компонентами дозволить, на наш погляд, індивідуалізувати процес навчання української мови як іноземної навіть в умовах поліетнічної групи та мінімізувати труднощі адаптації до українського освітнього середовища представників конкретного іноземного контингенту. Так, модель лінгвокультурної адаптації, запропонована Н.В. Поморцевою, базується на інтеграції адаптаційних процесів і навчання мови. Мова виступає одночасно як мета навчання і засіб адаптації до іномовного культурного середовища. «Досягнення психологічної рівноваги на емоційному, інформаційно-пізнавальному, комунікативному і поведінковому рівнях у найкоротші терміни з використанням найбільш ефективних і доцільних шляхів адаптації можливе лише при досягненні певного рівня володіння мовою як засобом комунікації, за умови пізнання за допомогою мови культури лінгвокультурного співтовариства, всередині якого іноземному студенту доведеться не тільки жити, вступати в комунікацію, а й отримувати професійні знання іноземною мовою»².

Структура інтегративної моделі лінгвокультурної адаптації, на думку автора, буде залежати від часу й очікуваних результатів навчання української мови і від прагматичних інтересів кожної особистості. Метою подібної моделі є мінімізація труднощів різних видів адаптації засобами мовного навчання.

Пропонуючи додати в якості структуротворчого чинника етнічну належність студентів, ми прагнемо сконструювати конкретний випадок моделі лінгвокультурної адаптації (ЛКА) – етноорієнтовану модель лінгвокультурної адаптації арабського контингенту студентів. Ми виходимо з твердження, що «кожна нація має свою національну свідомість, яка виражається в складній сукупності соціальних, політичних, економічних, моральних, естетичних, філософських, релігійних та інших поглядів, і переконань, що характеризують певний рівень духовного розвитку»³. Індивідум як представник певної нації або етносу несе в собі специфічні психологічні, поведінкові та інші риси, вплив яких позначається на процесі міжкультурної комунікації, в тому числі і в межах навчального спілкування.

¹ Бацевич Ф. С. (2007) *Словник термінів міжкультурної комунікації*, К. : Довіра, 205 с.

² Поморцева Н. В. (2010) *Педагогическая система лингвокультурной адаптации иностранных учащихся в процессе обучения русскому языку : автореф. дис. на соискание учен. степени доктора пед. наук : спец. 13.00.02 «Теория и методика обучения и воспитания (русский язык как иностранный, уровень профессионального образования)»*, М., 40 с.

³ Крысько В. Г. (2008) *Этническая психология: Учеб. пособие*, М. : Академия, 320 с.

Під етноорієнтованими компонентами розуміємо такі елементи системи навчання української мови як іноземної (форми педагогічної взаємодії, способи і прийоми роботи, тексти, навчальні матеріали), які враховують мовну, етнокультурну та етнопсихологічну специфіку певного етнічного контингенту студентів. Ці компоненти методичної системи лінгвокультурної адаптації (ЛКА) можуть бути використані як комплексно, так і в роботі над окремими приватними проблемами.

Етноорієнтовані компоненти методичної системи лінгвокультурної адаптації можуть бути визначені на кількох рівнях, відповідно до структури інтегративної моделі лінгвокультурної адаптації (Н.В. Поморцева): рівнями («студент – викладач», «студент – студент (представник іншої етнокультури)», «студент – полікультурна група», «студент – освітнє середовище» тощо), компонентами (цільової, діагностичної, змістової, індивідуальноособистісної, поведінкової, діяльнісної, професійноорієнтованої, рефлексивної), а також видами адаптації, найбільш актуальними для конкретного, у нашому випадку арабського, контингенту іноземних студентів.

Розглянемо деякі способи реалізації етноорієнтованих компонентів методичної системи лінгвокультурної адаптації в процесі навчання української мови арабських студентів.

На рівні «студент – викладач» етноорієнтована спрямованість полягатиме в інформуванні викладача української мови як іноземної про особливості сприйняття ролі викладача в рідній етнокультурі студента та методичних рекомендаціях щодо вибору відповідного стилю навчання, який забезпечить плавний перехід від звичного для іноземного студента уявлення про ієрархію всередині студентського колективу до прийнятої моделі в українській освітній системі. Анкетування арабських студентів, які вивчають українську мову і навчаються у вишах Дніпра показало, що роль викладача 38% респондентів визначають як «наставника», 43% – як «помічника і порадирика», і лише 14% – як «партнера». Це пов'язано з тим, що для арабської (ісламської) дидактичної системи викладач є центром навчального процесу, авторитетом, на відміну від сучасної європейської освіти, де викладач позиціонується як партнер. Проведене опитування також показало, що для арабських студентів дуже важливі взаємовідношення з викладачем, вони впливають на їхню успішність і ставлення до предмета. 62% опитаних студентів із арабських країн указали на надзвичайну важливість добрих відносин з викладачем і безпосередній вплив цього на результати їхнього навчання, ще близько 20% указали, що для них важливі відносини з викладачем, однак це не впливатиме на їхню успішність. Вважаємо, що на початковому етапі викладач української мови як іноземної повинен зайняти по відношенню до арабського студента покровительську позицію, прийняти на себе ведучу роль у навчальному процесі, бути готовим надати підтримку студенту (навіть якщо такий стиль взаємовідносин не типовий для цього викладача). Поступово викладачу варто надавати студенту більше самостійності, пропонувати йому творчі завдання, які б вимагали прояву ініціативи з боку студента. Це дозволить, по-перше, пом'якшити перехід від звичного для арабського студента образу викладача-авторитета до типового для українського навчального середовища викладача-партнера, а по-друге, забезпечить установалення довіри до викладача.

Ще один важливий аспект взаємовідносин викладача та арабських студентів – похвала й осуд. Дослідження з етнопсихології показують, що араби дуже чутливі до критики і похвали, особливо в присутності рівних собі (в нашому випадку в присутності інших студентів). «Араб ... дуже чутливий у відносинах із собі рівними, проявляє високу ступінь емоційної збудливості, а часто і експансивність, відстоюючи питання честі і особистої гідності. У своєму повсякденному житті араби постійно порівнюють свої слова і вчинки з реакцією на них оточуючих, прагнуть «сохраниць лице»⁴.

Опитування студентів-арабів показало, що вони дуже сприйнятливі до похвали й осуду з боку викладача: 81% опитаних відповіли, що для них дуже важлива похвала

⁴ Барінова Е. Б. (2012) *Этнопсихологические особенности народов Востока: Учеб. пособие*, М.: РУДН, 193 с.

викладача. При цьому своє схвалення викладач може виражати як словами, так і мімікою і жестами (це вказує нам на чуттєвість арабів до невербальних засобів комунікації). Близько 62% вказали, що для їхньої самооцінки важливо (в той или иной степені) отримати схвалення в присутності інших студентів. 71% респондентів указали, что для них також важливо несхвалення викладача, і майже 70% опитаних відзначили, що для них було б неприємно отримати осуд з боку викладача в присутності одногрупників (для порівняння: в опитаних студентів із Болгарії 0% тих, хто буде дуже засмучений, 57% займають серединні позиції, 43% вибрали відповідь «абсолютно неважливо, не буду засмучений» (в арабів цей показник 14%). Зі сказаного вище виходить, що похвала і суспільне схвалення успіхів є для арабського студента потужним стимулюючим чинником до подальшого навчання, а надмірна різка критика з боку викладача може викликати несприйняття студентами особистості викладача і, як наслідок, згасання інтересу до вивчення предмета.

На рівні «студент – студент (представник іншої культури)», «студент – полікультурна навчальна група» важливою стає робота по формуванню в іноземних студентів готовності до міжкультурного спілкування і взаємодії в процесі вивчення української мови як іноземної. Як показало проведене анкетування, арабські студенти в цілому надають перевагу груповому навчанню: 43% опитаних указали на нездатність працювати на самоті, ще 43% вказали на комфортність навчання в групі тією чи іншою мірою, некомфортною групову форму навчання вважають 0% респондентів. 57% арабських студентів указали, що їм зовсім неважливо, щоб у групі були студенти з арабських країн і що їм дуже цікаво вчитися з представниками інших країн. Однак близько 10% указали, що їм дуже важливо навчатися із співвітчизниками, 15% – що їм буде некомфортно опинитися в групі єдиним представником свого етносу. При цьому комфортніше за все арабські студенти почувають себе у спілкуванні з представниками Європи, Азії, України і слов'янських країн (36%, 36% і 29% відповідно), потім ідуть Африка і США (по 21%), на останньому місці – представники Латинської Америки (14%).

Проілюструємо реалізацію етноорієнтованої методики навчання української мови як іноземної арабського контингенту студентів прикладами роботи на мовному рівні, тобто на рівні зіставлення двох мовних систем.

Робота з термінологією і стійкими виразами, властивими тій чи іншій професійній галузі, є необхідною частиною професійно орієнтованого курсу української мови як іноземної. Варто враховувати, що в українській мові більшість термінів як у природничих галузях знань, так і в гуманітарних науках є запозиченими з європейських мов або з грецької і латині. В арабській мові частина термінів, особливо тих, що відносяться до галузі технічних досягнень сучасної цивілізації, також є запозиченими й асимільованими в арабську мову, однак значна частина термінів має власне арабське походження і національну специфіку. Як зазначає А.А. Мустафаєва, «в термінології спостерігаються випадки утворення терміну з національним характером, таким чином, формується термін з національною специфікою. Терміни з культурним компонентом (чи культурним навантаженням) зустрічаються в термінологіях родинних зв'язків, релігії»⁵. Учений указує, що подібні терміни з національною специфікою виявляються і в інших терміносистемах арабської мови, наприклад, у військовій: al-Hirsuul-Amiri – гвардія Еміра (ОАЕ). Переклад подібної термінології потребує особливої уваги з боку студента і контролю з боку викладача.

Варто звернути увагу на використання в арабських текстах запозичених термінів із європейських мов (французької, англійської). Студенту можна запропонувати виконати роботу з аналізу тексту рідною мовою з метою виявлення в ньому запозичених слів і виразів і порівняти з термінами, що використовуються в подібній ситуації в українській мові.

⁵ Мустафаєва А.А. (2011) *Современная арабская терминология: формирование и проблемы перевода (на материале терминологии информатики)*: Дисс. ... докт. филос. наук, Алматы, 168 с.

Для самостійної роботи студенту можна запропонувати наукові статті по темі перекладу арабської термінології українською мовою і з української мови на арабську.

Особливий інтерес представляє робота з інтернаціоналізмами – словами, що набули міжнародного характеру і використовуваними практично в усіх мовах.

З одного боку, викладач української мови повинен пам'ятати про те, що кількість інтернаціоналізмів в арабській мові значно менша, ніж у будь-якій європейській мові, в силу менших культурних, економічних, мовних контактів з європейськими мовами.

Відповідно, викладач не повинен автоматично припускати, що значення таких слів, як «авіація», «міністр», «ресторан» буде доступне без додаткових пояснень арабському студенту. З іншого боку, в сучасній арабській мові все ж таки спостерігається достатня кількість інтернаціоналізмів, наприклад, слова «телефон», «телеграф», «вітамін». Викладач повинен привчати арабського студента до мовної рефлексії, прививати йому вміння «бачити» подібну лексику в тексті, розвивати здібності до мовної здогадки.

Зазначимо, що кількість запозичень та інтернаціоналізмів у мовленні арабських студентів і їхній характер будуть багато в чому залежати від країни походження студента. Так, наприклад, студенти з країн Магриба (Марокко, Туніс, Алжир) будуть використовувати в своєму мовленні значно більше слів французького походження, чим, наприклад, студенти із Сирії чи країн Персидської затоки. Це пов'язано з унікальною ситуацією диглосії в арабських країнах: існує арабська літературна мова, що об'єднує всю арабську націю, і територіальні діалекти арабської мови. При цьому залежно від регіону діалекти арабської мови підпадали під різні впливи з боку європейських та інших мов. Цей чинник також необхідно враховувати під час навчання студентів з арабських країн. Робота з арабськими запозиченнями в українській мові актуальна не тільки з лінгвістичного погляду, але й з культурологічного, оскільки вони «відображають історичні контакти народів та їхніх культур»⁶. Демонстрація арабських запозичень в українській мові, завдання на підготовку доповіді/презентації з історії того чи іншого арабського запозичення в українській мові, на наш погляд, розвиває лінгвістичні вміння студента і підвищує мотивацію до вивчення української мови.

Висновки. Таким чином, наведені нами приклади способів реалізації етноорієнтованої методики навчання української мови як іноземної, використані нами в роботі з арабськими студентами, доводять, на наш погляд, перспективність подібного підходу до організації навчального процесу як у моноетнічній, так і в поліетнічній аудиторії та його ефективність у розв'язанні адаптаційних проблем певного іноземного контингенту студентів.

REFERENCES

Барінова Е.Б. (2012) *Etnopsichologicheskie osobennosti narodov Vostoka: Uchebnoe posobie*. [Ethnopsichologicheskie peculiarities of the peoples of the East] М. : RUDN, 2012, 193 p.[in Russian].

Бацевич, Ф.С. (2007). *Slovnnyk terminiv mizhkulturnoyi komunikaciyi* [Glossary of terms of intercultural communication] К. : Trust, 2007, 205 p. [in Ukrainian] URL: <http://terminy-mizhkult-komunikacii.wikidot.com/slovnnyk>

Крысько В.Г. (2008) *Etnicheskaya psixologiya. Uchebnoe posobie* [Ethnic psychology] М. : Akademiya, 2008, 320 p. [in Russian].

Мустафаева А.А. (2011) *Sovremennaya arabskaya terminologiya: formirovanie i problemy perevoda (na materiale terminologii informatiki): Diss. ... dokt. filos. nauk* [Modern Arabic terminology: formation and problems of translation (on the material of terminology of computer science): Diss. ... doc. philosophy sciences] Алматы, 2011, 168 p. [in Russian].

⁶ Аль-Кадими Махмуд Гази Чалюб (2010) *Арабские заимствования в русском языке*, Вестник ВГУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация, № 1, С. 75-77.

Аль-Кадими Махмуд Гази Чалюб. (2010) *Arabskie zaimstvovaniya v russkom yazyke* [Arab borrowing in Russian] Bulletin of VSU. Series: Linguistics and Intercultural Communication] – 2010. – № 1. – S. 75 – 77. [in Russian].

Поморцева Н.В. (2010) *Pedagogicheskaya sistema lingvokulturnoj adaptacii inostrannykh uchashhixsya v processe obucheniya russkomu yazyku: author's abstract dis to acquire a scholar. degree of doctor of ped. Sciences: special 13.00.02 «Theory and methodology of education and upbringing (Russian as a foreign language, level of vocational education)»* [Pedagogical system of linguistic and cultural adaptation of foreign pupils in the process of teaching Russian language] М., 2010, 40 p. [in Russian].

Lutsenko V. Realization of ethnically innovative methods of learning Ukrainian as foreign from the position of linguistic and cultural adaptations (on the example of Arabic students)

The problem of implementation the methodical system of linguistic and cultural adaptation in the practice of teaching Ukrainian language to foreign students in Ukrainian universities is researched.

The author uncovers the role of ethnically oriented components of methodical system of linguistic and cultural adaptation and examines the possibility of integration ethnically oriented approach with the process of linguistic and cultural adaptation in teaching Ukrainian as a foreign language (on the example of Arab students).

For independent work the student is offered to provide scientific articles on the topic of translation of Arabic terminology in Ukrainian and from the Ukrainian language into Arabic. It should be noted that the number of borrowings and internationalism in the broadcast of Arab students and their nature will largely depend on the country of origin of the student. So, for example, students from the Maghreb (Morocco, Tunisia, Algeria) will use much more words of French origin in their speech than, for example, students from Syria or the Persian Gulf. This is due to the unique situation of diatopia in Arab countries: there is the Arabic literary language that unites the entire Arab nation, and the territorial dialects of the Arabic language. Working with Arab borrowings in the Ukrainian language is relevant not only from a linguistic point of view, but also from a cultural one, since they «reflect the historical contacts of peoples and their cultures». The demonstration of Arab borrowing in the Ukrainian language, the task of preparing a report / presentation on the history of a particular Arab borrowing in the Ukrainian language, in our opinion, develops the student's linguistic skills and increases the motivation to study the Ukrainian language.

Thus, the examples presented by us of the methods of implementing the ethno-oriented methodology of teaching Ukrainian as a foreign language, used by us in working with Arab students, prove, in our view, the promise of such an approach to the organization of the educational process in both monoethnic and multi-ethnic audiences and their effectiveness in solving adaptation problems of a certain foreign contingent of students.

Key words: *Ukrainian as a foreign language, linguistic and cultural adaptation, ethnically oriented method, foreign student.*

Марія ПЕНТИЛЮК*
Ірина ГАЙДАЄНКО

ФУНКЦІЙНО-СТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ У НАВЧАННІ МОРФОЛОГІЇ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ

У статті порушено проблему навчання морфології в школі на функційно-стилістичних засадах. З'ясовано сутність функційно-стилістичного під, визначено теоретичні основи: поняття функції мовних одиниць, їх уживання в стилістично диференційованих текстах. Особливу увагу звернено на основні дефініції, пов'язані з навчанням граматики на функційно-стилістичній основі, на означену проблему в працях лінгвістів та лінгводидактів. Досить розлого автори з'ясовують поняття «функція», функційність, подають філософське їх трактування. На матеріалі шкільного курсу морфології акцентовано на основних поняттях шкільної стилістики: функційний аспект мови, функційна граматика, функційний стиль та тісно пов'язані з ними текстові зв'язки, семантико-синтаксичні відношення. Не обминають дефініцію «текст як основу реалізації», «функційно-стилістичний підхід». Окремішньо «стиль мовлення» розглядають стилістичні функції морфологічних засобів стилістики, зокрема вживання частин мови як граматичних аспектів. Стаття орієнтує вчителів на формування комунікативної компетентності школярів у процесі вивчення морфології. Аналіз стилів мовлення спирається на загальні ознаки тексту та функції мовних одиниць у ньому. Особливу увагу звернено на практичний аспект функціонування морфологічних одиниць, що забезпечує формування в учнів комунікативної компетентності.

Ключові слова: функційно-стилістична спрямованість, функційно-стилістичні засади, функціонування мовних одиниць, стиль мовлення, стилістичні засоби морфології, стилістично забарвлені мовні одиниці.

Постановка проблеми. Відповідно до концепцій та Державного стандарту мовної освіти України, чинних програм з української мови пріоритетною є мовленнєва підготовка школярів на комунікативній основі, спрямована на вироблення вмінь і навичок змістовно, граматично правильно, логічно й виразно висловлювати думки в усній і писемній формах. Нові вимоги націлюють на вивчення української мови у функційному аспекті, тобто для оволодіння мовою як засобом спілкування недостатньо засвоїти лише формальну сторону мовних явищ – систему граматичних категорій і форм, але й доречно використовувати їх у мовленні й забезпечити формування комунікативної компетентності.

Навчання мови передбачає набуття знань про одиниці мови, що виступають як типові, абстраговані від мовленнєвих трансформацій зразки, моделі, за якими утворюються конкретні мовні одиниці, визначаються стилістичні їх можливості про історію та закони розвитку. Мовленнєвий підхід будується на практичному застосуванні граматичних правил, мовних зразків з різними комунікативними, виражальними й пізнавальними цілями. Необхідною й важливою умовою формування грамотного й виразного мовлення є засвоєння не тільки орфоепічних, лексичних і граматичних норм, але й виражально-зображувальних можливостей мовних одиниць усіх рівнів, аналіз взаємозамінюваних граматичних форм і конструкцій, з'ясування додаткових семантичних відтінків, що зумовлює вивчення шкільного курсу мови, зокрема морфології, на основі функційно-стилістичного підходу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на це функційно-стилістична

* Пентиліук М. – доктор педагогічних наук, професор, Херсонський державний університет, Україна, e-mail: mrenevuk@ksu.ks.ua; Гайдаєнко І. – кандидат філологічних наук, доцент, Херсонський державний університет, Україна, e-mail: mrenevuk@ksu.ks.ua

спрямованість навчання української мови передбачає розгляд функціонування одиниць мовної системи на фонетичному, лексико-фразеологічному, граматичному рівнях з урахуванням типу, жанру, стилю мовлення, практичного застосування набутих знань і вмінь, що забезпечує комунікативну компетентність учнів.

Цей підхід (функційно-стилістичний) висвітлено в дослідженнях багатьох вітчизняних і зарубіжних учених (О. Бондарко, А. Загнітко, Г. Золотова, В. Капінос, А. Коваль, Л. Мамчур, В. Мельничайко, М. Пентилюк, Л. Паламар та ін.) реалізується в шкільних програмах. Зокрема, на нашу думку¹, він повинен лежати в основі навчального курсу рідної мови, метою якого є, як відомо, практичне оволодіння мовленням. А це означає, що всі мовні факти треба вивчати в аспекті їхнього функціонування в мові.

Наукові завдання статті. Функційно-стилістичний підхід до мовних явищ сприяє активізації пізнавальної діяльності учнів у процесі навчання лексикології, граматики і впливає із системних відношень «мова – мовлення». Школярі повинні усвідомити, що мова – єдина для всіх її носіїв сукупність комунікативних засобів, що використовуються як знаряддя спілкування, а мовлення – це «мова в дії», наслідок вираження тими чи іншими мовними засобами конкретних думок, почуттів². Таке трактування означеного підходу свідчить про взаємозв'язок мови, мовлення в мовленнєвій діяльності, що є визначальними поняттями мовної освіти.

Мета статті. Метою пропонованої статті є обґрунтування поняття «функційно-стилістичний підхід», з'ясування його теоретичних основ шляхом проектування на загально-філософську площину через відповідні лінгвістичні, психологічні, лінгводидактичні та окремі методичні категорії.

Виклад основного матеріалу. Ураховуючи, що поняття «аспект» і «підхід» часто трактуються як взаємозамінні, уважаємо за необхідне уточнити їх значення. Аспект розглядаємо як загальний напрям у навчанні мови, а «підхід» – як спосіб реалізації цього напрямку.

До вивчення морфології у функційно-стилістичному аспекті важливо визначити лінгвістичні основи – установити зміст і обсяг мовного матеріалу, що забезпечить ознайомлення школярів з лексико-граматичними категоріями частин мови, які характеризуються різним стилістичним функціонуванням, із стилістичними якостями цілого тексту й окремих його частин, що є підґрунтям формування комунікативних умінь і навичок учнів основної школи. Тому почнемо з розкриття поняття «функційно-стилістичні засади», пов'язаного насамперед з описом практичного призначення слова – центральної мовної одиниці – і тексту – одиниці комунікації, де слово виявляє всі свої функційні можливості. В українську лінгводидактику ми ввели цей термін ще на початку 70-х років минулого століття.

Висновки. Для з'ясування засадничого поняття стилістики спираємося на такі дефініції, як *функційний аспект мови, функційна граMATика, методологія функціонування морфологічних одиниць, стилістика, стиль, функційний стиль*, а також тісно пов'язані з ними *текстові зв'язки і семантико-синтаксичні відношення*.

Функційний аспект мови знайшов відбиття в працях вітчизняних і зарубіжних дослідників (Ш. Баллі, І. Бодуен де Куртене, Ф. Буслаєв, В. фон Гумбольдт, Є. Курилович, В. Матезіус, О. Пешковський, О. Потебня, О. Шахматов, Р. Якобсон та ін.), які ще в XIX – на початку XX століття усвідомили необхідність вивчення мови в її конкретній реалізації – мовленні, що визначило появу в лінгвістиці функційного напрямку.

Серед різноманітності течій і шкіл функційного напрямку особливо виділяється концепція Празького лінгвістичного гуртка, спрямована на висвітлення функційної різноманітності мовних одиниць у різних ситуаціях мовлення, на дослідження функційної природи глибинних і поверхневих структур мови (Ф. Данеш, Й. Вахек, Е. Гіачова),

¹ Біляев О. М., Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І. (1987) *Методика вивчення української мови в школі : посібник для вчителів*, К. : Рад. школа, 246 с.

² Там само

французького функціоналізму, зорієнтована на опис варіативності функцій різних граматичних одиниць у мовленні, аналіз мовної дійсності в її природному, «необробленому», маргінальному вигляді (Ш. Баллі, А. Мартіне, М. Мамудян); англійського напрямку функційної лінгвістики, що досліджує ситуаційну та соціальну адаптацію мовних одиниць стосовно середовища й мовної особистості (Дж. Фьорс, М. Хроллідей, Х. Батлер, У. Адлер та ін.).

Мова цікавить учених як діяльний механізм, кожний елемент якого виконує певну функцію, завдання і пов'язаний з іншими складниками системи. На думку Ф. Бацевича, з функційного погляду мова розглядається як інструмент, який використовується людьми з метою спілкування³.

Прагнення досліджувати мову в її конкретній реалізації визначило появу в межах функційної лінгвістики напрямку, що активно розвивається, – функційної граматики. Новий напрям у мовознавстві зумовив низку понять і термінів. Так, у сучасній лінгвістиці функційною називають граматику, «орієнтовану на вивчення й опис закономірностей функціонування граматичних одиниць у взаємодії з елементами різних мовних рівнів, що беруть участь у передачі смислу висловлювання і передбачають можливість аналізу не тільки від форми до значення (від засобів до функцій), але й від значення до форми (від функції до засобів)»⁴. Саме в процесі функціонування розвиваються і збагачуються функції мовних одиниць, їхні системні відношення, формується механізм пристосування цих одиниць до потреб мовленнєвої ситуації. З іншого боку, мовні одиниці функціонують у тексті, тому вивчення їх функційних можливостей дає змогу глибше пізнати природу тексту.

Сучасні лінгвісти Ф. Бацевич, І. Вихованець, П. Дудик, А. Загнітко, Г. Золотова акцентують увагу на проблемі розрізнення функцій мови загалом і функцій одиниць мовних рівнів зокрема. Науковці вважають, що саме на основі функцій мови можна виокремити функції мовних одиниць, у тому числі граматичних.

У граматичній теорії поняття функції має вузьке й широке розуміння. В одному випадку функція мислиться як системне значення мовної норми, а в інших вона виступає показником позамовного комунікативного завдання певної морфологічної форми. Пояснюється це тим, що функція або протиставляється семантиці граматичної одиниці, або ж охоплює її. Окремі лінгвісти, розглядаючи функцію в тріаді «мовна одиниця – функція – отримуваний результат», під цим поняттям мають на увазі призначення конкретної мовної одиниці для досягнення певного результату, тобто «як відношення, що пов'язує мовну одиницю й отримуваний її вживанням результат»⁵.

У граматиці досить часто протиставляють функційне семантичному в структурі граматичних одиниць. тоді функція розглядається як член певної тріади, у якій вона займає середнє або останнє місце.

Спираючись на погляди вчених-мовознавців, приймаємо думку, що значення і функція взаємопов'язані. Отже, функційно-стилістичні засади опрацювання морфології в школі пов'язані насамперед із вивченням мовних одиниць – від «значення» до «форми» та «функції». Такий системно-інтегративний погляд формує цілісну модель мовної системи, що спирається на багаторівневу ієрархічну структуру мови, але йде від змісту до способів її вираження й далі – до їх функцій у мовленні (у тексті певного стилю).

Паралельно з поняттям «функція» вчені послуговуються термінами «призначення конкретної мовної одиниці» (О. Ахманова), «спосіб поведінки об'єкта» (Г. Золотова), «завдання мовного знака» (О. Бондарко), «роль мовного засобу» (Н. Слюсарева), «властивість елемента» (А. Загнітко).

Функція є динамічною характеристикою значення слова, способом його існування і

³ Бацевич Ф. С. (2004) *Основи комунікативної лінгвістики: підручник*, К. : Академія, 344 с.

⁴ Бондарко А. В. (1984) *Функциональная грамматика*, Ленинград : Наука, 136 с.

⁵ Абрамов Б. А. (1985) *О функциях, изофункциях, функциональном подходе и функциональной грамматике*, Проблемы функциональной грамматики, Москва : Наука, С. 77-87.

функціонування на більш високих рівнях, якими для морфології є речення, текст і стиль.

Діяльнісний характер функції зумовлює інтегрованість, комплексність дослідження мовних явищ, оскільки «мова в дії» передбачає сукупність чинників широкого діапазону (психологічних, ментальних, прагматичних тощо). Така інтегрованість, на думку О. Селіванової, можлива лише за об'єктивної методики, аналізу, першоосновою якої став функціоналізм у вузькому розумінні як функційний підхід⁶.

Основні властивості мовних одиниць виявляються в мовленні, де їхні функції розгортаються й реалізуються як досягнута мета. Тому варто розмежовувати поняття «функція» і «функціонування», визначити їх відношення до системи мови й мовленнєвої діяльності.

На думку філософів, слово «функціонування», по-перше, уживається тоді, коли йдеться про виконувану роль, призначення одиниці мови в системі або властиві саме їй (як одиниці мови) мету й характер репродукування в мовленні. Це, по-друге, коли йдеться про послуговування мовними одиницями в процесі реального спілкування, проте увага мовця зосереджена не на безпосередньому вживанні, а на тих результатах (як правило, змінах, розвитку), що під впливом живого застосування виникають у мові⁷.

У третьому випадку досліджується функціонування мови як таке. Основним предметом осмислення в цьому випадку є носії мови в їх ставленні до неї.

Існує й четвертий аспект. Відповідно до нього функційна лінгвістика, що генетично сягає Празької лінгвістичної школи, послідовно вивчає різновиди мовлення, зосереджуючи увагу на закономірностях функціонування мови в різних сферах спілкування⁸.

Щодо поняття «функціонування мовних одиниць», то його мовознавці визначають як процес актуалізації і взаємодії в мовленні одиниць, класів і категорій тієї мовної системи, якою володіє кожен член певного мовного колективу. О. Бондарко, зокрема, у саме поняття «функціонування мовних одиниць» включає: 1) вибір мовцем засобів, необхідних для передачі смислу висловлювання, що передбачає можливість відбору того засобу, який найбільшою мірою відповідає задуму мовця; 2) взаємодію структур і функцій одиниць, що належать до різних аспектів і рівнів системи мови; 3) заміну функцій-потенцій на функції, що виступають як досягнуті цілі⁹. Сферою функціонування мовних одиниць є цілісний текст.

Ми розглядаємо функцію і функціонування морфологічних одиниць як взаємозумовлені мету і засіб: функція формується в результаті функціонування, а функціонування, своєю чергою, забезпечується функцією, тобто функціонування морфологічної одиниці розуміємо не просто як значення, функцію, роль лінгвоодиниці в системі мови, а як призначення, використання мовної одиниці у висловлюванні, організації, взаємодії та реалізації в комунікативному акті залежно від мети висловлювання, намірів мовця.

Робота над мовленням проводиться на матеріалі тексту як одиниці й засобу розвитку мовлення, оскільки текст є центральною комунікативною одиницею, що має стилетвірний характер, забезпечує ефективне засвоєння мовних явищ, наочно показуючи їх функціонування. Систематична робота над текстом посідає провідне місце на уроках української мови. Саме в тексті найповніше розкривається своєрідність граматичної будови мови, семантика слова, його сполучуваність з іншими словами, найточніше виявляється різноманітність форм і засобів зв'язку.

Текст являє собою складну структуру різних за своїми якостями й властивостями елементів. Найголовнішими й найбільш загальними для структури тексту є категорія

⁶ Селіванова О. О. *Актуальні напрями сучасної лінгвістики*, К. : Вид-во Українського фітосоціологічного центру, 1999. 148 с.

⁷ Абрамов А. И., Аверинцев С. С. (2004) *Философия : Энциклопедический словарь*, М. : Гардарини, 1072 с.

⁸ Там само

⁹ Бондарко А. В. (1984) *Функциональная грамматика*, Ленинград : Наука, 136 с.

змісту і форми. Зміст – матеріал дійсності, використаний для розкриття теми. Форма тексту включає два співвідносні поняття – композицію і мову.

Тексти, на думку М. Кожини, у більшості випадків творяться в руслі того чи іншого функційного стилю і спираються на вмотивовану вибірковість у використанні мовленнєвих форм, домінувальних видів інформації, характеру її організації. Текст – це матеріал, звідки добувається стиль і в ньому ж він реалізується. При цьому стилістичними вважаються ті «властивості організації тексту, що ставлять і досягають мети, доцільності, виразності, ефективності висловлювання відповідно до комплексу його екстралінгвістичних основ, укладаючи зміст»¹⁰.

Кожний текст – індивідуальне явище. Він створюється окремим мовцем, з певною метою, у конкретній ситуації. В окремих текстах художньої літератури індивідуальність мовця виявляється суттєво, у науковому мовленні майже непомітна, а в ділових паперах зовсім відсутня. Семантичні, граматичні, композиційні характеристики тексту тісно пов'язані з його особливостями, зокрема з функційно-стильовим призначенням, використанням мовних засобів, логікоструктурованою завершеністю. До основних ознак тексту належить функційно-стильова орієнтація, що відзначається своєрідними стилістичними якостями, індивідуальністю автора, ідейним задумом тощо.

Ці загальні ознаки текстів мають абстрактний характер і формують основні функційні стилі – науковий, офіційно-діловий, публіцистичний, ораторський, художній, розмовний та ін. Тексти, що належать до різних стилів, відрізняються мовними засобами на всіх рівнях¹¹. У тексті можуть бути використані мовні засоби різних стилів. Не кожний текст володіє набором найхарактерніших стильових ознак. Але стиль є тільки там, де є текст, оскільки саме текст є організованою послідовністю, системою свідомо відібраних елементів. З'ясування функцій мовних одиниць у тексті передбачає його аналіз, а це, своєю чергою, – засіб пізнання закономірностей функціонування мовних одиниць у різних стилях. Для аналізу тексту важливими є ще й такі поняття, як засоби зв'язку в тексті (лексичні повтори, синоніми, займенники, службові слова), актуальне членування на тему і рему, способи розміщення речень.

У вітчизняному мовознавстві поняття тексту традиційно співвідноситься з вивченням стилів. Поняття стилю є основним у стилістиці й вихідним для багатьох інших стилістичних понять. Останнім часом помітнішою стає тенденція до визначення стилю як явища багатовимірного, своєрідного не лише за результатами, а й за функціями взаємозв'язку мовних ресурсів, їх об'єднання в цілісних структурах різних жанрів.

Оскільки стиль розглядається як спосіб функціонування мовних явищ, Т. Донченко, В. Мельничайко, Л. Паламар, Л. Скуратівський, Г. Шелехова та інші частіше вживають термін «стиль мовлення», що й відбито в шкільних програмах. Поняття стилю в шкільному трактуванні поєднує в собі «стиль мови» (ресурси) і «стиль мовлення» (функціонування мовних засобів). Ми розмежовуємо ці поняття, щоб учитель кваліфіковано підходив до їх розуміння і в той же час бачив у опрацюванні стилів мовлення на текстовій основі єдиний шлях для засвоєння стилістичного багатства мовних ресурсів¹².

Стили мовлення – це стилістично позначені різновиди стилю літературної мови. Поняття «стиль мовлення» включає відбір і комбінування мовленнєвого матеріалу в межах тексту, характер організації цього матеріалу, зумовлений особливостями жанру, видом комунікації та метою спілкування. Кожен стиль мовлення мусить володіти відповідним набором граматичних засобів, що можуть перетинатися або не перетинатися між собою й оцінюватися під кутом зору правильності/неправильності їхньої важливості в певній комунікативній ситуації (тобто – функційному стилі мовлення).

У нашому розумінні функційний стиль – ключова категорія стилістики мовлення. На

¹⁰ Кожина М. Н. (1987) *О функциональных семантико-стилистических категориях текста*, Филологические науки, №2, С. 35-41.

¹¹ Там само

¹² Пентилук М. І. (1984) *Робота зі стилістики в 4-6 класах : посібник для вчителів*, К. : Рад. школа, 136 с.

думку Ф. Бацевича, функційні стилі виникли на екстралінгвальній основі, тісно пов'язані зі змістом, метою і завданнями висловлювання, відрізняються між собою інтралінгвістичними ознаками: принципами відбору мовних засобів і способами формування їх у систему. Форми спілкування разом з екстралінгвістичними чинниками, які його супроводжують, є основою функційних стилів¹³. Ці чинники виявляються у визначенні функційного стилю як своєрідного характеру мовлення того або іншого його соціального різновиду, що відповідає певній сфері суспільної діяльності й співвідносній з нею формі свідомості.

Головною умовою існування функційного стилю є мовленнєва системність. Кожен функційний стиль – це система, що виявляє прагнення до замкнутості й характеризується певним набором постійних ознак.

Мовленнєва системність функційного стилю виявляється в тому, що відбір мовних засобів зумовлюється провідними стильовими ознаками, які залежать від сфери й завдань спілкування, а тому до оцінки мовних явищ треба підходити з чітко визначених функційних позицій, тобто спираючись на функційну (стилістичну) норму.

Стилістична норма, на нашу думку, є сукупність правил, що визначають семантичні, функційні можливості та емоційно-оцінну доцільність використання мовних одиниць у тому чи іншому стилі¹⁴. Стилістична норма визначає стильову норму, установлює її межі, тому її інколи називають внутрішньою нормою. У зіставленні із загальномовною і літературною нормами внутрішня норма є значно вужчою, вона обмежена рамками стилю, усної або писемної форми спілкування, специфікою жанрового різновиду в межах стилю тощо. Зрозуміло, що навіть у неоднакових за стилістичними настановами контекстах уживаються всі частини мови і вибір їх зумовлюється логіко-стилістичними ситуаціями мовлення. Тому частини мови, перебуваючи в певному взаємозв'язку, виконують насамперед комунікативну функцію. Однак із погляду виражально-зображувальних можливостей вони не байдужі й до стилістичного спрямування тексту, адже кожна з них стилістично осмислена.

Вивчення стилів передбачено шкільною програмою з української мови в 5-9 класах. Опрацювання функційних стилів здійснюється через з'ясування функцій кожного стилю, добір і аналіз текстів із визначенням найхарактерніших мовних засобів стилю. Оскільки стиль розглядається як спосіб функціонування мовних явищ, то в шкільній практиці вживають термін «стиль мовлення». Поділ стилів мовлення залежить від основних функцій мови – впливу, повідомлення і діяння, спілкування. Наприклад, функція публіцистичного стилю виражається в діянні, впливі, наукового – у повідомленні, розмовного – у спілкуванні. Отже, стиль мовлення – це характерна сукупність мовних одиниць, що свідомо використовується мовцем у конкретній ситуації спілкування і реалізується у формі висловлювання (в тексті)¹⁵.

Для з'ясування ролі функційно-стилістичного підходу у навчанні мови важливо виявити арсенал морфологічних засобів, здатних до творення певних стилістичних ефектів відповідно до мети й призначення мовлення, при цьому враховуємо, що кожен зі стилів виступає в певній соціально значущій сфері й характеризується мовними універсальностями. Основну частину мовного матеріалу в будь-якому стилі становлять загальномовні, міжстильові засоби. Узаємодіючи між собою, стилі мовлення утворюють динамічні системи. Загальномовні або нейтральні мовні засоби у функційному стилі протиставляються стилістично забарвленим. Усі стилістично позначені засоби виділяються і сприймаються на тлі стилістично нейтральних мовних засобів, не пов'язаних зі специфічними сферами застосування мови. Стилістично забарвлені мовні одиниці (оцінні, образно-експресивні, емоційні) стали типовими не для всіх стилів, а лише

¹³ Бацевич Ф. С. (2004) *Основи комунікативної лінгвістики: підручник*, К. : Академія, 344 с.

¹⁴ Пентилюк М. І. (2009) *Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах*, К. : Ленвіт, 400 с.

¹⁵ Пентилюк М. І. (2015) *Словник-довідник з української лінгводидактики*, К. : Ленвіт, 320 с.

чи переважно для окремого стилю.

М. Львов¹⁶ та автори лінгводидактичного словника [16] переконливо доводять, що використання частин мови є стилерозрізнявальною ознакою: певні стилі характеризуються вищою частотністю одних частин мови і низькою частотністю інших. Така нерівномірність, а часом і диспропорція використання частин мови у різних стилях сучасної української мови складає норму стилів і входить у систему їхніх мовних засобів.

П. Дудик, Л. Мацько підкреслюють, що стилістичні можливості морфологічних одиниць знаходять свій вияв у варіантних граматичних формах, категоріях, значеннях повнозначних змінюваних слів, обмежено й своєрідно також і в незмінюваних повнозначних словах^{17 18}.

Отже, обсяг стилістичних ресурсів морфології визначається варіюванням, граматичною синонімією, категоріальними значеннями та способами організації частин мови в текстах певних стилів.

Стилістичні функції морфологічних одиниць розкриваються в конкретному мовному матеріалі через синонімію варіантних форм, що дає можливість урівноманітнювати морфологічну організацію тексту. Констатуємо, що граматичні синоніми (морфеми, словоформи, словосполучення, речення) збігаються в основному своєму значенні, але зберігають відмінності в смислових відтінках і стилістичному забарвленні та визначаються на основі предметно-понятійної співвіднесеності слів-синонімів. У текстах різних стилів, окрім комунікативної функції, вони виконують ще й додаткову, стилістичну функцію, оскільки служать виражальними засобами мови. Акцентуємо увагу на розрізненні морфологічних синонімів, стилістичне забарвлення яких виявляється в текстах різних стилів (*касир – касирка – касирша; червона – червоная*). Умінню розрізняти морфологічні синоніми сприятиме вивчення частин мови на функційно-стилістичних засадах та глибокі знання лексичних значень, граматичних ознак і способів словотвору.

Особливу семантику, що впливає на структурну й естетичну організацію мовлення, має синонімічний мовний контраст, який базується на свідомому протиставленні та зіставленні. Давно помічено, що предмети, явища, ознаки, дії сприймаються виразніше, чіткіше, якщо вони контрастують з іншими предметами, явищами, ознаками, діями (станами). Відповідно й висловлена про такі реалії думка сприймається краще, виразніше. Ця обставина зумовлює використання контрастуючих мовних одиниць зі спеціальною лінгвістичною метою.

У шкільному навчанні вмінню розрізняти частиномовні варіантні форми, морфологічні синоніми, емоційно-експресивні елементи сприятиме систематичне вивчення морфології на функційно-стилістичних засадах.

Засвоєння лінгвістичної природи стилістичних засобів морфології дозволяє визначити сферу використання частиномовного матеріалу. У шкільному навчанні в процесі розкриття особливих ознак кожного функційного стилю враховуємо, що функції частин мови (зображальна, експресивна, описова, перелічувальна, символічна, характеристична, називна, динамічна, оцінна, уточнювальна) входять до ширшої системи функцій мови (комунікативної, мисленнєвої, гносеологічної, емоційної, експресивної тощо) та мовлення (інформативної, прагматичної, емоційної, дейктичної, експресивної, контактної, породження і сприймання висловлювання та ін.) й у своєму прояві залежать від цієї системи.

Уважаємо, що вивчення морфології на основі функційно-стилістичного підходу повинно передбачити врахування змістових граматичних зв'язків між мовними явищами, розгляд граматичних категорій у єдності форми, значення і функції.

Отже, у практиці навчання морфології української мови в школі найбільш важливим є багатоаспектне її засвоєння. Саме такий підхід до дослідження морфологічних явищ

¹⁶ Львов М. Р. (1997) *Словарь-справочник по методике русского языка*, М. : Рост. Скрин, 276 с.

¹⁷ Дудик П. С. (2005) *Стилістика української мови : навч. посіб.* К. : Академія, 386 с.

¹⁸ Мацько Л. І. (2003) *Стилістика української мови*, К. : Вища школа, 462 с.

дозволить розглядати їх комплексно в єдності форми (структури), значення (семантики) і функції – побачити структурованість, внутрішню організованість, семантичний простір мовних одиниць, особливості їх функціонування в текстах різних стилів з метою розв’язання мовцем комунікативно-мовленнєвих завдань. Посилення уваги до функційно-стилістичного підходу в навчанні морфології забезпечить урізноманітнення змісту й технології навчання української мови в школі і в кінцевому результаті виховання мовної особистості учнів з високим рівнем комунікативної компетентності.

Функційно-стилістичний підхід таким чином, спрямований на визначення особливостей функціонування морфологічних одиниць у текстах різних стилів, їх доцільність і значущість у мовленні, а також у виявленні відмінностей у їх функціонуванні в різних комунікативних умовах, а отже, забезпечує якісне формування комунікативної компетентності мовної особистості учнів.

Розгляд основних понять пропонованої статті дозволяє визначити лінгвістичний аспект змісту роботи з повнозначними частинами мови на засадах функційно-стилістичного підходу й теоретично обґрунтувати важливість і необхідність розроблення методики їх вивчення з позицій функціонування в текстах різних стилів і типів мовлення.

REFERENCES

- Abramov B.A. *On functions, isofunctions, functional approach and functional grammar* // Problems of functional grammar / B. A. Abramov. Moscow: Science, 1985. p.77-87.
- Batsevich F.S. *Basics of communicative linguistics: a textbook* / F. S. Batsevych. Kyiv: Academy, 2004. 344 p.
- Bondarko AV *Functional grammar* / AV Bondarko. Leningrad: Science, 1984. 136 p.
- Dictionary of Ukrainian linguistic editions: tutor. manual* / count authors for ed. M. I. Pentiluk. Kyiv: Lentiv, 2015. 320 p.
- Dudyk P. S. *Stylistics of the Ukrainian language: taught. manual* / P. S. Dudyk. Kyiv: Academy, 2005. 386 p.
- Zagnitko A.P. *Fundamentals of Functional Morphology of the Ukrainian Language* / A.P. Zagnitko. Kyiv: NMPC, 1990. 77 p.
- Kozhina MN, *On functional semantic-stylistic categories of text* / M. N. Kozhina // Philological sciences. 1987, No. 2. P. 35-41.
- L'vov M.R. *Glossary-reference book on the methodology of the Russian language* / M. R. Lvov Moscow: Growth. Screen, 1997. 276 pp.
- Matsko L.I. *Stylistics of the Ukrainian Language* / L.I.Matsko, A.M. Sidorenko, A.M.Matsko. Kyiv: Higher school, 2003. 462 p.
- Methodology for studying the Ukrainian language at school: a manual for teachers* / O. M. Belyaev, V. Ya. Melnichayko, M. I. Pentiluk and others. Kyiv: Rad. school, 1987. 246 p.
- Methodology of teaching the Ukrainian language in secondary educational institutions* / kol. authors for ed. M. I. Pentiluk. Kyiv: Lentiv, 2009. 400 p.
- Pentilyuk MI *Works on stylistics in grades 4-6: a manual for teachers* / M. I. Pentiluk. Kyiv: Rad. school, 1984. 136 p.
- Philosophy: An Encyclopedic Dictionary* / A.I. Abramov, S.S. Averintsev and others. Moscow: Gardarin, 2004. 1072 p.
- Selivanova O. O. *Topical Directions of Modern Linguistics* / O. O. Selivanova. Kyiv: View of the Ukrainian Phytosociological Center, 1999. 148 p.
- The pupil I.R. *Theoretical morphology of the Ukrainian language: Academic grammar of the Ukrainian language* / I. R. Vychovanets, K. G. Gorodenska; ed. I. R. Pupil. Kyiv: Pulsari, 2004. 400 p.

Pentilyuk M., Haydayenko I. Functional-stylistic aspect in teaching of morphology in a general school

The article touches upon the problem of teaching Morphology at school by applying the functional-stylistic principles. The concept of functional-stylistic aspect has been defined, and its theoretical foundations have been determined: in particular, the term of the function of speech units and their usage in the stylistically differentiating texts have been introduced.

Special attention is drawn to major definitions related to teaching Grammar on the functional-stylistic basis as well as to the presentation of the outlined problem found in the works of linguists and linguodidactics professionals. The authors present the definitions of 'function' and 'functionality' within the philosophical context.

On the material of Morphology school course, the general terms of school stylistics have been outlined: in particular, the functional aspect of speech, the functional Grammar, the functional style as well as text connections and semantic-syntactic relations that are closely related to the defined terms. In addition, the definitions of «text as the basis of realization», «functional-stylistic approach» have been presented. The stylistic functions of morphological means of stylistics have been determined within «style of speech» definition, in particular, the usage of speech parts as grammatical aspects. The article aims at assisting school teachers whose goal is to shape learners' communicative competence in the process of teaching Morphology.

Analysis of speech styles is based upon the general characteristics of text and its functional language units. Special attention is paid to the practical aspect of functioning of morphological units as it is providing and facilitating students' communicative competence development.

Key words: *functional-stylistic orientation, functional-stylistic goals, functioning of language units, style of speech, stylistic means of morphology, stylistically contaminated language units.*

DOI 10.31909/26168812.2019-(42)-17

УДК 378.147:[356.13+34](477)

Ігор ПЕРЕГНЯК*

МЕТОДИЧНА СИСТЕМА ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗА КОНТРАКТОМ

У статті висвітлено основні характеристики розробленої методичної системи формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом, як комплексне утворення з відповідними складовими: цілями підготовки, така система представлена організаційними формами та змістом, методами та засобами. Доведено ключове значення дидактичних основ професійної підготовки та особливостей, пов'язаних із виконанням покладених на сучасних вітчизняних військовослужбовців за контрактом обов'язків.

Ключові слова: *правова компетентність, військовослужбовці за контрактом, модель методичної системи, навчальні центри, Державна прикордонна служба України.*

Запроваджені у 2015 році Стратегія розвитку Державної прикордонної служби України та Концепція інтегрованого управління кордонами у значній мірі вплинули не тільки на загальну перебудову та розвиток системи охорони державних рубежів, а й на підготовку персоналу до виконання ними завдань в стрімко змінювальних сучасних умовах. У зв'язку із чим, особливої гостроти набуває підготовка юридично обізнаних фахівців Державної прикордонної служби, які здатні самостійно вирішувати завдання та приймати рішення в рамках визначеного правового поля. Саме військовослужбовець за контрактом повинен стати тією ланкою, що забезпечує надійну охорону та захист державного кордону України¹.

На сьогодні виконання Державною прикордонною службою своїх функцій передбачає не лише громадянсько-патріотичні чесноти від захисників, а й високий професіоналізм людей, які працюють з великим морально-психологічним навантаженням. Для умілих дій потрібні висококваліфіковані спеціалісти-професіонали.

Аналізуючи педагогічну літературу, (а саме досліджень М. Козяра, В. Моторіної, К. Платонова, Л. Рувинського, З. Слєпканя) у загальному трактуванні суто методичну систему формування правової компетентності у військовослужбовців за контрактом можна визначити, як складне утворення, елементами якої є цілі підготовки, зміст, організаційні форми, методи, педагогічні технології навчання.

М. Козяр вбачає, що у структурному плані методичну систему підготовки фахівців утворюють кілька комплексів: комплекс елементів, зміст, сукупність допоміжних методик, сукупність цілей та сукупність зв'язків².

В. Моторіна в моделі професійної підготовки фахівців виокремлює змістовий, процесуальний, управлінський блоки, блок особистісних якостей та блок практичної підготовки. Дослідниця небезпідставно зазначає, що практичну складову потрібно розглядати як результат професійної підготовки, що визначає рівень професіоналізму³.

На думку М. Фіцули, вихідним у вищезазначеному плані має бути чітке розуміння педагогічної сутності моделі, а вона ґрунтується на основі теоретико-методологічного аналізу та

* Перегняк І. – аспірант, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна, e-mail: piv_84@ukr.net

¹ Фіцула М. М. Педагогіка, К. : Академвидав, 2003. – 528 с.

² Козяр М. М. (2005) Теоретичні та методичні засади професійної підготовки особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.04 .К., 532 с.

³ Моторіна В. Г. (2005) Дидактические и методические основы профессиональной подготовки будущих учителей математики в высших педагогических учебных заведениях : автореф. дис. на соискание наук. степени д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 «Теория и методика профессионального образования», Харьков, 45 с.

повинна адекватно відображати предмет дослідження⁴. Вчений вважає, що при побудові моделі необхідно брати до уваги інформацію: по-перше про умови діяльності та розвитку, про фактори та характер їхнього впливу на суб'єкт діяльності, про регуляцію діяльності, її «психологічну ціну»; по-друге, про особистісні характеристики суб'єкта діяльності, які потрібно розвинути до рівня професіоналізму.

О. Сухоп'яткін та О. Гавалюх визначають концептуальну модель системи підготовки, як опис на якісному рівні принципів її побудови, структури, функцій, складу навчально-тренувальних і програмно-апаратних засобів та послідовності їх функціонування, а також основних питань організації контролю за рівнем знань та навичок спеціалістів і процедур керування процесом підготовки⁵.

С. Орєєва стверджується, що наукова цінність системного підходу, в цілому, полягає у єдиному принципі, що відображає світоглядний рівень дослідження; як універсального методу пізнання; як технології дослідження, що протистоїть стихійності, суб'єктивізму і створює умови для послідовності та стабільності наукових пошуків. Значні евристичні можливості системного підходу і, відповідно, системного аналізу, полягають у спроможності вивчення явищ у цілісності, неподільності та комплексності, що дає змогу множинності опису структури шляхом виділення сукупності компонентів, елементів та взаємозв'язків як одного з одним, так і з макросередовищем, соціумом⁶.

При розгляді системи формування професійної компетентності майбутніх фахівців, О. Березюк визначає дидактичні умови, за яких вона може бути успішною: забезпечення інтеграції необхідної інформації з основним програмним матеріалом навчальних предметів; забезпечення взаємозв'язку навчальної та пізнавальної діяльності в процесі формування фахової компетентності; опанування виховними цінностями та відповідними культурними здобутками⁷.

На важливе значення використання системного підходу вказує Т. Поясок: «оптимізація процесу навчання можлива лише через вивчення закономірностей і удосконалення структури дидактичної системи. Застосування системного підходу в дослідженні створює можливості для виявлення взаємозв'язків і взаємозалежностей складових педагогічного процесу, їх структурування, оптимізації, організації і регуляції»⁸.

Низку переваг системного підходу при дослідженні складноорганізованих об'єктів виділяють С. Гончаренко та В. Кушнір. Зокрема, вчені вважають, що системний підхід дозволяє структурувати педагогічне явище й виділити в ньому складові різної природи; результативний ефект впливу розглядати як «системний ефект» в контексті оптимізації процесів; одночасно вести дослідження з позиції диференціації і цілісності на основі принципу їхньої взаємної доповнюваності; використовувати синтез знань різних наук; будувати систему дослідження у вигляді ієрархічної чи мережевої моделей або їхніх комбінацій, що дозволяє виділити між складовими як зв'язки субординації, так і зв'язки координації; виокремити об'єкт дослідження із середовища із одночасним встановленням зв'язків і взаємодій об'єкта дослідження із середовищем⁹.

Попри наукового фонду, що склався відносно трактування педагогічного сенсу модельного підходу, бракує досліджень, які б віддзеркалювали своєрідність методичної

⁴ Фіцула М. М. (2003) *Педагогіка*, К.: Академвидав, 528 с.

⁵ Сухоп'яткін О. Г., Гавалюх О. С. (2003) *Деякі погляди на удосконалення підготовки фахівців ВМС Збройних сил України*, Наука і оборона, №3, С. 45-49.

⁶ Орєєва С. В. (2015) *Системний підхід до структури професійної підготовки майбутніх авіафахівців*, Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка. Психологія.: зб. наук. пр., К.: НАУ, Вип. 6, С. 134-139.

⁷ Березюк О. С. (2015) *Системний підхід до формування полікультурної компетентності майбутніх фахівців у сучасному освітньому просторі*, Професійна педагогічна освіта: системні дослідження: монографія, Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, С. 193-209.

⁸ Поясок Т. Б. (2009) *Система застосування інформаційних технологій у професійній підготовці майбутніх економістів: монографія*, Кременчук: ПП Щербатих О. В., 348 с.

⁹ Козловський Ю.М. (2011) *Наукова діяльність вищого навчального закладу: Випуск 3: Системний підхід до наукової діяльності вищого навчального закладу: Науково-методичні рекомендації*, Львів: Сполом, 30 с.

системи підготовки військовослужбовців за контрактом та її домінант.

Метою статті є висвітлення особливостей модельного уявлення про методичну систему формування правової компетентності у військовослужбовців за контрактом.

Зазначимо, що моделювання в широкому сенсі – це особливий пізнавальний процес, метод теоретичного та практичного опосередкованого пізнання, коли суб'єкт замість безпосереднього об'єкта пізнання вибирає чи створює схожий із ним допоміжний об'єкт-замісник (модель), досліджує його, а здобуту інформацію переносить на реальний предмет вивчення¹⁰.

Моделювання – це загальнонауковий метод дослідження тих чи інших явищ. Він полягає в побудові та дослідженні особливих об'єктів-моделей (матеріальних або знакових) та інших об'єктів-оригіналів або прототипів. Модель допомагає подати передбачений результат педагогічного дослідження в узагальненому вигляді, системно відобразити властивості та характеристики такого педагогічного явища, як професійна підготовка військовослужбовців за контрактом.

Моделювання – науковий метод непрямого (опосередкованого) дослідження об'єктів пізнання, безпосереднє вивчення яких з певних причин неможливе, ускладнене, неефективне чи недоцільне, через дослідження їхніх моделей – предметних, знакових чи мислених систем, що відповідно відтворюють, імітують чи відображають певні характеристики (властивості, ознаки, принципи внутрішньої організації або функціонування) оригіналів¹¹.

Отож, при розробці моделі формування правової компетентності важливим є врахування її цілей, зокрема те, що вона спрямована на оволодіння сукупністю загальних теоретичних і практичних знань, навичок і вмінь військовослужбовців за контрактом в галузі права. Вона передбачає засвоєння персоналом не тільки правозастосовних норм, а й знання керівних документів, інструкцій службової діяльності.

У нашому розумінні провідна мета формування правової компетентності молодших фахівців у навчальних центрах Державної прикордонної служби України полягає у тому, щоб систематизувати правові знання військовослужбовців задля компетентного виконання службових обов'язків з охорони державного кордону, передбачених посадовими обов'язками. Деталізуємо «знаннєвий» блок, якими повинен володіти військовослужбовець за контрактом ДПСУ. Так у чинних програмних документах підготовки цієї категорії персоналу вказується на необхідність володіння насамперед законодавством України з прикордонних питань. Зокрема, випускник повинен знати: базові правові документи, що регламентують службову діяльність; обов'язки інспекторів прикордонної служби; права та порядок їх використання інспекторським складом під час виконання покладених завдань; заходи, які здійснює інспектор щодо виявлення, попередження та припинення адміністративних правопорушень на ділянці кордону; зміст та основні поняття правопорушення та злочину, їх склад та елементи; поняття, завдання та систему криміналістики; правила роботи зі слідами рук та ніг людини; склад адміністративних правопорушень, передбачених ст. 202 КУпАП (порушення прикордонного режиму або режиму у пунктах пропуску через державний кордон України), ч. 2 ст. 203 КУпАП (недодержання іноземцями та особами без громадянства встановленого порядку реєстрації або порушення встановленого терміну перебування в Україні, виявлені в пунктах пропуску через державний кордон України), ч.ч. 2, 4, 5 ст. 85 КУпАП (порушення правил використання об'єктів тваринного світу), ст. 185-10 КУпАП (злісна непокоря законному розпорядженню чи вимозі військовослужбовця або працівника Державної прикордонної служби України або члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону), ст. 191 КУпАП (порушення громадянами правил зберігання, носіння або перевезення вогнепальної, холодної чи пневматичної зброї і бойових припасів), ч. 1 ст. 203 КУпАП

¹⁰ Бусел В.Т. (2007) *Великий тлумачний словник сучасної української мови*, Перун, 1728 с.

¹¹ Мороз О. (2002) *Моделювання. Філософський енциклопедичний словник*, К.: Абрис, С. 392.

(порушення іноземцями та особами без громадянства правил перебування в Україні), ст.ст. 204 – 206-1 КУпАП; процесуальні документи, що складаються в справах про адміністративні правопорушення; порядок провадження в справах про адміністративні правопорушення; повноваження посадових осіб Державної прикордонної служби України при розгляді справ про адміністративні правопорушення.

3 огляду на вище окреслене, правомірно вважати провідними завданнями методичної системи формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом полягають в тому, щоб:

виявити, оцінити матеріальні, організаційні, педагогічні можливості суб'єктів професійної підготовки;

розвинути їх професійний потенціал, реалізувати їхні здібності у професійній діяльності;

створити необхідні умови для ефективної й цілеспрямованої професійної підготовки військовослужбовців за контрактом, тобто забезпечити оптимальний вибір форм, методів, прийомів і засобів;

удосконалити управління процесом професійної підготовки, що передбачає аналіз результатів, корекцію навчально-виховної діяльності;

забезпечити психолого-педагогічну готовність офіцерів до професійної підготовки військовослужбовців за контрактом.

Можна припустити, що узагальненим результатом формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом доцільно осмислити через ідеалізовану модель військовослужбовця за контрактом – «образ професіонала». Аналізуючи довідкові джерела юридичного спрямування та психолого-педагогічну літературу ми засвідчили, що ідеальний образ військовослужбовця має відзеркалювати такі компоненти: сформована професійна вмотивованість, здібності та якості, професійні знання і навички. Практика правової підготовки військовослужбовців за контрактом свідчить про необхідність визначення цілей підготовки й самим об'єктом. Це сприяє більш виваженішому підходу військовослужбовця за контрактом до своєї професійної діяльності, до розуміння принципової значущості відповідних професійних якостей.

Окрім мети та завдань правової підготовки її організацію визначають також **принципи навчання**, які є важливою складовою моделі формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом¹². Ми поділяємо думку дослідників щодо надання базового значення в правовій підготовці є сукупність таких принципів: професійно-педагогічної спрямованості навчання; багаторівневості підготовки військовослужбовця за контрактом; особистісно-професійного розвитку, що вимагає спрямованості навчання не тільки на професійну підготовку, але й на розвиток особистості; принцип єдності теоретичної і практичної підготовки; принцип врахування мотивації до навчання; принцип врахування міжпредметних зв'язків; принцип технологічної професійної підготовки¹³.

Особливо необхідно вказати системоутворювальну роль на принцип професійної спрямованості. Про його важливість стверджується дослідниками проблематики предметної підготовки¹⁴. Реалізація професійної спрямованості навчання потребує відповідної організації як усього навчального матеріалу, так і навчального процесу в цілому. Напрямок такої організації має на меті сформувати у військовослужбовців професійно значущі знання. Серед умов реалізації цього принципу важливе значення має добір професійно значущих галузей знання, серед яких правознавство. Для реалізації професійної спрямованості в навчанні, на думку З. Курлянд, Р. Хмелюк та А. Семенової,

¹² Барабанщиков А. В. (1986) *Военная педагогика и психология*, М.: Воениздат, 240 с.

¹³ Моторина В. Г. (2005) *Дидактические и методические основы профессиональной подготовки будущих учителей математики в высших педагогических учебных заведениях* : автореф. дис. на соискание наук. степени д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 «Теория и методика профессионального образования», Харьков, 45 с.

¹⁴ Курлянд З. Н. (2005) *Педагогіка вищої школи*, К. : Знання, 399 с.

важливе значення мають:

- виявлення та систематизація професійно значущих знань та умінь;
- розроблення завдань, питань для формування професійно значущих знань та вмінь;
- розроблення методики формування професійно значущих знань та вмінь.

До того ж, у нашому розумінні окреслені принципи, що взаємопов'язані між собою, є стрижнем системи формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом. Обізнаність у принципах та їхнє втілення в процесі правової підготовки дозволяють офіцерові-викладачу знайти оптимальний підхід до вибору і спрямування індивідуальної траєкторії становлення військовослужбовців за контрактом, креативно вирішувати педагогічні завдання з урахуванням «суб'єктивності» та «об'єктивності», визначати педагогічні умови та конструктивно вибудувати процес правової підготовки. Але, як слушно зауважує О. Барабанщиков, окреслення принципів не є самоціллю, а виступає своєрідним компасом, керівництвом до дій¹⁵.

Дидактична мета, завдання правової підготовки, принципи організації визначають її зміст. Саме від змісту великою мірою залежить якість педагогічних зусиль. **Зміст правової підготовки** передбачає ознайомлення і засвоєння військовослужбовців із завданнями Державної прикордонної служби України, як правоохоронного органу спеціального призначення.

У процесі правової підготовки військовослужбовці оволодівають спеціальними знаннями та навичками, що є віддзеркаленням здатності охороняти державний кордон.

Складовими методичної системи формування правової підготовки відповідно до мети й закономірностей професійної підготовки є також **форми, методи і прийоми, дидактична технологія**. На сьогодні у загальній і військовій педагогіці вже склалось уявлення про порівняльну ефективність арсеналу методів, форм, засобів і прийомів навчання та виховання. Як переконує досвід й результати дослідно-експериментальної роботи, для формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом найважливіше значення мають інтерактивний характер занять із спеціальної та гуманітарної підготовки (36%).

З-поміж провідних форм таких занять з військовослужбовцями є: лекції, розповіді, бесіди, семінари, практичні заняття, групові вправи, самостійні заняття під керівництвом викладача, тренування (тренінги) за фахом, самостійна підготовка, контрольні заняття, заліки з широким використанням об'єктів навчально-матеріальної бази¹⁶.

Процес формування правової компетентності не є лише прямим однобічним впливом на військовослужбовців. Це соціальна взаємодія різних об'єктів і суб'єктів: індивідуальних (конкретних офіцерів) та групових (мікрогруп, колективів). Складовими методичної системи формування правової компетентності є **суб'єкти підготовки**. Офіцери, які працюють з військовослужбовцями за контрактом, повинні враховувати індивідуальні особливості кожного військовослужбовця. Для того, щоб виявити оцінити матеріальні, організаційні, педагогічні можливості військовослужбовців, розвинути їх професійний потенціал, реалізувати їхні здібності у професійній діяльності важливе значення має такий компонент моделі методичної системи формування правової компетентності, як діагностичний інструментарій, тобто сукупність критеріїв і показників для оцінки рівня професійної підготовки. Кожний вплив потрібно здійснювати з урахуванням соціалізації військовослужбовця, його індивідуальних, соціально-психологічних, фізіологічних, вікових особливостей і рівня розвитку професійних якостей. Вивчення військовослужбовця за контрактом дозволяє удосконалювати процес

¹⁵ Барабанщиков А. В. *Военная педагогика и психология*, М.: Воениздат, 1986. – 240 с. (Бібліотека офіцера).

¹⁶ Наказ Міністерства освіти і науки України від 30.05.2006 року №419 «Про затвердження Положення про організацію навчально-виробничого процесу у професійно-технічних навчальних закладах», URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0711-06>.

підготовки й професіоналізації його особистості.

Ми виходили з того, що важливою складовою методичної системи формування правової компетентності є **особистість самих офіцерів, їх професіоналізм та педагогічна майстерність**. Педагоги повинні враховувати, що професійні знання, уміння та навички необхідно формувати та розвивати в особового складу під час занять з професійної та гуманітарної підготовки, а також в процесі служби з охорони державного кордону. Вони повинні пояснювати сутність та зміст професійних якостей військовослужбовця, пропагувати передовий досвід прикордонної служби. Важливо насамперед на високому рівні вирішувати навчальні та оперативно-службові завдання через моделювання умов і обстановки охорони державного кордону та внесенням елементів змагання у прикордонну працю¹⁷.

Для формування та розвитку професійних знань, умінь та навичок військовослужбовців за контрактом велике значення має особистий приклад командира (начальника) та його заступників. Офіцерський склад повинен систематично вдосконалювати свої психолого-педагогічні знання, урахувати у військово-педагогічній діяльності закономірності та принципи навчання та виховання, активно використовувати ефективні методи і прийоми, форми та засоби психолого-педагогічного впливу на особистість і прикордонний колектив.

Важливе значення має узгоджена й скоординована педагогічна діяльність командирів, органів військового управління і адміністративних органів навчальних центрів ДПСУ. Правову, в рамках професійної, підготовку потрібно здійснювати плановірно й організовано. Для досягнення вагомих результатів у формуванні правової компетентності військовослужбовців за контрактом важливе значення має правильна й ефективна організація цього процесу, зокрема планування. Це дозволить побачити перспективу та покроково досягнути мети. Офіцерський склад має використовувати науковий підхід до вирішення завдань навчання та виховання. Це вимагає від командирів, усіх офіцерів володіння висновками військової науки, психології та педагогіки, передовим досвідом виховної роботи, а також пошуку нових шляхів навчання і виховання військовослужбовців.

Керівництво навчальних центрів ДПСУ повинно максимально використовувати усі сфери діяльності військовослужбовців за контрактом, які є ключовими у формуванні правової компетентності. Це і організація професійної підготовки, і ті форми діяльності, які опосередковано впливають на професійну підготовку, зокрема бойове чергування, несення вартової й внутрішньої служби. Ці сфери професійної діяльності сприяють формуванню як спеціальних, так й індивідуальних, особистісних, професійних якостей.

Таким чином, методичну систему формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом можна розуміти, як комплексне утворення з відповідними складовими: цілями підготовки, організаційними формами та змістом, методами та засобами. При побудові моделі важливе значення має врахування дидактичних основ професійної підготовки та особливостей пов'язаних із виконанням покладених на військовослужбовців за контрактом обов'язків. Елементами методичної системи формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом є мета та завдання професійної підготовки, закономірності цього процесу, принципи навчання і виховання, оптимальний вибір і використання методів, форм, засобів і прийомів, вивчення й урахування рівня професійної підготовленості військовослужбовців за контрактом, узгоджена педагогічна діяльність офіцерів навчальних центрів ДПСУ.

В подальшому вбачаємо перспективу у більш детальному вивченні окремих аспектів складників методичної системи формування правової компетентності військовослужбовців за контрактом.

¹⁷ Барабанщиков А. В. (1986) *Военная педагогика и психология*, М.: Воениздат, 240 с.

REFERENCES

1. Barabanshyy`kov A. V. Voennaya pedagogy`ka y` psy`xology`ya / A. V. Barabanshyy`kov, V. P. Davыdov, Э. P. Utly`k, N. F. Fedenko – M.: Voeny`zdat, 1986. – 240 s. (By`bly`oteka ofy`cera).
2. Berezyuk O. S. Sy`stemny`j pidxid do formuvannya polikul`turnoyi kompetentnosti majbutnix faxivciv u suchasnomu osvіtn`omu prostori / O. S. Berezyuk // Profesijna pedagogichna osvita: sy`stemni doslidzhennya: monografiya; za red. O. A. Dubasenyuk. – Zhy`tomy`r: Vy`d-vo ZhDU im. I. Franka, 2015. – S. 193-209.
3. Busel V.T. Vely`ky`j tlumachny`j slovny`k suchasnoyi ukrayins`koyi movy`/ V.T. Busel // vy`d. Perun.- 2007.-1728 s.
4. Kozlov`s`ky`j Yu.M. Naukova diyal`nist` vy`shhogo navchal`nogo zakladu: Vy`pusk 3: Sy`stemny`j pidxid do naukovoї diyal`nosti vy`shhogo navchal`nogo zakladu: Naukovo-metody`chni rekomendaciyi. – L`viv: Spolom, 2011. – 30 s.
5. Kozyar M. M. Teorety`chni ta metody`chni zasady` profesijnoyi pidgotovky` osobovogo skladu pidrozdiliv z nadzvy`chajny`x sy`tuacij : dy`s. ... dokt. ped. nauk : 13.00.04 / Kozyar My`xajlo My`kolajovy`ch. – Ky`yiv, 2005. – 532 s.
6. Kurlyand Z. N. Pedagogika vy`shhoyi shkoly` : navch. posib. / [Z. N. Kurlyand, R. I. Xmelyuk, A. V. Semenova ta in.] ; za red. Z. N. Kurlyand. – 2-e vy`d., pererob. i dop. – K. : Znannya, 2005. – 399 s.
7. Moroz O. Modelyuvannya // Filosofs`ky`j ency`klopedy`chny`j slovny`k / V. I. Shy`nkaruk (golova redkolegiyi) ta in. ; L. V. Ozadov`s`ka, N. P. Polishhuk (naukovi redakto`ry) ; I. O. Pokarzhevs`ka (xudozhnye oformlennya). — Ky`yiv : Abry`s, 2002. — S. 392. — 742 s.
8. Motory`na V. G. Dy`dakty`chesky`e y` metody`chesky`e osnovy professy`onal`noj podgotovky` budushhy`x uchy`telej matematy`ky` v vy`sshy`x pedagogy`chesky`x uchebny`x zavedeny`yah : avtoref. dy`s. na soy`skany`e nauk. stepeny` d-ra ped. nauk : specz. 13.00.04 «Teory`ya y` metody`ka professy`onal`nogo obrazovany`ya» / Motory`na V. G. – Xar`kov, 2005. – 45 s.
9. Nakaz Ministerstva osvity` i nauky` Ukrayiny` vid 30.05.2006 roku #419 «Pro zatverdzhennya Polozhennya pro organizaciyu navchal`no-vy`robn`chogo procesu u profesijno-texnichny`x navchal`ny`x zakladax». – [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0711-06>.
10. Orgyeyeva S. V. Sy`stemny`j pidxid do struktury` profesijnoyi pidgotovky` majbutnix aviafaxivciv / S. V. Orgyeyeva, V. V. Xachatryan, L. P. Cherny`sh // Visny`k Nacional`nogo aviacijnogo universy`tetu. – Seriya: Pedagogika. Psy`xologiya.: zb. nauk. pr. – K.: NAU, 2015. – Vy`p. 6. – S. 134-139.
11. Poyasok T. B. Sy`stema zastosuvannya informacijny`x tehnologij u profesijnij pidgotovci majbutnix ekonomistiv : monografiya / za zag. red. S. O. Sy`soyevoyi; MON Ukrayiny`; APN Ukrayiny`; Insty`tut pedagogichnoyi osvity` i osvity` dorosly`x. – Kremen`chuk: PP Shherbaty`x O. V., 2009. – 348 s.

Peregniak I. Methodological System of Formation of Legal Competence of Military Men by the Contract

The article reflects the main characteristics of the developed methodological system of the formation of legal competence of military men by the contract, as an integrated education with relevant components: training objectives, such a system is represented by the organizational forms and content, methods and means. The key importance of the didactic bases of professional training and the peculiarities which are associated with the fulfillment of duties charged on modern domestic military men by the contract has been proved.

The purpose of the article is to highlight the features of the model conceptualization of the formation of legal competence among military men by the contract.

The components of the methodological system of the formation of legal training in the purposes and regularities of professional training are forms, methods and techniques, didactic technology.

Nowadays, an idea of the comparative effectiveness of the arsenal of methods, forms, means and methods of education and upbringing has been already developed in the General and Military Pedagogics. The experience and results of experimental work confirm that the interactive character of employment from special and humanitarian training is of a main importance for the formation of legal competence of military men by the contract.

A coordinated process of pedagogical activity, in particular planning, is important for achieving the significant results in the formation of the legal competence of military men by the contract. It allows to see the prospect and work it step by step.

The methodological system of forming legal competence of military men by the contract can be understood as an educational complex with the appropriate components: training objectives, organizational forms and content, methods and means. While building a model it is important to take into account the didactic bases of professional training and the peculiarities associated with the performance of duties assigned to military men by the contract. The elements of the methodical system of forming legal competence of military men by the contract are the purposes and tasks of training, the regularity of this process, the principles of training and education, the optimal choice and the use of methods, forms, means and techniques, the study and accounting of the level of professional training of military men by the contract, agreed pedagogical activity of the officers from the training centers of the State Border Service of Ukraine.

Key words: *legal competence, contracted servicemen, model of methodical system, training centers, State Border Guard Service of Ukraine.*

DOI 10.31909/26168812.2019-(42)-18

УДК [378.016:811.111]:37.091.33

Олена САЛІ*

КЕЙС-МЕТОД ЯК ІНТЕРАКТИВНА ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ БАКАЛАВРІВ-ФІЛОЛОГІВ

У статті обґрунтовується сутність поняття кейсу, визначаються його основні складові компоненти. Визначено джерела походження та етапи формування проблемно-ситуативного навчання. Проаналізовані основні засоби кейс-методу. Стаття характеризує метод аналізу конкретних ситуацій як подій, які включають в себе конфлікт, або виступають в протиріччі з навколишнім середовищем. Схарактеризовані основні функції кейсу у процесі формування соціокультурної компетентності при вивченні іноземної мови. Автор визначає необхідні умови, які треба враховувати при складанні опису конкретної ситуації або кейса. Проаналізувавши науково-дослідну літературу, у статті представлено приклади варіантів організації занять з використанням методу АКС. Дослідження ефективності кейсу у формуванні іноземномовної соціокультурної компетентності проводилося зі студентами II курсу факультету іноземних мов та факультету української філології та соціальних наук Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Спираючись на проведені дослідження, автор виділив функціональні ролі усіх учасників кейс-стаді у процесі формування іноземномовної соціокультурної компетентності. Проаналізовано той факт, що при роботі над кейсом у деяких студентів виникли труднощі у вираженні своїх думок через брак знань з іноземної мови. Автор дійшов висновку, що кейс-метод як інтерактивна форма навчання й активізації навчального процесу дозволив успішно сформувати компетенції й вирішити основні завдання навчально-виховного процесу.

Ключові слова: кейс-метод, соціокультурна компетентність, інтерактивна технологія, проектування, аналіз конкретних ситуацій, ситуаційна вправа.

Постановка проблеми. Проблема результативності засвоєння знань давно є однією з найважливіших для кожного вчителя чи викладача. Практично будь-яка дія людини в житті, не тільки навчальна, пов'язана з необхідністю засвоєння і переробки тих чи інших знань, тієї чи іншої інформації. Дослідники вважають, що головною метою діяльнісного підходу до навчання є вміння вчитися навчаючись, а саме засвоювати нову інформацію і ефективно переробляти її.

Найбільш ефективною інтерактивною технологією, а насамперед новою, є проблемно-ситуативне навчання з використанням кейсів. Саме впровадження та використання навчальних кейсів у навчально-виховному процесі у практиці української освіти в даний час є досить ефективним та актуальним завданням. Кейс є описом конкретної реальної ситуації, підготовлений за певним форматом і призначений для того, аби навчити студентів аналізувати різні види інформації, узагальнювати її, породити в них навички формулювання проблеми і вироблення можливих варіантів її вирішення відповідно до встановлених критеріїв.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним вивченням застосування сучасних педагогічних технологій у навчальному процесі займалися такі дослідники як І. М. Богданова, Е. А. Михайлов, В. І. Матірко, В. В. Поляков, Ю. А. Ткаченко, О. І. Сидоренко, Ю. П. Сурмін. Відомі вчені-психологи, такі як Л. К. Асімова, Н. Н. Богомолова, Ю. Н. Ємельянов, Д. Н. Кавтрадзе, А. М. Смолкін та інші інтенсивно розробляли активні групові методи навчання. Однією з ефективних інтерактивних

* Салі О. – аспірантка, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна, e-mail: lenasali2002@gmail.com

методик, що набула популярності у розвинених країнах, таких як Великобританії, США, Німеччини, Данії та інші, стала Case study (кейс-метод, метод аналізу ситуацій), яка була розроблена англійськими науковцями М. Шевером, Ф. Едейем та К. Єйтс. Серед зарубіжних вчених, які активно працювали над питанням використання кейсів, можна назвати М.Лідере, Е.Монтера, М.Норфі. Поряд з цим, питання про використання кейс-методу для формування соціокультурної компетентності студентів потребує більш ґрунтовного вивчення.

Наукові завдання статті. Основним завданням статті є визначення ефективності застосування кейсу для формування іншомовної соціокультурної компетентності майбутніх філологів.

Метою статті є аналіз однієї з інтерактивних технологій ситуаційного навчання майбутніх учителів-філологів – кейс-методу.

Виклад основного матеріалу. «Кейс» походить від англ. «case» – «подія», яке, у свою чергу, – від лат. «casus» (форми латинського дієслова «cadere», що означає «падати»). Подія – це те, що «падає, звальюється на нас»¹. Кейсова технологія навчання – це є навчання дією. Сутність кейс-методу полягає в тому, що саме засвоєння нових знань і формування вмінь є результатом активної самостійної діяльності студентів з вирішення протиріч, у результаті такого процесу відбувається креативне оволодіння професійними знаннями, навичками, вміннями і розвиток розумових здібностей студента.

До кейс-технологій відносяться:

- ✓ метод ситуаційного аналізу;
- ✓ ситуаційні задачі і вправи;
- ✓ аналіз конкретних ситуацій (кейс-стаді);
- ✓ метод кейсів;
- ✓ метод інциденту;
- ✓ метод розбору ділової кореспонденції;
- ✓ ігрове проектування;
- ✓ метод ситуаційно-рольових ігор².

Характеризуючи метод аналізу конкретних ситуацій (АКС), зазначимо, що під конкретною ситуацією розуміється подія, яка включає в себе протиріччя (конфлікт) або виступає в протиріччі з навколишнім середовищем. Як правило, ці ситуації характеризуються невизначеністю, непередбачуваністю появи і являють собою порушення або відхилення в соціальних, економічних, організаційних, педагогічних, виробничих і технологічних процесах³. Але даний метод може включати і ситуації, в яких присутній позитивний приклад або досвід, вивчення і запозичення якого призводить до підвищення якості виробничої і громадської діяльності. У методологічному контексті кейс-метод можна уявити як складну систему, в яку інтегровані різні методи пізнання. У нього входять моделювання, системний аналіз, проблемний метод, уявний експеримент, методи опису, класифікації, ігрові методи, які виконують в кейс-метод свої функції (табл. 1)⁴.

¹Ступіна С. Б. (2009). *Технології інтерактивного навчання у вищій школі: навчально-методичний посібник*, Саратов: Видавничий центр «Наука», 52 с.

² Крутіна Л. В. (2015). *Використання сучасних освітніх технологій у вивченні дисциплін напрямку «Програмна інженерія»*, Інформаційні технології в освіті, науці та виробництві, Одеса, вип. 4(11), С. 249-258.

³ Там само, С. 253.

⁴ Там само, С. 254.

Таблиця 1.

Структура кейс-методу

Метод, інтегрований в кейс-метод	Характеристика його функції в кейс-метод
Моделювання	Побудова моделі ситуації
Системний аналіз	Системне представлення та аналіз ситуації
Уявний експеримент	Спосіб отримання знання про ситуацію за допомогою її уявного перетворення
Методи опису	Створення опису ситуації
Проблемний метод	Подання проблеми, що лежить в основі ситуації
Метод класифікації	Створення упорядкованих переліків властивостей, сторін, що складають ситуацію
Ігрові методи	Подання варіантів поведінки героїв ситуації
«Мозкова атака»	Генерування ідей щодо ситуації
Дискусія	Обмін поглядами з приводу проблеми і шляхів її рішення

У процесі вирішення якоїсь конкретної ситуації студенти мають використовувати свій досвід і отримані знання, вони застосовують у процесі навчання ті засоби і критерії аналізу, які були придбані ними в процесі попереднього навчання. Для аналізу можуть бути запропоновані наступні типи ситуацій⁵:

- 1) ситуація-проблема (опис реальної проблемної ситуації, вирішення якої необхідно знайти, або зробити висновок щодо її відсутності);
- 2) ситуація-оцінка (опис положення, вихід з якого вже знайдений, необхідно критично проаналізувати прийняте рішення);
- 3) ситуація-ілюстрація (демонструє закономірності, механізми, наслідки);
- 4) ситуація-вправа (звернення до спеціальних джерел інформації, літератури, довідників).

При складанні опису кейсу треба враховувати дуже важливі умови, а саме:

- ✓ кожна проблемна ситуація має відповідати змісту теоретичного курсу і професійним потребам студентів;
- ✓ ситуація має відображати реальний сюжет, тобто усе відображено «як є», а не «як може бути»;
- ✓ кейси треба розробляти на вже існуючому матеріалі і «вбудовувати» їх в поточний навчальний процес;
- ✓ проблемна ситуація має відрізнятися проблемою, містити всю необхідну інформацію;
- ✓ ситуація має показувати як позитивні сторони (шлях до успіху), так і негативні сторони (причини помилок і невдач);
- ✓ кожна ситуація повинна мати свій рівень складності і бути не дуже складною, але в той же час і не дуже простою;
- ✓ мова ситуації має бути цікавою, простою і зрозумілою (важливо наводити висловлювання, діалоги учасників ситуації);
- ✓ текст будь-якої ситуаційної вправи не має містити ніяких підказок з поданої проблеми;
- ✓ ефективний кейс має наводити приклади тих рішень, які заслуговують на високу оцінку та які могли б послужити прецедентом для майбутніх рішень;
- ✓ текст кейсу має сам вимагати прийняття рішень, а не простої оцінки рішень, які були раніше кимось прийняті;
- ✓ продуктивний кейс забезпечує студентів навичками, які будуть необхідні в подальшому професійному житті, дають їм модель, яку можна взяти за зразок у реальному житті;

⁵ Там само, С.253.

✓ кейс має супроводжуватися простими, логічними та чіткими інструкціями по роботі з ним.

Проаналізувавши науково-дослідну літературу ми виділили приклади деяких варіантів організації занять з використанням методу аналізу конкретних ситуацій⁶:

1-й варіант. У процесі підготовчого етапу роботи перед ситуацією студент повинен усунути прогалини в знаннях шляхом попереднього вивчення опису ситуації. Аналіз ситуації проводиться фронтально за участю викладача.

2-й варіант. АКС проводиться в аудиторії, але додаткові відомості студенти отримують в спеціально підібраної літератури або кейсів, підготовлених викладачем. Форма роботи студентів над кейсом є груповою (мікрогрупи по 4-6 чоловік). Прийняття остаточних рішень здійснюється після групової дискусії.

3-й варіант. Кожна мікрогрупа працює самостійно над різними (але типовими) реальними ситуаціями. Аналіз конкретної ситуації здійснюється методом мозкового штурму. Довідки та додаткові відомості щодо ситуації дає сам викладач. Після завершення роботи над кейсом кожна мікрогрупа захищає своє рішення перед всією групою. Після захисту кожного рішення окремо викладач робить узагальнений висновок за всіма розглянутими типовими ситуаціями.

4-й варіант. Студенти працюють із ситуаціями, які не мають однозначно заданих параметрів (з відсутніми даними в описі проблеми). Методом обговорення вони самостійно визначають, якої інформації та яких знань бракує у них для вирішення проблеми, і заповнюють усі прогалини шляхом пошуку інформації в наукових джерелах, вивчення практичного досвіду або проведення свого самостійного дослідження. Завершальний етап аналізу кейсів здійснюється на наступному занятті.

5-й варіант. Студенти вже теоретично підготовлені до вирішення кейсу. Особливістю є те, що їм на розгляд даються ситуації з багатьма змінними, які передбачають неоднозначні різноманітні рішення. Всі групи працюють над однією ситуацією. В такому випадку, АКС пов'язаний з творчим підходом до вирішення практичної ситуації. Основним завданням викладача в цій ситуації є допомогти знайти і прийняти ефективне рішення, саме виходячи зі складності ситуації і наявного часу для її вирішення.

В основі іншого різновиду кейс-технологій, а саме ситуаційної вправи також лежить конкретна ситуація. Але вся інформація та новий матеріал у даній ситуації підкріплений результатами спеціальних досліджень, формами статистичної зв'язності тощо. На перший погляд може показатись, що опис конкретної ситуації містить дані, які не мають прямого відношення до рішення, але саме з них потрібно виділити найважливіші та пріоритетні для прийняття правильних рішень.

Кожна ситуаційна задача має декілька ознак, які відрізняють її від конкретної ситуації, а саме:

- ✓ постановка завдання в ній є більш чіткою;
- ✓ аналіз реальних даних конкретної проблеми при нестачі вихідної інформації для імітації непевного характеру діяльності;
- ✓ необхідність виконати розрахунки (економічні, математичні, технічні та ін.);
- ✓ результат ефективного рішення має подаватися у вигляді кількісних показників, графіків, формул, графічно зображених структур;
- ✓ поліваріантність можливих рішень.

Одним з особливих та інтерактивних форм аналізу конкретних ситуацій являє собою метод «case-study». Case-study визначають як вид навчального заняття, який поєднує в собі кілька методів, (наприклад, таких як, самостійна робота з науковою літературою, навчальною інформацією, документами; аналіз конкретних ситуацій; мозковий штурм; дискусія; метод проєктів та ін.) і форм (практичне заняття, семінар, ділова або рольова гра, дискусія, дебати та ін.) навчання. Мова йде про таке аудиторне заняття, на якому студенти, можуть вести колективний пошук нових ідей та інформації, тільки попередньо

⁶ Там само, С.254-255.

вивчивши інформаційний пакет навчального кейсу, і на основі цього вже визначають оптимальні та продуктивні шляхи, механізми і технології їх реалізації.

Використання методу «кейс-стаді» є особливо цінним при вивченні тих розділів навчальних дисциплін, де необхідно здійснити порівняльний аналіз, і де немає однозначної відповіді на поставлене запитання, а є кілька наукових підходів, поглядів, точок зору. Результатом використання «кейс-стаді» є не тільки отримані знання, а й сформовані навички професійної діяльності, професійно-значущі якості особистості. У кейсі кожен учасник має свою роль.

Дослідження ефективності кейсу у формуванні іншомовної соціокультурної компетентності проводилося зі студентами II курсу факультету української філології та соціальних наук та факультету іноземних мов Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Темою кейсу була «Ways to protect the Environment in England and Ukraine». Робота над кейсом поділялася на три фази: до заняття, під час заняття, та після нього. До початку заняття викладач підібрав кейс із запропонованої теми, визначив основні та допоміжні матеріали для підготовки студентів та розробив сценарій самого заняття. У той час студенти отримали кейс та список рекомендованої літератури, індивідуально готувалися до заняття. На самому занятті викладач організував попереднє обговорення кейсу, аби зрозуміти рівень підготовки студентів. Після цього він поділив групу на дві підгрупи та керував процесом обговорення кейсу в підгрупах, забезпечуючи студентів додатковими відомостями. В цей час студенти задавали питання, що поглиблювали розуміння кейсу та проблем. У ході обговорення в групах вони розробляли варіанти рішень та аналізували думки інших учасників кейсу. В кінці кейсу студенти брали активну участь у прийнятті рішень. Після заняття викладач оцінив роботу студентів, прийняті ними рішення і поставлені питання. Студенти склали письмовий звіт про заняття та виклали там свої рішення.

Спираючись на проведене дослідження, ми виділили функціональні ролі всіх учасників кейс-стаді:

Студенти:

- 1) у встановлені терміни ознайомилися з матеріалами кейса, вивчили матеріали лекцій, опрацювали першоджерела науково-методичної літератури;
- 2) брали активну участь в обговоренні змісту тексту, доповнювали його новою інформацією, прикладами з власного досвіду;
- 3) виділили проблеми, які виходять на перший план, проаналізували їх;
- 4) обговорили ситуаційну модель;
- 5) записали свої пропозиції, пробні (попередні) висновки за рішенням проблемної ситуації;
- 6) брати активну участь у дискусії, у виступах, обґрунтовано спиралися на свої знання, власний досвід, свої почуття;
- 7) співпрацюючи з іншими студентами і викладачем, вислуховували альтернативні точки зору й аргументовано висували свою власну;
- 8) замислювалися над тим, як в професійній діяльності можна використовувати отримані знання і вміння.

До функції викладача віднесли:

- 1) розробку моделі конкретної проблемної ситуації, яка склалася в реальній життєдіяльності суб'єкта, організації, суспільства, держави та ін. Ця модель являла собою пакет навчального матеріалу – кейс (текст обсягом від 2-3 до 40 сторінок). У тексті були присутні протиріччя (проблемна ситуація, конфлікт) – предмет обговорення;
- 2) визначення місця кейса в структурі всього навчального курсу, а також його місця в структурі навчального заняття (або декількох занять);
- 3) вибір ключових питань, які привернули увагу слухачів до важливих аспектів ситуаційного завдання, сприяли організації думки, підштовхнули до активної спільної діяльності;

4) ознайомлення слухачів з метою, умовами і правилами роботи з кейсом (заданою ситуацією);

5) забезпечення головного напрямку дискусії, підтримка загального контексту ситуаційної вправи, надання допомоги в розвитку ідей, спонукання до міркувань, підведення обговорення до певних висновків.

При роботі над кейсом деякі студенти мали труднощі у вираженні своєї думки через брак знань з іноземної мови. Сильні студенти чітко та швидко вирішували поставлені задачі та генерували нові ідеї. Кейс допоміг майбутнім фахівцям адаптуватися в групі, виховувати в собі креативність та критичне мислення. Завдяки цій інтерактивній технології вони засвоїли багато лексичного матеріалу з теми «Ways to protect the Environment in England and Ukraine», навички діалогічного та монологічного мовлення, вміння вести дискусію та враховувати думки інших студентів.

Висновки. Отже, кейс-метод як інтерактивна технологія формування іншомовної соціокультурної компетентності дозволив успішно сформувати компетенції і вирішити наступні завдання навчально-виховного процесу:

- ✓ студенти продемонстрували здатність логічно, ясно і послідовно мислити, а також адекватно розуміти сутність вихідних даних і можливих рішень;
- ✓ оперативно приймали рішення та наочно представляли особливості прийнятих рішень у ситуації невизначеності, а також надавали ефективні підходи до розробки плану дій, орієнтованих на досягнення остаточного результату;
- ✓ відпрацьовували вміння затребувати додаткову інформацію, необхідну для уточнення вихідної ситуації, тобто правильно формулювали питання щодо поставленої проблеми;
- ✓ здобули навички ясного і чіткого викладу власної точки зору усно або письмово;
- ✓ виробили вміння здійснювати презентацію, тобто переконливо представляли, обґрунтовували і захищали свою точку зору;
- ✓ відпрацьовували навички конструктивного критичного оцінювання точки зору інших;
- ✓ розвивали вміння самостійно приймати рішення на основі групового аналізу ситуації;
- ✓ формували здатність і готовність до саморозвитку і професійного росту на основі рефлексії своїх і чужих помилок, спираючись на дані зворотного зв'язку.

Виходячи з вищесказаного, ми дійшли висновку, що ефективність застосування кейсів залежить від методичного, інформаційного, організаційного та педагогічного обґрунтування і забезпечення. Безумовним є той факт, що функціональне поле кейсів відкриває для студентів широкі можливості для їх використання і доповнює своєю інтерактивністю традиційні класичні методи навчання іноземних мов.

Розглянутий в цій статті інтерактивний метод навчання, а саме кейс-метод, спрямований, перш за все, на підвищення власної активності студентів, їх мотивації до навчально-професійної діяльності з іноземної мови. Основною особливістю є те, що він дозволяє перейти від пасивного засвоєння знань та вмінь до їх активного застосування в заздалегідь змодельованих або реальних ситуаціях професійної діяльності, що, безумовно, підвищує якість підготовки майбутніх філологів.

REFERENCES

Yefremova, N. F. (2012). *Problemy otsinyuvannya kompetentsiy studentiv pry realizatsiyi kompetentnisno-oriyentovanykh OOP VPO* [Problems of assessment of students competencies in the implementation of competence-oriented education] // *Prezentatsiya na seminarі «Osoblyvosti formuvannya ta vykorystannya vymiryval'nykh materialiv dlya otsinky yakosti vyshchoyi profesynoyi osvity z urakhuvannyam vvedennya FHOS VPO»* (Moskva, NiTU MISIS, 24-26 kvitnya 2012 roku) [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.fgosvpo.ru/uploadfiles/presentations/48/20120427232625.ppt> [in Russian]

Krutina, L. V. (2015). *Vykorystannya suchasnykh osvitnikh tekhnolohiy u vyvchenni dystsyplin napryamu «Prohramna inzheneriya»* [Using modern educational technologies in the study of

disciplines «Software Engineering»] // *Informatsiyni tekhnolohiyi v osviti, nautsi ta vyrobnytstvi*, vyp. 4(11), Odesa, 249-258pp. [in Ukrainian]

Masalkov, I. K. (2011). *Stratehiya keys stadi: metodolohiya doslidzhennya ta vykladannya: pidruchnyk dlya vuziv* [The strategy of the case case: the methodology of research and teaching: a textbook for universities]/ I. K. Masalkov, M. V. S'omina. M.: Akademichnyy proekt: Al'ma Mater. 443 p. [in Russian]

Panina, T. S. (2008). *Suchasni sposoby aktyvizatsiyi navchannya: navchal'nyy posibnyk* [Modern ways to activate education: a manual] / T. S. Panina, L. N. Vavylova; pid red. T. S. Paninoyi, 4-e vyd., vypr. M.: Vydavnychyy tsentr «Akademiya». 176 p. [in Russian]

Panfilova, A. P. (2009). *Innovatsiyni pedahohichni tekhnolohiyi: Aktyvne navchannya: navchal'nyy posibnyk* [Innovative pedagogical technologies: Active learning: a manual]/ A. P. Panfilova. M.: Vydavnychyy tsentr «Akademiya». 192 p. [in Russian]

Psykholoho-pedahohichnyy suprovid realizatsiyi innovatsiynykh osvitnikh prohram (2007) [Psychological and pedagogical support for the implementation of innovative educational programs]/ pid red. Yu. P. Zinchenko, I. A. Volodars'koyi. M.: Vydavnytstvo MDU. 120 p. [in Russian]

Sytuatsiynyy analiz, abo Anatomiya Keys-metodu (2002) [Situational Analysis, or Anatomy of the Case Method] / pid red. Yu. P. Surminoyi. Kyiv: Tsentr innovatsiy ta rozvytku. 286 p. [in Ukrainian]

Stupina, S. B. (2009). *Tekhnolohiyi interaktyvnoho navchannya u vyshchiiy shkoli: navchal'no-metodychnyy posibnyk* [Technology of Interactive Learning in Higher Education: a manual] / S. B. Stupina. Saratov: Vydavnychyy tsentr «Nauka». 52 p. [in Ukrainian]

Suchasni osviti tekhnolohiyi: navchal'nyy posibnyk (2011) [Modern educational technologies: a manual]/ pid red. N. V. Bordovs'ka, 2-e vyd., vypr. M.: KNORUS. 432 p. [in Russian]

Sali O. Case-method as the interactive technology of form-making foreign sociocultural competence of bachelor phylologists.

The article substantiates the essence of the concept of a case, defines its main components. The sources of origin and stages of problem-situational learning formation are determined. The basic means of a case-method are analyzed. The article describes the method of analyzing specific situations as events that involve conflict, or act in contradiction with the environment. The main features of the case are described in the process of formation of socio-cultural competence in the study of a foreign language. The author defines the conditions that must be taken into account when compiling a description of a particular situation or case. Having analyzed the research literature, the article presents examples of the organization of classes using the method of AKS. Case study effectiveness in formation of foreign-language socio-cultural competence was conducted with students of the 2nd year of the Faculty of Foreign Languages and the Faculty of Ukrainian Philology and Social Sciences of the Izmail State Humanitarian University. Based on the study, the author highlighted the functional roles of all participants in the case-studio in the process of formation of foreign-language socio-cultural competence. It is analyzed that during the work on the case some students encountered difficulty in expressing their thoughts due to a lack of knowledge of a foreign language. The author came to the conclusion that the case-method as a form of training and activization of the educational process allowed to successfully form competencies and solve the main tasks of the educational process. Case helped students to adapt to the group, educate themselves in creativity and critical thinking. Through this interactive technology, they have learned a lot of lexical material on the topic «Ways to protect the environment in England and Ukraine», have learned the skills of dialogue and monologue speech, ability to conduct a healthy discussion and to take into consideration the opinion of other students. The author considered that the application of cases should be methodically, informatively, organizationally and pedagogically grounded and secured. Undoubtedly, the functional field of cases opens up wide opportunities for use and complements the traditional classical methods of teaching foreign languages.

Key words: case method, sociocultural competence, interactive technology, project, analysis of specific situations, situational exercise.

DOI 10.31909/26168812.2019-(42)-19
УДК [378:61]:[378.147.091.31-059.2:615.9]

Олена СНІСАР*
Олександра ШЕВЧЕНКО
Каріна ЛІФЕР
Олена МАСЛЮК

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ ГУРТКА З ТОКСИКОЛОГІЇ У ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ

Стаття присвячена актуальній у реаліях сьогодення проблемі підвищення рівня підготовки з токсикології майбутніх медиків та фармацевтів. Проаналізовано можливості гурткової роботи для вирішення даного питання. Розкрито методологічні особливості організації роботи гуртка з токсикології у закладі вищої медичної освіти. Відмічено, що гурток дозволяє залучити студентів різних спеціальностей до науково-дослідної роботи, це уможливило комплексне вивчення токсичних агентів без відокремлення їх природи та властивостей від фізіологічної дії та уміння надавати невідкладну допомогу. Визначено, що гурткова форма роботи забезпечує творчий підхід до вивчення питань токсикології, дозволяє розширити спектр отрут, що досліджується, швидко інформувати студентів про небезпеку отруєння новими токсичними агентами. Охарактеризовано етапи роботи над темою дослідження: вибір теми та постановка проблеми, робота з інформаційними джерелами, обробка зібраної інформації, вирішення проблеми, презентація результатів дослідження. З'ясовано, що гурткова робота підвищує рівень професійних знань студентів закладів вищої медичної освіти, активізує їх пізнавальну діяльність, сприяє розвитку логічного мислення, професійно важливих якостей, підвищенню рівня інформаційної грамотності та володіння інформаційно-комунікаційними технологіями, забезпечує формування активної життєвої позиції, прагнення до професійного зростання.

Ключові слова: медична освіта, фармацевтична освіта, науково-дослідна робота, гурткова робота, токсикологія, гурток з токсикології.

Постановка проблеми. Збільшення кількості техногенних аварій, забруднене довкілля, військові дії на сході України, високий ризик терористичних загроз – усі ці фактори призводять до значного підвищення ймовірності контактів громадян з токсичними агентами органічного та неорганічного походження у громадських місцях, транспорті, на робочому місці. За даними статистики, у минулому році в Україні зареєстровано 10059 випадків отруєнь токсичними хімічними речовинами, 921 з них закінчився летально, 3798 громадян постраждало від отруйних тварин та рослин¹. Почастішали випадки отруєння лікарськими засобами психотропної дії, а саме: бензодіазепіном, амітриптиліном, клофеліном, етанолом та його сурогатами, наркотиками². В Україні є 1004 промислових об'єкти, на яких знаходиться понад

*Снісар О. – кандидат педагогічних наук, Черкаська медична академія, Україна; e-mail: snisar.elena20@ukr.net; Шевченко О. – заслужений працівник охорони здоров'я України, Черкаська медична академія, Україна; e-mail: metod_medacademy@ukr.net; Ліфер К. – викладач, Черкаська медична академія, Україна; e-mail: karina.lifer@gmail.com; Маслюк О. – викладач, Черкаська медична академія, Україна; e-mail: e.maslyuk@ukr.net

¹ Інформаційно-аналітична довідка про стан травматизму невиробничого характеру в Україні за 12 місяців 2017 року (2018) URL: <http://www.dsns.gov.ua/files/2018/4/2/0000/нф.-аналіт.%20довідка%2012%20місяців%202017%20р..doc.pdf>

² Трутаєва Л. М., Сагайдак-Нікіпчук Р. В., Трутаєв С. І. (2018). Огляд сучасного стану та причин гострих отруєнь населення, 36. матеріалів XII наук.-практ. конференції «Управління якістю в фармації» (м. Харків, 18 травня 2018 року), Харків : НФаУ.

219,6 тис. тонн небезпечних хімічних речовин, а на територіях, що будуть забруднені у разі аварії, проживає близько 13 мільйонів осіб. Ці об'єкти становлять суттєву небезпеку, адже за даними міжнародних організацій з усіх аварійних ситуацій на промислових об'єктах найбільше смертельних випадків, а саме три з чотирьох, пов'язано з аваріями на хімічних підприємствах³. Виходячи із наведеного вище, можна констатувати, що надання невідкладної медичної допомоги та подальше лікування постраждалих від отруєнь в умовах стаціонару є важливим компонентом професійної діяльності лікаря, парамедика, фельдшера, медичної сестри.

У випадку, коли токсичний агент, що викликав отруєння невідомий, необхідне проведення хіміко-токсикологічного аналізу, який здійснюють фахівці з фармацевтичною освітою в установах судово-хімічної експертизи. Проведення такої експертизи застосовується для діагностики отруєнь, виявлення людей, що вживають наркотики, сприяння судово-слідчим органам у розкритті злочинів, скоєних з використанням токсичних агентів.

Отже, пошук та впровадження нових форм і методів, які б сприяли підвищенню рівня знань з питань токсикології у майбутніх медичних та фармацевтичних фахівців є актуальним завданням закладів вищої медичної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дослідженнях науковців можна виділити два основні напрямки вивчення питання підготовки з токсикології в системі вищої медичної та фармацевтичної освіти. Перший напрямок включає дослідження В. Буряк, О. Вельчинської, А. Гоцулі, А. Грицик, І. Мельник, О. Панасенко⁴, А. Сафонова, О. Струк⁵, Р. Щербини, що стосуються методичних особливостей викладання токсикологічної хімії при підготовці фармацевтів. Науковці акцентують увагу, що для подальшої спеціалізації фахівців у галузі судово-хімічної експертизи, наркології, клінічної токсикології, важливим є оволодіння основами хіміко-токсикологічного аналізу, сучасними методами ізолювання, якісного й кількісного аналізу отруйних речовин.

Другий напрямок – підготовка з токсикології майбутніх лікарів, висвітлено у роботах В. Кагліченко, В. Кожевникова, Н. Курділь, О. Левченко, І. Семенова⁶. Питання створення в Україні сучасної системи підготовки лікарів-токсикологів, у тому числі для системи Збройних сил України, розкриті у дослідженнях М. Барасій, Є. Гаврилко, О. Євтодєва, Н. Курділь⁷, В. Падалки, В. Сагло, Л. Устінової⁸. Більшість науковців наголошують на суттєвих недоліках у підготовці лікарів з питань токсикології, а саме відсутності системного підходу, отримання необхідних знань та умінь лише частинами в межах різних медичних дисциплін.

Наукові завдання статті. Таке чітке розмежування у підході до вивчення отрут та отруєнь у підготовці медичних і фармацевтичних фахівців, на нашу думку, унеможливило комплексне вивчення питань токсикології. Необхідно зауважити, що залучення студентів до гурткової роботи практично не розглядалось у контексті удосконалення підготовки з токсикології майбутніх медиків та фармацевтів. Хоча саме науково-дослідна діяльність студентів у предметних гуртках має значний науково-

³ Курділь Н. В. (2018) *Про необхідність адаптації до європейських стандартів освітніх і кваліфікаційних вимог за спеціальністю «токсикологія» в Україні*, Медицина неотложных состояний, Вип. 2 (89), С. 98-103.

⁴ Панасенко О. І., Гоцуля А. С., Сафонов А. А. (2014). *Методичні особливості при вивченні токсикологічної хімії*, Запорозький медичний журнал, № 2, С. 130-131.

⁵ Струк О. А., Грицик А. Р. (2013). *Особливості базової підготовки провізорів з токсикологічної хімії*. Архів клінічної медицини: науково-практичний ж-л., Івано-Франківськ: Івано-Франківський національний медуніверситет, № 1 (19), С. 120-122.

⁶ Семенов І. О., Кагліченко В. В., Кожевников В. М. (1998). *Про вивчення проблем токсикології в медичному вузі*. URL: http://medved.kiev.ua/arhiv_mg/stat_98/98_1_10.htm

⁷ Курділь Н. В. (2018). *Про необхідність адаптації ...* – С. 98-103.

⁸ Устінова Л. А., Барасій М. І., Євтодєв О. А. (2018). *Роль військово-медичної служби у формуванні хімічної безпеки в Україні: післядипломна підготовка військових токсикологів*. Медицина неотложных состояний. Вип. 7 (94), С. 36-42.

освітній і виховний потенціал, дозволяє впроваджувати сучасні педагогічні технології, підвищувати рівень знань та розвивати професійно важливі якості.

Мета статті – розкрити методологічні особливості організації роботи гуртка з токсикології у закладі вищої медичної освіти, проаналізувати переваги такої форми роботи для покращення підготовки з токсикології медичних та фармацевтичних фахівців.

Виклад основного матеріалу. Гурткова форма роботи, що активно використовується у Черкаській медичній академії, дозволяє успішно вирішувати основні проблемні питання підготовки з токсикології:

- застосовувати інтегрований підхід, для вивчення отрут та отруєнь використовувати знання з різних навчальних дисциплін;

- вивчати ширший спектр токсичних агентів, ніж це передбачено навчальними програмами;

- швидко інформувати студентів про нові отрути, методи їх ідентифікації та способи надання невідкладної медичної допомоги.

Гуртком токсикології було вивчено представників таких груп токсичних агентів:

- перша група – найбільш розповсюджені неорганічні отрути: чадний газ, ртуть, миш'як;

- друга група – відомі органічні отрути: ботулотоксин, рицин, тетродотоксин;

- третя група – отруйні речовини, що є компонентами лікарських препаратів: атропін, дигоксин, ергометрин, віперотоксин;

- четверта група – бойові отруйні речовини: іприт, зоман, етилзарин, циклозарин;

- п'ята група – рідкісні отрути: нервово-паралітична речовина «Новачок», отрута квітки геліземиум витончений (*Gelsemium elegans*), полоній-210.

Пошуковою та науково-дослідною діяльністю у гуртку токсикології займаються студенти різних спеціальностей Черкаської медичної академії. Відповідно до свого фаху, вони розподілені на підгрупи та поглиблено працюють над питання, що відповідають напрямку їх професійної підготовки. Студенти фармацевтичного відділення досліджують хімічний склад токсичних агентів, джерела отрут у природі, промисловості, сільському господарстві, побуті, лікарські препарати, що містять компоненти отрут. Майбутні парамедики, фельдшери, медичні сестри та лікарі поглиблено вивчають механізм дії отрут на організм людини, симптоми різних видів отруєнь та способи надання невідкладної медичної допомоги. Оскільки історія використання людством отруйних речовин охоплює не одне століття, третя підгрупа гуртківців вивчає історичні аспекти даного питання: перші відомості про створення та застосування відомих отрут, застосування токсичних речовин військовими та розвідниками, випадки отруєнь відомих політичних діячів та їх вплив на хід світової історії. Такий склад гуртка забезпечує інтегрований підхід у вивченні отрут та отруєнь, дозволяє проводити взаємонавчання методом «рівний – рівному».

На засіданнях гуртка науково-дослідні підгрупи, які вивчали різні аспекти отруйних речовин обмінюються інформацією, що дозволяє компенсувати дефіцит знань з окремих питань. Наприклад, студенти спеціальності Фармація на заняттях неорганічної та органічної хімії ґрунтовно вивчають склад, фізичні та хімічні властивості отруйних речовин, на аналітичній хімії та фармацевтичній хімії розглядають методи їх виявлення та аналізу, але у питаннях надання невідкладної медичної допомоги при отруєннях вони недостатньо обізнані, оскільки вивчають їх лише на одному занятті з дисципліни «Перша долікарська допомога».

Студенти спеціальності Медсестринство під час навчання готуються до надання кваліфікованої невідкладної допомоги пацієнтам, що постраждали від отруєнь, тому їх знання знаходяться у площині клінічних дисциплін. Вони добре обізнані з клінічними фазами перебігу гострих отруєнь, невідкладною допомогою та загальними принципами лікування отруєнь, застосуванням ентеросорбентів, принципами антидотної терапії. Але студенти відчувають брак інформації про фізичні та хімічні властивості токсичних

агентів. Її вони можуть отримати лише під час вивчення дисципліни «Медична хімія», а у курсі предмета «Фармакологія та медична рецептура» розглядають питання застосування у лікуванні сильнодіючих, отруйних та наркотичних засобів. Але для безпечної поведінки на місці надзвичайної ситуації, визначення причин та джерел отруєння, більш глибокого розуміння фізіологічних процесів, що відбуваються в організмі постраждалого, студенти спеціальності Медсестринство повинні мати ґрунтовніші знання про природу отруту, їх властивості, шляхи надходження до організму людини. У отриманні цих знань їм допомагають студенти-фармацевти, які на засіданнях гуртка розкривають особливості дії отруту, методи захисту, дію антидотів, пояснюючи їх хімічну природу, фізичні та хімічні властивості (розчинність, леткість, здатність вступати в хімічні взаємодії). У той же час майбутні парамедики, фельдшери та лікарі роз'яснюють студентам інших спеціальностей найхарактерніші симптоми отруєнь та навчають їх надавати невідкладну допомогу.

Таким чином, робота гуртка дозволяє вивчати групи токсичних агентів комплексно, не відокремлюючи їх природу й властивості від фізіологічної дії та уміння надавати невідкладну допомогу. Наприклад, дослідження однієї з найсильніших органічних отрут – ботулотоксину розпочала підгрупа фармацевтів з вивчення фізичних та хімічних властивостей. Вони акцентували увагу на тих характеристиках отрути, які пояснюють її шлях надходження до організму та заходи профілактики ботулізму:

- ботулотоксин не має кольору, запаху, смаку, саме тому небезпечні продукти виявити органолептично практично неможливо;

- за хімічною природою токсин є складним білком, тому як і усі білки розкладається при дії високих температур, але має високу стійкість до низьких температур. Медичні працівники мають знати, що більшість препаратів ботоксу – «Диспорт», «Ботокс», «Лантокс» – зберігають у холодильнику;

- отрута має високу стійкість до дії протеолітичних ферментів травної системи – пепсину та трипсину, не руйнується ними і повністю всмоктується у кров. Треба пам'ятати, що основний шлях надходження ботулотоксину – аліментарний;

- токсин стійкий до дії кислот, але швидко інактивується лугами. Медичні сестри повинні дотримуватися правила: препарат ботулотоксину, що залишився у флаконі після ін'єкції, необхідно одразу обробити розчином гідроксиду натрію.

Фізіологічну дію отрути вивчали студенти спеціальності Медсестринство. Основну увагу вони зосередили на вирішенні протиріччя: чому в одних випадках люди гинуть від продуктів, що містять ботулотоксин, а в інших свідомо звертаються до медиків за ін'єкціями токсину, після яких виліковуються від захворювань та виглядають молодшими. Гуртківці відмітили, що дія отрути на організм людини майже однакова при будь-якому шляху надходження: пероральному, ін'єкційному, інгаляційному. Ботулотоксин блокує вивільнення нейромедіатора ацетилхоліну та передачу імпульсу у нервово-м'язових синапсах, що призводить до парезів і паралічів. У великих дозах, що трапляється саме при пероральному надходженні отрути, страждають нейрони спинного і довгастого мозку, як наслідок паралічів усіх м'язів настає зупинка дихання.

На поставлене на початку дослідження проблемне запитання гуртківці відповіли словами відомого лікаря Парацельса «Усе – отрута, усе – ліки, те й інше визначає доза». При ін'єкційному введенні препаратів ботоксу, пацієнти не помирають тому, що доза отрути у тисячі разів менша за летальну і блокує синапси локально, як наслідок розслаблення потрібних м'язів без пошкодження роботи нейронів спинного і головного мозку. У своїй доповіді майбутні медики зруйнували стереотип, що ін'єкції ботулотоксину – процедура лише індустрії краси, яка є простою та безпечною. Вони акцентували увагу, що це фармакологічний препарат, який має призначатися лікарем, вимагає ретельного дотримання способу застосування і дозування, може викликати побічні ефекти, наголосили на широких можливостях застосування ботоксу у лікуванні гіперактивності поперечно-смугастої мускулатури і м'язів сфінктерів, гіперфункції

екзокринних залоз, блефароспазмі, різних больових синдромах спастичного характеру, дитячому церебральному паралічі.

Гурткова форма роботи дозволяє значно розширити діапазон отруйних речовин, що вивчають студенти. Це доцільно, враховуючи, що у практичній діяльності медики надають допомогу при отруєннях, причиною яких можуть бути 500 різних токсичних агентів⁹. Хоча програма дисципліни «Анестезіологія та реаніматологія» передбачає вивчення випадків отруєнь досить широким спектром токсичних речовин, зокрема, кислотами, лугами, фосфорорганічними сполуками, етиловим і метиловим спиртом, барбітуратами, хлорованими вуглеводнями, грибами, алкоголем, наркотичними речовинами, інсектицидами, чадним газом, отрутами комах, змій та інших тварин, але у сучасних умовах цього не завжди достатньо. Наприклад, на заняттях гуртка ми розглядали дію одного з найсильніших нейротоксинів – тетродотоксину, що виявлений у багатьох морських і наземних тварин, зокрема риб родини Скелезубові (Tetraodontidae), з яких готують відомий японський делікатес «фугу».

Варто звернути увагу на те, що під час вивчення дисципліни студенти розглядають лише випадки гострих отруєнь та невідкладну допомогу при них, але токсичні агенти (ртуть, миш'як, чадний газ) у невеликих концентраціях протягом тривалого часу можуть призводити до хронічних отруєнь та значного погіршення статну здоров'я.

У програмі дисципліни «Медична біологія», на жаль, не передбачено вивчення отруйних представників тваринного та рослинного світу. Але у світі тисячі отруйних рослин, тварин, грибів, тільки серед комах таких налічується 800 тисяч, з 3500 видів змій – 410 отруйні, близько 10000 видів рослин є небезпечними для людини. В Україні таких організмів відносно небагато, наприклад два види павуків (чорний каракурт і тарантул), два види гадюк (гадюка звичайна, гадюка степова), із земноводних – саламандра плямиста та зелена жаба. З рослинного світу України не більше 15 представників містять сильні токсини, здатні викликати важкі отруєння. Більшість студентів має достатньо знань про морфо-фізіологічні особливості цих організмів та правила поводження, які дозволяють уникнути отруєнь. Але сучасна молодь багато подорожує за кордоном, де зустрічається з отруйними ендемічними та аборигенними видами. Гурток токсикології вивчає це питання, досліджуючи флору та фауну найбільш популярних у туристів країн на предмет поширеності отруйних представників. Гуртківцями підготовлені буклети «10 найбільш отруйних тварин світу», «10 найбільш отруйних рослин світу», «Обережно, отруйні гриби!», у яких розміщені кольорові фото та опис даних організмів, вказано ареал поширення, є поради стосовно надання невідкладної допомоги у разі отруєння.

Однією з переваг роботи гуртка з токсикології є можливість швидко розглядати найбільш актуальні питання токсикології, адже засідання проводяться щомісяця. Це особливо важливо при збільшенні випадків отруєнь певною хімічною речовиною чи у разі застосування нових токсичних агентів. Для включення цих питань до програм навчальних дисциплін та змісту підручників має пройти час, необхідний для розгляду та затвердження відповідними структурами. Діяльність гуртка відрізняється мобільністю, що дозволяє швидко вивчати проблему, розробляти і поширювати матеріали щодо властивостей небезпечних речовин, джерел та шляхів надходження в організм людини, способів захисту. Наприклад, останнім часом в Україні зросла кількість отруєнь чадним газом та ботулотоксином. З даних питань гуртківцями були розроблені та розповсюджені серед студентів академії буклети, проведені бесіди. У матеріалах щодо чадного газу особлива увага приділялась правильному розміщенню та контролю за роботою опалювальних котлів, газових плит та водонагрівачів, що є причинами утворення чадного газу, симптомам отруєння та наданню невідкладної долікарської допомоги постраждалому. У буклеті про отруєння ботулотоксином особлива увага приділялась симптомам, адже вони

⁹ Семенов І. О., Кагліченко В. В., Кожевников В. М. (1998). *Про вивчення проблем токсикології в медичному вузі*. URL:http://medved.kiev.ua/arhiv_mg/stat_98/98_1_10.htm.

в перші дні характеризуються значним поліморфізмом та залежать від дози ботулотоксина, що потрапив у організм. Хворі часто вдаються до самолікування, але несвоєчасне звернення за медичною допомогою є причиною смерті 25% пацієнтів з ботулізмом. Також гуртківці склали рейтинг продуктів харчування, які найчастіше є джерелами ботулізму та розробили правила приготування домашніх консервів, дотримання яких дозволяє значно зменшити ризик отруєння.

Особливу увагу гуртківці приділяють сучасним тенденціям у розвитку токсикології, адже на зміну вже відомим отрутам, для яких створені антидоти та розроблені способи невідкладної медичної допомоги, терористичні організації та злочинні угруповання синтезують нові, методи ідентифікації та способи захисту від яких невідомі. Прикладом є події, що сталися у березні 2018 року в місті Солсбері у Великій Британії. Для отруєння колишнього російського розвідника Сергія Скрипаля та його дочки було застосовано нервово-паралітичний агент «Новачок», що є одним із найрідкісніших хімічних бойових речовин у світі. Але не тільки жертви нападу піддавалися дії отрути, півтисячі людей, які відвідували ресторан і паб, де знайшли сліди «Новачка», а також поліцейські та медики, що надавали допомогу постраждалим, були в смертельній небезпеці. З часів Другої світової війни це перший випадок застосування бойових отруйних речовин нервово-паралітичної дії на території Європи.

У травні 2018 року поліція Франції попередила теракт, у якому терористи планували використати невеликі вибухові пристрої, начинені рицином, та підірвати їх у місцях масового скупчення людей: у аеропортах, магазинах, на вокзалах. Складна політична ситуація у світі та в Україні, як наслідок – велика ймовірність терористичних загроз, створюють обставини, за яких кожний з нас не може почувати себе безпечно. Тільки знання властивостей токсичних агентів, уміння себе поводити у випадку загрози їх застосування, навички надання першої медичної допомоги постраждалим можуть захистити життя та здоров'я.

Робота над темою дослідження у гуртку токсикології передбачає певний цикл самостійних навчально-пізнавальних дій студентів:

- вибір теми дослідження, постановка проблеми;
- збирання інформації по темі дослідження з використанням достовірних джерел інформації;
- обробка зібраної інформації, вирішення проблеми;
- презентація результатів дослідження у формі доповіді, презентації, буклета, публікацій у збірниках матеріалів студентських конференцій.

На першому етапі, вибираючи тему дослідження, гуртківці враховують, що вона має бути актуальною та практично доцільною, відображати сучасні тенденції розвитку токсикології, забезпечувати поглиблення професійно значущих знань та умінь студентів, результати дослідження в подальшому мають використовуватися для проведення практичних та теоретичних занять, відкритих заходів, виховних годин, просвітницьких акцій, для випуску буклетів та газет.

Уміння грамотно користуватися джерелами професійної інформації, самостійно здобувати знання є дуже важливими якостями сучасного фахівця. Під час другого етапу роботи над темою дослідження студенти здобувають навички інформаційної грамотності, яка включає уміння знаходити джерела достовірної інформації і користуватися лише ними, критично ставитися до інформації, перевіряти її, відфільтрувати недостовірну інформацію. Наприклад, гуртківці активно користуються офіційними веб-сайтами Міністерства охорони здоров'я України, Державного підприємства «Науковий центр превентивної токсикології, харчової та хімічної безпеки імені академіка Л. І. Медведя Міністерства охорони здоров'я України», офіційною сторінкою кафедри лікарської та аналітичної токсикології Національного фармацевтичного університету, випусками фахових журналів «Медицина невідкладних станів», «Гострі та невідкладні стани в практиці лікаря», «Сучасні проблеми токсикології, харчової та хімічної безпеки».

Наступний етап – обробка зібраної інформації та підготовка до її презентації на засіданнях гуртка. Цей етап сприяє розвитку у студентів системного, критичного мислення, логічних прийомів мислення, таких як аналіз, синтез, порівняння, класифікація, узагальнення, оцінювання інформації, пошук причинно-наслідкових зв'язків, розмежування головного та другорядного, у відповідності до Стандартів вищої освіти та освітніх програм спеціальностей. Гуртківці повинні проявити наполегливість, організованість, здатність до самокритики, об'єктивної оцінки якості виконаної роботи, уміння планувати свою діяльність. Як ми зазначали вище, робота над різними напрямками теми дослідження у гуртку токсикології ведеться у підгрупах, що дає змогу формувати у студентів навички роботи в команді, при цьому майбутні фахівці почуваються корисними один одному, навчаються обговорювати проблему, відстоювати власну думку, переконувати, але і бути толерантними, поважати думки інших студентів, у них формується готовність відповідати за результати своєї праці перед групою. Дані навички будуть корисні у майбутній професійній діяльності, адже для успішного лікування пацієнта необхідна угоджена робота керівництва лікувально-профілактичного закладу, лікарів, медичних сестер, лаборантів медичних, молодших медичних сестер.

Останній етап – презентація результатів дослідження, можна розділити на два етапи:

1. Доповіді підгруп на засіданнях гуртка про результати роботи над окремими питаннями.

2. Представлення результатів дослідження на відкритих засіданнях гуртка, на студентських конференціях у формі усних та стендових доповідей, публікацій у збірниках матеріалів конференцій.

Для підготовки та ознайомлення з результатами роботи гуртківці активно використовують комп'ютерні технології. Для підготовки буклетів, презентацій студенти користуються різними програмами, зокрема Microsoft PowerPoint, Prezi, Microsoft Office Publisher. Під час доповідей користуються планшетами, мультимедійним проектором, інтерактивною дошкою. Це дає можливість студентам підвищувати комп'ютерну грамотність, навчатися представляти інформацію відповідно до сучасних вимог: у зручній для сприйняття формі, яскраво, чітко, компактно, поєднуючи текстову інформацію з фотографіями, малюнками, таблицями, структурно-логічними схемами.

Для вдалої презентації результатів дослідження на засіданні гуртка чи конференції студент повинен мати:

- високий рівень знань з теми, що вивчається, вільно володіти термінологією;
- розвинуті комунікативні здібності, уміння чітко і зрозуміло висловлювати свої думки, спілкуватися з аудиторією, бути переконливим;
- упевненість у власних силах, уміння керувати власним психофізичним станом, бути урівноваженим, контролювати свої емоції.

Для медичних та фармацевтичних фахівців комунікативні здібності – украй важлива професійна якість, вони мають володіти мистецтвом спілкування, уміння налагоджувати комунікативні взаємини з колегами, відвідувачами аптеки, пацієнтами, членами їх родин. Медична сестра чи фельдшер повинні не тільки проводити певні маніпуляції з догляду та обстеження пацієнта, а й сприяти задоволенню його потреб у схваленні, розумінні, захисті, безпеці, пояснювати сутність процедур і втручань.

Досвід публічних виступів, участі у конференціях, конгресах буде корисним для молодих фахівців, бо такі види діяльності стали невід'ємною частиною професійної діяльності сучасного медичного та фармацевтичного спеціаліста.

Висновки. Робота гуртка з токсикології у закладі вищої медичної освіти дозволяє вирішити як конкретні питання, що стосуються покращення підготовки з токсикології, так і загальні, актуальні для сучасної медичної освіти.

До першої групи питань належить:

- підвищення рівня знань про токсичні агенти, які найчастіше є причиною отруєнь в Україні;

- покращення обізнаності про види отрут, що не є типовими для України та такі, що синтезовані нещодавно і можуть бути використані у якості хімічної зброї;
- забезпечення комплексного вивчення токсичних агентів і отруєнь: від хімічної природи та властивостей токсину до фізіологічної дії та способів невідкладної медичної допомоги при отруєнні;

- удосконалення умінь студентів надавати невідкладну медичну допомогу постраждалим від отруєнь.

До другої групи відноситься:

- активізація пізнавальної діяльності студентів, розвиток творчих здібностей, залучення до науково-дослідної роботи;
- підвищення рівня знань з природничих, фундаментальних та професійно-орієнтованих дисциплін;
- забезпечення міждисциплінарної інтеграції природничих, фундаментальних та професійно-орієнтованих дисциплін;
- підвищення інформаційної грамотності, оволодіння інформаційно-комунікаційними технологіями;
- застосування активних методів навчання, зокрема проблемних методів;
- формування активної життєвої позиції, прагнення до професійного зростання;
- формування професійно важливих якостей.

Перспективи подальшого дослідницького пошуку полягають у покращенні методичного забезпечення роботи гуртка з токсикології, проведенні ґрунтовних досліджень щодо впливу гурткової роботи на рівень професійних знань та формування професійно важливих якостей майбутніх медичних та фармацевтичних фахівців.

REFERENCES

Informatsiino-analitychna dovidka pro stan travmatyzmu nevyrobnychogo kharakteru v Ukraini za 12 misiatsiv 2017 roku (2018) [in Ukrainian] URL: <http://www.dsns.gov.ua/files/2018/4/2/0000/нф.-аналіт.%20довідка%2012%20місяців%202017%20р..doc.pdf>

Kurdil, N.V. (2018). *Pro neobkhidnist adaptatsii do yevropeiskyykh standartiv osvitykh i kvalifikatsiinykh vymokh za spetsialnistiu «toksykologhiia» v Ukraini*. Meditsina neotlozhnykh sostoiannii. 2 (89). P. 98-103 [in Ukrainian].

Panasenko, O.I., Hotsulia, A.S., Safonov, A.A. [ta in.]. (2014). *Metodychni osoblyvosti pry vyvchenni toksykolohichnoi khimii*. Zaporozhskii meditsinskii zhurnal. № 2. P. 130-131 [in Ukrainian].

Semenov, I.O., Kahlichenko, V.V., Kozhevnykov, V.M. (1998). *Pro vyvchennia problem toksykolohii v medychnomu vuzi*. URL: http://medved.kiev.ua/arhiv_mg/stat_98/98_1_10.htm [in Ukrainian].

Struk, O.A., Hrytsyk, A.R. (2013). *Osoblyvosti bazovoi pidhotovky provizoriv z toksykolohichnoi khimii*. Arkhiv klinichnoi medytsyny: naukovo-praktychnyi zhurnal. Ivano-Frankivsk: Ivano-Frankivskyi natsionalnyi meduniversytet. № 1 (19). P. 120-122 [in Ukrainian].

Trutaieva, L.M., Sahaidak-Nikitiuk, R.V., Trutaiev, S.I. (2018). *Ohliad suchasnoho stanu ta prychyn hostrykh otruien naseleennia: zb. Materialiv XII nauk.-prakt. konferentsii «Upravlinnia yakistiu v farmatsii»* (m. Kharkiv, 18 travnia 2018). Kh.: NFaU. P. 189.

Ustinova, L.A., Barasii, M.I., Yevdotiev, O.A. (2018). *Rol viiskovo-medychnoi sluzhby u formuvanni khimichnoi bezpeky v Ukraini: pisliadyplomna pidhotovka viiskovykh toksykolohiv*. Meditsina neotlozhnykh sostoiannii. 7 (94). P. 36-42 [in Ukrainian].

Snisar O., Shevchenko O., Lifer K., Maslyuk O. Specific methodological aspects of organization of work of the toxicology circle at the institution of higher medical education

The article deals with the current problem of increasing the level of training of future medical and pharmaceutical specialists in toxicology. The possibilities of work in the learning circle to solve this issue are analysed. Specific methodological aspects of organization of work of the toxicology circle at the institution of higher medical education are revealed. It is noted that the circle allows students of different specialties being engaged in research work, it provides an integrated approach to the study of toxic agents: from the characteristics of their nature, chemical and physical properties to the production process, physiological effects on the human body, ability to provide emergency medical care. The circle gives the opportunity to study a much wider range of poisonous substances than provided by the curriculum, to study not only the most widespread toxic agents of inorganic and organic origin, but also to pay attention to new, under-investigated poisons, the means of protection from which are unknown. It is determined that the work in the circle provides a creative approach to the study of toxicology issues, allows using modern methods, in particular problem study, work in small groups, “peer to peer” method, involves students in open meetings of the circle, conferences. The stages of work on the research issue are described: the choice of the issue and problem statement, work with information sources, processing the collected information, solving the problem, presentation of the research results. The importance of circle work for formation of an active life position, aspiration for professional growth, development of professionally important qualities, in particular psychophysiological, emotional-volitional, socially significant, communicative ones, is proved. Based on the results of the study, it is concluded that activity of the toxicology circle at the institution of higher medical education increases the level of knowledge of students in natural, fundamental and clinical disciplines, activates their cognitive activity, promotes the development of logical thinking, and raises the level of information literacy and application of information and communication technologies.

Key words: *medical education, pharmaceutical education, research work, circle work, toxicology, toxicology circle.*

DOI 10.31909/26168812.2019-(42)-20

УДК 378.4:316.614-057.87

Світлана ФУРДУЙ*

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ СУЧАСНОГО СТУДЕНСТВА ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Здійснення соціально-політичних та соціально-економічних реформ в державі зумовлює необхідність пошуку практичних шляхів організації успішної соціалізації студентської молоді, створення відповідних умов для її самоактуалізації, формування соціальної активності. Обґрунтовано, що творча самореалізація особистості неможлива без її соціальної активності у важливих сферах життєдіяльності.

Якісними показниками соціальної активності студентів визначено допитливість, творчий інтерес, емоційність, захопленість, прагнення до творчих досягнень, прагнення до лідерства, прагнення до отримання високої зовнішньої оцінки, почуття обов'язку і відповідальності, особиста значущість творчої діяльності, прагнення до самоосвіти, самовиховання творчих здібностей.

Експериментально перевірено форми і методи соціально-педагогічної роботи з розвитку соціальної активності студентської молоді університету (організація волонтерської діяльності, розробка соціальних проектів, робота в органах студентського самоврядування, розробка та реалізація соціально-педагогічних проектів, залучення студентів до творчої діяльності тощо).

Ключові слова: соціальна активність, розвиток, студент, університет, соціально-педагогічна робота.

Постановка проблеми. Становлення української державності, інтеграція в європейське та світове співтовариство, розбудова громадянського суспільства, перехід до ринкової економіки передбачають орієнтацію на формування особистості, котра здатна до самоосвіти і саморозвитку, вміє застосовувати здобуті знання, критично мислити, опрацьовувати інформацію, прагне удосконалювати власне життя і життя своєї держави.

При цьому високий рівень інтелектуального і творчого потенціалу кожної людини стає тим фактором, який суттєво впливає на загальний та економічний розвиток країни. Особливо гостро це відчувається на сучасному етапі розвитку України, оскільки сьогодні поки що не вдається ефективно розв'язати актуальні проблеми виховання молоді. Серед причин такої ситуації називається недостатня інтелектуальна готовність суб'єктів (педагогів) до прийняття складних і водночас творчих рішень; актуальною проблемою також залишається дефіцит обдарованих, творчих і соціально активних працівників – фахівців високого рівня в різних галузях.

Разом з тим здійснення соціально-політичних та соціально-економічних реформ в умовах сучасної суверенної України потребує не лише обґрунтування теоретичних основ підготовки спеціалістів з високорозвиненими професійними здібностями, котрі здатні творчо мислити та екстраполювати новітні ідеї на сьогодення і майбутнє, а й зумовлює необхідність пошуку практичних шляхів організації успішної соціалізації молоді, в тому числі й студентської, створення відповідних умов для її самоактуалізації, формування соціальної активності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Системний аналіз соціально-педагогічної і психологічної літератури з означеної вище проблеми дозволив виявити, що в працях науковців розкрито: структура обдарованості та засадні принципи роботи з обдарованими дітьми¹; особливості соціального становлення

* Фурдуй С. – кандидат педагогічних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна, e-mail: furdoy_70@i.ua

¹ Hnatko, M. (2015). *Struktura obdarovanosti ta zasadni pryntsypy roboty z obdarovanymy ditmy* [The structure of giftedness and the basic principles of working with gifted children]. *Obdarovana dytna – A gifted child*, 4, 4–5.

студентської молоді у позааудиторний час у вищих навчальних закладах²; соціально-педагогічний аналіз соціалізації молоді промислового регіону³; перспективи розвитку самореалізації самостійності студентів у їх саморегульованих стратегіях⁴; дослідження математичних досягнень за допомогою стратегій саморегулювання, а також організацію навчального процесу в регулярних математичних класах⁵; виховні стандарти для виховання особистості та підготовка педагогічних кадрів для його забезпечення⁶.

Таким чином, незважаючи на відповідні дослідження в педагогічній науці в Україні і за кордоном, сьогодні існує потреба у таких наукових працях, які б розкривали особливості механізмів соціально-педагогічної взаємодії з метою оптимізації розвитку соціальної активності студентів.

Наукові завдання статті. Проаналізувати особливості соціально-педагогічної взаємодії оптимізації розвитку соціальної активності студентів; експериментально перевірити рівні розвитку соціальної активності студентів університету; охарактеризувати шляхи ефективності розвитку соціальної активності студентів.

Мета статті. Проаналізувати стан розвитку соціальної активності студентів у Ізмаїльському державному гуманітарному університеті (м. Ізмаїл, Україна), експериментально перевірити форми і методи соціально-педагогічної роботи з розвитку соціальної активності студентської молоді університету (організація волонтерської діяльності, розробка соціальних проєктів, робота в органах студентського самоврядування, розробка та реалізація соціально-педагогічних проєктів, залучення студентів до творчої діяльності тощо) щодо ефективності соціалізуючого процесу сучасних студентів.

Виклад основного матеріалу. Методи дослідження. До педагогічного експерименту із розвитку соціальної активності студентської молоді університету було залучено 104 студента, педагогічний склад та адміністрація Ізмаїльського державного гуманітарного університету (м. Ізмаїл, Україна). Для визначення рівня соціальної активності студентської молоді університету було використано діагностичні методики: тест «Чи досить ти активний» для встановлення загальної активності студентів; «Тест-опитувальник вимірювання мотивації досягнення» для виявлення мотиву прагнення до успіху і уникнення невдачі; «Експрес-діагностика самооцінки юнаків» для вивчення самооцінки студентів; «Орієнтаційна анкета» для дослідження спрямованості особистості; тест «Ваш творчий потенціал» для встановлення налаштування студентів на творчість.

Під час організації соціально-педагогічної роботи було використано низку форм і методів (організація волонтерської діяльності, робота в органах студентського самоврядування, розробка та реалізація соціально-педагогічних проєктів, залучення студентів до творчої діяльності тощо).

Результати дослідницької роботи. Із метою визначення рівня соціальної активності студентської молоді у педагогічному експерименті було здійснено опитування двох студентських груп Ізмаїльського державного гуманітарного університету (м. Ізмаїл, Україна): експериментальної (68 студентів денної форми навчання педагогічного факультету) та контрольної (36 студентів денної форми навчання факультету управління, адміністрування та інформаційної діяльності).

² Shashenko, S. (2013). *Sotsialne stanovlennia studentskoi molodi u pozaaudytorni chas u vyshchykh navchalnykh zakladykh* [Social formation of student youth in extra-curricular time in higher educational institutions]. Kyiv: Dyvo.

³ Plotnikov, P. (2014). *Osnovy sotsializatsii molodi promyslovoho rehionu* (Sotsialno-pedahohichniy analiz) [Fundamentals of Socialization of Youth in the Industrial Region (Socio-Pedagogical Analysis)]. Donetsk : DonNu.

⁴ Pajares F, Valiente G (2002). *Students' self-efficacy in their selfregulated learning strategies: A developmental perspective*. Psychologia 45:211-221.

⁵ Perels F, Dignath C, Schmitz B (2009). *Is it possible to improve mathematical achievement by means of self-regulation strategies? Evalutaion of an intervention in regular math classes*. Eur. J. Psychol. Educ. 24(1):17-31.

⁶ VanTassel-Baska J., Johnsen S. (2007). *Teacher educaton standarts for the field of gifted education: a vision of coherence for personnel preparation in the 21st century*. Gifted Child Q. 51:182-205.

Оцінювання проводилося за 60-бальною шкалою у відповідності до визначених показників (таблиці 1).

Таблиця 1

Рівні соціальної активності студентської молоді

Рівень	Показники
Високий рівень (40 – 60 балів)	Адекватна самооцінка; повне розуміння сутності соціальної активності; високий рівень успішності; обізнаність у соціальних проблемах; наявність певних позитивних захоплень й інтересів; швидка адаптація в різних соціальних групах; високий рівень організаторських і комунікативних якостей; виражене позитивне ставлення до оточення; високе прагнення виконувати громадські доручення; негативне ставлення до порушників соціальних норм й осіб, що проявляють соціальну пасивність і песимізм; активна участь у громадських заходах; регулярне дотримання соціальних норм і правил поведінки.
Середній рівень (21 – 39 балів)	Наявність незначних відхилень у самооцінці; часткове розуміння сутності соціальної активності; середній рівень успішності; фрагментарні знання про соціальні проблеми; усвідомлення й дотримання більшості соціальних норм; періодичний прояв інтересу до громадського життя; спрямованість особистості характеризується наявністю мотивів міжособистісного спілкування; наявність нестійкої неадекватної самооцінки; сформованість деяких суспільно значущих цінностей та установок; періодичні прояви негативного ставлення до оточення; середній рівень організаторських і комунікативних якостей; байдуже ставлення до порушників соціальних норм, часті прояви соціальної пасивності і песимізму, епізодичне порушення дисципліни.
Низький рівень (0 – 20 балів)	Неадекватна самооцінка; нерозуміння сутності соціальної активності; низький рівень успішності; поверхневі, неглибокі знання про соціальні проблеми; неусвідомлення соціальних норм; низький інтерес до громадського життя; домінування мотивів власного благополуччя; несформованість суспільно значущих цінностей та установок; відсутність бажання й інтересу до соціально значущих видів діяльності; важка адаптація в соціальній групі; соціальна пасивність; постійні прояви негативного ставлення до оточення; відсутність організаторських якостей і низькі і комунікативні здібності; категорична відмова виконувати доручення; регулярне порушення морально-етичних норм і правил поведінки.

Узагальнені кількісні результати соціальної активності студентів контрольної та експериментальної груп відображено в таблиці 2.

Таблиця 2

Рівні сформованості соціальної активності студентської молоді

Рівні	Експериментальна група	Контрольна група
	Кількість осіб %	Кількість осіб %
Високий	13,2	11,6
Середній	54,5	54,7
Низький	32,3	33,7

Отже, кількісні дані дослідницького експерименту підтвердили недостатню соціальну активність студентів університету. Спраючись на отримані експериментальні

дані, робимо висновок, що в умовах закладу вищої освіти необхідно оптимізувати навчально-виховну роботу щодо розвитку соціальної активності студентів, засобами якої можуть бути включення молоді у волонтерську роботу, діяльність органів студентського самоврядування у творчий розвиток, розробка та реалізація ними соціально-педагогічних проєктів.

Обговорення результатів. Щодо розвитку соціальної активності молоді як особливої педагогічної умови її успішної соціалізації, то слід відзначити, що творча самореалізація особистості неможлива без її соціальної активності у важливих сферах життєдіяльності. Ось чому формування соціальної активності молоді є одним із найважливіших завдань соціальної роботи, в тому числі соціальної освіти та соціального виховання в цілому. Водночас, як доречно зауважує Plotnikov P., «процес формування соціальної активності молоді відбувається під впливом двох взаємозалежних моментів – умов створюваних демократичним суспільством для розкриття творчих можливостей особистості та раціонального й ефективного використання цих умов самою особистістю».

Тобто соціальна активність особистості виступає як її здатність до соціальної взаємодії, загалом відповідаючи суспільній природі людини. Адже, людина не лише об'єкт, але й суб'єкт суспільних відносин. Таким чином, можна констатувати, що в сучасній літературі соціальна активність розкривається в трьох аспектах: як стан суб'єкта, як якість, риса особистості (її ми і виділяли як критерій соціалізованості); як ставлення до діяльності, взаємозв'язок суб'єкта із середовищем і як ступінь прояву соціальної дієздатності людини. Саме тому можна погодитися з Antonova O. (2016), котра стверджує, що в сучасному університеті соціальна активність є головною якістю соціалізації.

Якісними показниками соціальної активності студентів нами було визначено: допитливість, творчий інтерес, емоційність, захопленість, прагнення до творчих досягнень, прагнення до лідерства, прагнення до отримання високої зовнішньої оцінки, почуття обов'язку і відповідальності, особиста значущість творчої діяльності, прагнення до самоосвіти, самовиховання творчих здібностей.

Соціальну активність ми розуміємо як якість особистості, що проявляється в різних видах соціально значущої діяльності. Соціально значуща діяльність виступала зв'язуючою ланкою між теоретичним навчанням майбутніх соціальних педагогів і їх самостійною роботою в установах соціальної сфери та сприяла отриманню студентами соціально цінного досвіду.

Робота в органах студентського самоврядування. Якщо розкривати можливості включення студентів до такої соціально значущої діяльності як робота в органах студентського самоврядування, то слід зазначити, що це не лише сприяє розкриттю їх задатків, здібностей, творчого потенціалу. Безумовно, студенти, які володіють організаторською чи лідерською обдарованістю, мають нагоду проявити себе як лідери у студентському самоврядуванні (старостат, студентський деканат, студентський профком). Водночас, діяльність у їх складі дозволяє також активно дбати про соціальний захист, сприяє покращенню навчання, виховання і самовиховання, дотриманню дисципліни, гуманних відносин, підвищенню культурного і духовного рівня інших студентів⁷. Крім того, це забезпечує формування такої професійно важливої якості як соціальна відповідальність.

Нами встановлено, що під час включення студентів до органів студентського самоврядування доцільно, насамперед, провести їх ознайомлення зі структурою цих органів, роз'яснити функції та обов'язки, напрями роботи. Це сприятиме більш свідомому мотивуванню студентів до активної діяльності у складі таких органів, участі у науково-дослідній діяльності, конференціях, олімпіадах, виставках, конкурсах.

У процесі експерименту нами проводилося включення осіб у діяльність структурних підрозділів самоврядування за напрямками діяльності (навчально-виховний, культурно-

⁷ Feldhusen J. (2007). *Educating teachers for work with talented youth*. In N. Colangelo and G. A. Davis (Eds.), *Handbook of gifted education* (2 ed.). Boston Allyn & Bacon.

масовий, інформаційний, правовий тощо). У ході роботи за цими напрямками студенти набували суттєвого досвіду організаторської роботи, беручи участь у вирішенні тих чи інших питань щодо навчання і виховання, організації змістовного дозвілля. Крім того, враховуючи той факт, що поряд із загальними інтересами, студенти наділені індивідуальними нахилами, уподобаннями, захопленнями. Правильно організована експериментально-дослідна робота сприяла тому, що система студентського самоврядування виступала як особлива форма прояву ініціативності, самостійності, відповідальності студентів, спрямовувала їх на вирішення ключових проблем життєдіяльності як студентської молоді, розвиток власної публічної активності, підтримку соціальних ініціатив. Зокрема, за участю членів студентського самоврядування були проведені такі тематичні заходи як: «День знань», «День посвяти студентів у першокурсники», «День відкритих дверей», «Свято останнього дзвоника», «День працівника освіти», «Урочисте вручення дипломів випускникам» та тощо.

Включення студентів у волонтерську діяльність. Наступний шлях розвитку соціальної активності студентів – це залучення їх до ще одного виду соціально значущої діяльності – волонтерської. Як показала практика, включення студентів у волонтерську діяльність можливе за двома напрямками: по-перше, у межах проходження соціально-педагогічної практики – це так звана організована, або обов'язкова участь; по-друге, це створення волонтерських груп, клубів, шкіл, учасники яких беруть добровільну участь у реалізації програм центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, втіленні проєктів громадських організацій із реформування системи опіки тощо.

Щодо першого напрямку, то в його межах нами велася робота зі студентами переважно на стадії мотивації та певний час на стадії активності. При цьому нами було використано найбільш типові форми роботи з групами волонтерів⁸: лекції як базовий метод при навчанні волонтерів (наприклад, «Технології волонтерської вуличної роботи»); бесіди на заняттях для волонтерів для більш плідної педагогічної взаємодії, для закріплення матеріалу та вивчення нового (наприклад, «Як оцінити свій волонтерський потенціал, або Кому я можу допомогти»); ділові ігри на практичних заняттях з різних напрямків соціально-педагогічної діяльності для ефективного засвоєння матеріалу та набуття практичних навичок; «мозковий штурм» з метою стимулювання, вивчення тієї чи іншої теми та більш ефективного навчання (наприклад, «Вільне кохання: скажи «так» чи «ні»); дискусії з волонтерами на найбільш актуальні, гострі питання, теми (наприклад, «Як відмовитися від пропозиції наркотика»); семінари-практикуми для волонтерів з метою подальшого засвоєння теоретичних знань (наприклад, «Форми та методи роботи з групами учнів підліткового віку щодо профілактики зловживання психоактивними речовинами»); соціально-психологічний тренінг із метою висвітлення та аналізу соціально-педагогічних проблем міжособистісного спілкування (наприклад, «Асертивність, спілкування, емоційна саморегуляція»); конференції (науково-практичні, читацькі, прес-конференції, наприклад, «Соціальні проблеми через призму періодичних видань»); «круглі столи» для волонтерів із залученням державних та громадських структур із метою обговорення взаємодії з питань функціонування школи волонтерів, розвитку волонтерського руху (наприклад, «Волонтерський рух України – традиції і сучасність»); збори для обміну досвідом та напрацювання нових форм роботи з різними категоріями населення.

Активні студенти брали участь, наприклад у таких заходах, як: інформаційні акції до Дня здоров'я, Всесвітнього дня боротьби з туберкульозом, Дня прав людини; профілактичні акції до Міжнародного дня боротьби зі зловживанням наркотичних речовин і незаконним обігом наркотиків, Дня порозуміння з Віл-позитивними людьми, а також участь у соціальних проєктах, присвячених Міжнародному Дню сім'ї та Дню матері, тощо.

⁸ Zvyeryeva, I. (2012). Ency`klopediya dlya fakhivciv social'noyi sfery` [Encyclopedia for professionals in the social sphere]. Kyiv: Universum.

Керівництво волонтерською діяльністю в навчально-виховному закладі та допомога в її здійсненні (планування, навчання, аналіз) були покладені на викладачів кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та фізичної культури. Професорсько-викладацький склад кафедри виконує такі функції: надання консультативно-методичної допомоги в організації та здійсненні розвитку соціальної, творчої активності студентів.

Оцінюючи участь студентів у волонтерській діяльності, слід наголосити, що вона сприяла формуванню таких важливих особистісних якостей, необхідних для майбутньої професійної діяльності студентів – майбутніх соціальних працівників, як доброзичливість, толерантність, емпатія, комунікабельність, активність. Безумовно, це соціально значуща робота, а подальше розгалуження і збільшення числа волонтерів не лише зі студентських колективів, а й з дитячих організацій дозволить залучити до неї більшу кількість дітей і молоді.

Розробка та реалізація студентами соціально-педагогічних проектів. Досить складною для організації, але, водночас, досить корисною як для розвитку дослідницьких, так і соціальних здібностей, проектувальних, комунікативних, організаторських вмінь, а також загалом для самоактуалізації студентів виявилася така форма розвитку соціальної активності, особливо пізнавальної, як соціально-педагогічне проектування. Так, у рамках її реалізації було створено наукову проблемну групу «Сучасні проблеми студентської молоді: шляхи їх подолання». Її учасники, насамперед, засвоювали основи соціально-педагогічного проектування та наукової творчості, а тоді працювали над власним завданням. Це відбувалося за такою схемою: студент отримував на навчальний рік конкретне завдання для самостійної роботи над науковим проектом (форма роботи була або індивідуальна, або кооперативна), а в кінці року всі студенти офіційно оприлюднювали свої результати на міждисциплінарному колоквиумі. Досить цікавими виявилися такі проекти як «Неформальні молодіжні об'єднання як фактор соціалізації сучасних підлітків» (Дмитрієнко Кристина), «Соціально-педагогічний супровід обдарованих дітей у навчально-виховному процесі загальноосвітніх шкіл» (Ткач Олена), результати своїх проектів були відображені у дослідженнях при написанні кваліфікаційних (магістерських) робіт.

Залучення студентської молоді до творчої діяльності. Важливим напрямком, який сприяв як розвитку соціальної активності студентської молоді, так і гуманізації освітнього простору навчального закладу, – стала активізація творчого потенціалу студентів, підвищення їх культурного рівня. Тут важливу роль відіграли вузівські культурні центри, завдання яких полягало в прилученні студентів до культури, розвитку їх як активних учасників соціокультурного процесу.

Практика показала, що залучення студентської молоді до діяльності в художніх колективах, надає їм максимальні можливості втілити свої творчі здібності, а також розвинути естетику побуту. Цьому сприяла наявність стабільних, працюючих протягом декількох років художніх колективів, що вдало представляли навчальні заклади на університетських, міських і всеукраїнських фестивалях і конкурсах. Наприклад, студенти, що володіють організаторськими та різного роду мистецькими здібностями досить активно включилися у такі форми діяльності, як: виступи театрального гуртка «У колі друзів» та вокального ансамблю «Чарівниці», хореографічного ансамблю «Тріумф», диско-вечори з розважальною програмою, участь у фестивалі студентів у м. Києві «Барви осені – 2018», вігальні концертні програми – Новорічний бал у Ректора, Музичні перерви, концерт, присвячений Міжнародному жіночому дню 8 березня та ін.; урочиста академія з нагоди посвяти першокурсників у студенти, «Мисс/Мистер ІДГУ – 2018», тощо.

Таким чином, можна констатувати, що, займаючись творчою активністю, студенти реалізували потребу в оцінці своєї діяльності, в підтвердженні її правильності, соціально значущості. А позитивна оцінка їх діяльності викликала відчуття задоволеності, прагнення працювати краще, виховувала потребу в здійсненні вчинків, які заслуговували схвалення колективу, відповідали його принципам і правилам. При такому підході кожна «зіграна роль» – чи це участь в заході, у роботі волонтерського загону, танцювального колективу – ставала

чинником особистісного розвитку, підвищення соціальної активності та умовою успішності процесу соціалізації.

Для перевірки ефективності впровадження форм і методів соціально-педагогічної роботи з розвитку соціальної активності студентів університету було проаналізовано результати контрольного тестування у двох групах студентів Ізмаїльського державного гуманітарного університету (м. Ізмаїл, Україна): експериментальній, заняття в якій проводилися з використанням зазначених методик, та контрольній, яка працювала за звичайним планом учбово-виховної роботи.

Наведемо динаміку соціальної активності студентської молоді експериментальної та контрольної груп (таблиці 3).

Таблиця 3

Динаміка соціальної активності студентської молоді експериментальної та контрольної груп

Рівні	Експериментальна група		Контрольна група	
	Констатувальний етап	Контрольний етап	Констатувальний етап	Контрольний етап
	Кількість осіб, %	Кількість осіб, %	Кількість осіб, %	Кількість осіб, %
Високий	13,2	21,8	11,6	13,1
Середній	54,5	63,0	54,7	58,8
Низький	32,3	19,2	33,7	28,1

Проведений моніторинг проявів соціальної активності студентською молоддю на контрольному етапі експерименту довів ефективність експериментально-дослідної роботи, що здійснювалась у руслі учбової та виховної роботи паралельно в чотирьох напрямках: робота в органах студентського самоврядування, включення студентів у волонтерську діяльність, розробка та реалізація молоддю соціально-педагогічних проєктів, залучення студентської молоді до діяльності в художніх колективах.

Висновки. У сучасній Україні актуальною проблемою залишається дефіцит обдарованих, творчих і соціально активних працівників – фахівців високого рівня в різних галузях. Це ставить перед освітянами завдання пошуку практичних шляхів організації успішної соціалізації студентської молоді створення відповідних умов для її самоактуалізації, формування соціальної активності.

Творча самореалізація особистості неможлива без її соціальної активності у важливих сферах життєдіяльності. Саме тому формування соціальної активності молоді є одним із найважливіших завдань соціальної педагогіки, в тому числі соціальної освіти та соціального виховання в цілому. До кількісних показників соціальної активності студентів можна віднести: їх високу загальну активність, високу успішність, наявність мотивації до успіху у діяльності, високого рівня домагань та адекватної самооцінки. Всі вони діагностувалися за допомогою відповідних методик.

Встановлено, що розвитку соціальної активності молоді сприяє залучення їх до соціально значущої діяльності, а саме: робота в органах студентського самоврядування; волонтерська діяльність; соціально-педагогічне проєктування; діяльність у творчих колективах.

REFERENCES

Antoni, M.A. (2010). Interaktivnye metody obucheniya kak potencial lichnostnogo razvitiya studentov [Interactive methods of teaching as a potential for personal development of students]. *Psihologiya obucheniya – Psychology of teaching*, 12, 53-63.

Antonova, O. (2016). Teoretychni ta metodychni zasady navchannia pedahohichno obdarovanykh studentiv [Theoretical and methodological principles of teaching pedagogically gifted students]. Zhytomyr : Vydavnytstvo ZhDU im. I. Franka.

Boekaerts M, Zeidner M, Printich PR (2000). Handbook of selfregulated learning. Oxford, UK: Academic Press.

- Feldhusen J. (2007). Educating teachers for work with talented youth. In N. Colangelo and G. A. Davis (Eds.), *Handbook of gifted education* (2 ed.). Boston Allyn & Bacon.
- Guilford, J.P. (1996). *A psychometric approach to creativity*. University of Southern California.
- Hnatko, M. (2015). Struktura obdarovanosti ta zasadni pryntsypy roboty z obdarovanyimi ditmy [The structure of giftedness and the basic principles of working with gifted children]. *Obdarovana dytyna – A gifted child*, 4, 4–5.
- Nokelainen P, Tirri K, Merenti-Valimäki HL (2007). Investigating the influence of attribution styles on the development of mathematical talent. *Gifted Child Q.* 51(1):64-81.
- Pajares F, Valiente G (2002). Students' self-efficacy in their self-regulated learning strategies: A developmental perspective. *Psychologia* 45:211-221.
- Perels F, Dignath C, Schmitz B (2009). Is it possible to improve mathematical achievement by means of self-regulation strategies? Evaluation of an intervention in regular math classes. *Eur. J. Psychol. Educ.* 24(1):17-31.
- Peterson C, Barrett L. (1987). Explanatory style and academic performance among university freshmen. *J. Personality Soc. psychol.* 53:603-607.

Furduy S. Development of social activity of students of university

Implementation of socio-political and socio-economic reforms in the state necessitates the search for practical ways of organizing the successful socialization of student youth, creating the appropriate conditions for self-actualization, formation of social activity. It is substantiated that creative self-realization of the personality is impossible without its social activity in important spheres of vital activity.

Qualitative indicators of social activity of students are determined by curiosity, creative interest, emotionality, enthusiasm, aspiration for creative achievements, aspiration for leadership, aspiration for a high external evaluation, sense of responsibility and responsibility, personal significance of creative activity, aspiration for self-education, self-education of creative abilities.

The forms and methods of socio-pedagogical work on the development of social activity of student youth of the university have been experimentally checked (organization of volunteer activity, development of social projects, work in the organs of student self-government, development and implementation of social-pedagogical projects, involvement of students in creative activity).

The qualitative indicators of social activity of students were determined by us: curiosity, creative interest, emotionality, enthusiasm, aspiration for creative achievements, aspiration for leadership, aspiration for obtaining a high external evaluation, a sense of responsibility and responsibility, personal significance of creative activity, a desire for self-education, self-education of creative abilities.

Social activity we understand as the quality of personality, which manifests itself in various types of socially significant activities. Socially significant activities served as a connecting link between the theoretical training of future social educators and their independent work in social care institutions and facilitated the acquisition of socially valuable experience by students.

In today's Ukraine, the actual problem is the lack of gifted, creative and socially active workers – high level specialists in various fields. This poses a problem for educators to find practical ways of organizing the successful socialization of student youth, creating the appropriate conditions for self-actualization, and the formation of social activity. Creative self-realization of personality is impossible without its social activity in important spheres of life. That is why the formation of social activity of youth is one of the most important tasks of social pedagogy, including social education and social education in general. To quantitative indicators of social activity of students can be attributed: their high overall activity, high performance, the presence of motivation to succeed in the activity, high level of claims and adequate self-esteem. All of them were diagnosed with appropriate techniques.

It is established that the development of social activity of young people promotes their attraction to socially significant activities, namely: work in the organs of student self-government; volunteer activity; socio-pedagogical design; activity in artistic groups, club of fun and smart.

Key words: social activity, development, student, university, socio-pedagogical work.

DOI 10.31909/26168812.2019-(42)-21

УДК 378.093.2:[61:005.336.2]:53

Людмила ЯКОВИШЕНА*

КРИТЕРІЙ, ПОКАЗНИКИ ТА РІВНІ СФОРМОВАНOSTІ ФАХОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ МОЛОДШИХ МЕДИЧНИХ СПЕЦІАЛІСТІВ

У статті розглядається критеріальний апарат сформованості фахової компетентності майбутніх молодших медичних спеціалістів закладів вищої освіти (ЗВО). Проаналізовані зміст понять «критерій», «показник», «рівень» та взаємозв'язок між ними.

На основі психолого педагогічного аналізу зазначено, що під поняттям «критерій» варто розуміти мірило, орієнтир, індикатор, як характеристику на основі якої відбувається оцінка стану сформованості фахової компетентності майбутнього молодшого медичного спеціаліста, поняття «показник» визначає ознаку, доказ, свідчення, завдяки яким можна об'єктивно оцінити навчальні досягнення студентів-медиків, під «рівнем» варто розуміти ступінь сформованості якостей спеціаліста, які забезпечать досягнення результату навчання.

Для когнітивного, діяльнісно-операційного, особистісно-мотиваційного критеріїв виокремлені відповідні показники, що характеризують рівні сформованості – низький (інтуїтивний), середній (рефлексивний), достатній (евристичний), високий (креативний) методи та засоби діагностики. Проаналізовані показники, критерії та рівні дадуть змогу визначити сучасний стан та передбачити динаміку формування фахової компетентності навчально-допоміжного персоналу ЗВО.

Ключові слова: фахова компетентність, критерій, показник, рівень сформованості, молодший медичний спеціаліст.

Постановка проблеми. Впровадження європейських норм в освіті та науці України є однією з передумов входження нашої країни до єдиного Європейського освітнього простору. Підвищення рівня системи української освіти обумовлене потребами формування умов та становлення студента як майбутнього високоосвіченого фахівця. Розв'язання такого завдання можливе за умови підготовки майбутнього медика, що має ґрунтовні знання, уміє досконало застосовувати їх на практиці, здатен до саморозвитку та самоосвіти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких розглядається проблема фахової підготовки, дозволяє зробити висновок, що автори педагогічних досліджень виділяють такі рівні сформованості компетентності: низький (інтуїтивний), середній (репродуктивний), достатній (активний) і високий (творчо-індивідуальний) (В. Макаренко¹); низький, середній, достатній, високий (З. Шарлович², І. Радзівська³); початковий, нормативний, активний, креативний (Е. Луговська⁴); репродуктивний, адаптивний, локально-моделюючий, системно

* Яковишена Л. – аспірантка, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Україна, e-mail: ludmilayakovishena@gmail.com

¹ Макаренко В.І.(2017). Формування фахових компетентностей майбутніх лікарів у процесі природничо-наукової підготовки: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 Полтава, 269 с.

² Шарлович З.П. (2015) Формування професійно-педагогічної компетентності медичних сестер сімейної медицини в процесі фахової підготовки: дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.04. Житомир, 270 с.

³ Радзівська І.В. (2011) Формування професійної компетентності майбутніх медичних сестер у процесі вивчення фахових дисциплін : автореф. ...канд. пед. наук: 13.00.04. К., 28 с.

⁴ Луговська Е. (2013) Педагогічні умови формування фахової компетентності техніків-механіків агропромислового виробництва // Педагогіка і психологія професійної освіти. с. 111–120.

моделюючий, творчий (Є.Павлютенков⁵); репродуктивний, реконструктивний, креативний (В. Багрій⁶) та ін.

Наукові завдання статті проаналізувати стан сформованості та розвитку якостей, умінь, навичок, фахової компетентностей майбутніх молодших медичних спеціалістів.

Мета статті полягає у виокремленні та обґрунтуванні основних критеріїв, показників та рівнів сформованості фахової компетентності майбутніх молодших медичних спеціалістів.

Виклад основного матеріалу. Діагностування стану сформованості або розвитку якостей, умінь, навичок, компетентностей потребує з'ясування базових понять «критерій», «показник», «рівень».

Оскільки єдиного підходу до трактування понять «критерій» та «показник» немає, проаналізуємо зміст цих понять та взаємозв'язок між ними. Розглядаючи теоретичний аспект проблеми критеріїв, ми виявили, що дослідники з різних позицій підходять до розуміння поняття «критерій». Його визначають як «рівень», «показник», «параметр», «ознаку».

Так, у новому тлумачному словнику⁷ та словнику сучасної української мови *критерій* (від грец.*kriterion* – засіб судження, переконання, міра) – підстава для оцінювання або класифікації чогось. Р.Торчевський⁸ зазначає «у найбільш загальному вигляді критерій є важливою і визначальною ознакою, яка характеризує різні якісні аспекти певного досліджуваного явища, сприяє з'ясуванню його сутності, допомагає конкретизувати основні прояви. У зв'язку з цим показник є кількісною характеристикою цього досліджуваного явища, яка дає змогу зробити висновок про стан у статистичній та динамічній».

Використовуючи думки дослідників щодо визначення вищезгаданих понять ми вважаємо, що поняття «критерій» дещо ширше за поняття «показник» і останнє є частиною критерію. Отже, у дослідженні під поняттям «критерій» варто розуміти мірило, орієнтир, індикатор, як характеристики на основі якої відбувається оцінка стану сформованості фахової компетентності майбутнього молодшого медичного спеціаліста. Під поняттям «показник» будемо розуміти ознаку, доказ, свідчення, завдяки яким можна об'єктивно оцінити навчальні досягнення студентів-медиків.

Відповідно до виокремлених у попередніх дослідженнях компонентів (гносеологічний, праксеологічний, мотиваційно-аксіологічний) ми визначили критерії (*когнітивний, діяльнісно-операційний, особистісно-мотиваційний*) і показники фахової компетентності майбутніх молодших медичних спеціалістів до професійної діяльності.

Когнітивний критерій виявляється в наявності: системи чітких знань природничо-наукової, загально-професійної та фахової підготовки; обізнаність із методами, способами, формами та технологіями необхідних для ефективного виконання професійної діяльності; здатності до аналізу та узагальнення інформації, відтворення системи понять, термінів певної галузі медичної науки для розв'язання конкретних професійних завдань; певного рівня інтегрованих знань про здоров'я та здоровий спосіб життя, які визначають фахову компетентність молодшого медичного спеціаліста на основі фундаментальної та фахової інтеграції.

Показники когнітивного критерію виявляються у міцності, стійкості, системності, глибині та усвідомленості знань: природничо-наукових (знання загальних законів, закономірностей розвитку природи, знання про людину, її органи та системи функціонування тощо); теоретичних і практичних основ фахових (медико-біологічних)

⁵ Павлютенков Є. М. (2008) *Моделювання в системі освіти (у схемах і таблицях)*, Харків, 128 с.

⁶ Багрій В. (2009) *Процес формування та удосконалення професійних умінь як основа для професійної інноваційної діяльності*, Вісник Львівського університету. Серія: педагогіка. Львів, С. 82–91.

⁷ Новий тлумачний словник української мови (у трьох томах). том 1, А–К, Київ, 2006, 926 с.

⁸ Торчевський Р. (2012) *Педагогічні умови розвитку управлінської культури майбутніх магістрів військового управління в системі післядипломної освіти* : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04, Київ, 300 с.

дисциплін (знання змісту і засобів вирішення фахових завдань); загально-професійних (знання положень, інструкцій та інших документів з оформлення клінічної документації); інтегрованих з суміжними дисциплінами; з питань збереження та зміцнення здоров'я.

Діяльнісно-операційний критерій передбачає сформованість у майбутніх молодших медичних спеціалістів вмінь і навичок до професійної діяльності, проявляється у здатності чітко та ефективно вирішувати стандартні та нестандартні професійні завдання, самостійності та оригінальності прийнятих рішень.

Показники діяльнісно-операційного критерію виявляються у якості сформованості: професійних умінь (соціально-психологічних, інформаційно-технологічних, комунікативних); практичних навичок фахової діяльності (надання кваліфікованої сестринської допомоги, у тому числі і екстремальних ситуаціях, уміння передавати досвід); виконавських вмінь (ведення медичної документації, знаходити, обробляти, аналізувати державну, соціальну та медичну інформацію); технологічних вмінь (здатність користуватися сучасними інформаційно-комунікаційними технологіями, готовність займатися самоосвітою і саморозвитком); організаційних вмінь (уміння організовувати власну професійну діяльність, здійснювати ранню діагностику захворювань); рефлексивних вмінь (уміння здійснювати особисту контрольну-оцінювальну діяльність, визначати причини успіхів та невдач, осмислювати та аналізувати власні дії); оволодіння методами, способами, формами і досвідом розв'язання конкретних професійних завдань.

Особистісно-мотиваційний критерій характеризується наявністю та розвитком провідних професійно важливих якостей майбутніх молодших медичних спеціалістів (моральні, комунікативні, когнітивні, емоційно-вольові, індивідуальні, особистісно-характерологічні), що впливають на результат професійної діяльності; стійкої професійної мотивації (сформованість цілей, прагнень, інтересу, мотивів, активно-позитивного емоційного ставлення до обраної професії, психологічної готовності до професійної діяльності); орієнтації на самовдосконалення та саморозвиток; сформованістю професійної мобільності. Показники особистісно-мотиваційного критерію виявляються у рівні розвитку:

а) *професійно важливих якостей*: моральних (дотримання медичної етики, толерантність, справедливість, чесність, уважність, ввічливість); комунікативних (емпатія; уміння, навички і способи здійснення тактовного спілкування з пацієнтами та колегами; уміння швидко приймати альтернативні рішення; уміння встановлювати психологічний контакт, долати бар'єри спілкування); технічних (володіння сучасними комп'ютерними технологіями); емоційно-вольових (готовність до прийняття важливих рішень, емоційна стійкість, стресостійкість, упевненість в собі, сміливість, терплячість, саморегуляція, самоконтроль); індивідуальних (витривалість, активність, наполегливість, дисциплінованість, відповідальність, цілеспрямованість, скромність, самостійність, самокритичність, прагнення вести здоровий спосіб життя);

б) *професійної мотивації* (наявність стійких фахових цілей, прагнень, установок, інтересу, мотивів професійної діяльності), що свідчить про бажання працювати за фахом; сформованість зацікавленості до обраної професії; прагнення до професійного зростання; стійкий інтерес якісно оволодіти фаховими знаннями; прагнення до підвищення фахової компетентності, саморозвитку та самовдосконалення; усвідомлення необхідності навчання протягом усього життя; бажання досягти суспільної та особистісної значущості.

Розробка критеріїв та показників фахової компетентності майбутніх молодших медичних спеціалістів пов'язана із рівнем розвитку об'єкта дослідження. Тому, розглядаючи наступну категорію нашого дослідження – *рівні сформованості фахової компетентності*, звернемо увагу на розуміння поняття «рівень» у психолого-педагогічних дослідженнях.

Враховуючи думки науковців В. Багрій, В.Макаренко, у нашому дослідженні під «рівнем» будемо розуміти ступінь сформованості якостей спеціаліста, які забезпечать досягнення результату навчання.

Згідно наказу Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України №384 від 29.03.2012 р. визначимо рівні сформованості фахової компетентності молодших медичних спеціалістів відповідно до виділених нами критеріїв та їх показників, виокремлюємо такі чотири рівні сформованості фахових компетентностей у майбутніх молодших медичних спеціалістів: низький (інтуїтивний), середній(рефлексивний), достатній (евристичний) і високий (креативний, творчий) (Табл. 1).

Таблиця 1

**Критерії, показники та рівні сформованості фахової компетентності
майбутніх молодших медичних спеціалістів**

Рівні	Критерії	Показники
Низький (інтуїтивний)	Когнітивний	<ul style="list-style-type: none"> слабкий, поверхневий, фрагментарний характер професійно важливих знань; - часткове розуміння сутності професійної діяльності, нестійка орієнтація в її цілях та орієнтації; - байдужість до засвоєння нової інформації; - поверхнева обізнаність зі змістом, методами та способами виконання професійних завдань; - низький рівень розуміння необхідності застосовувати професійно важливі знання при виконанні професійних завдань; - здатність відтворювати лише окремі знання.
	Діяльнісно-операційний	<ul style="list-style-type: none"> - обмеженість професійних вмінь; - уміння виконувати лише окремі завдання фахової діяльності; - здатність застосовувати окремі уміння і навички при розв'язанні типових та прикладних задач за зразком або з допомогою колег, повільний темп роботи; - відсутність досвіду професійної діяльності, переважно виконання завдань за підказкою; - несформованість уміння до самоконтролю та здійснювати самоаналіз діяльності; - відсутність навичок власної самоорганізації та планування своєї діяльності; - відсутність самооцінки рівня своєї професійної компетентності; - окремі навички ділового спілкування.
	Особистісно-мотиваційний	<ul style="list-style-type: none"> - недостатня сформованість професійно значущих якостей; - низький рівень усвідомлення важливості своєї професійної діяльності; - слабка пізнавальна зацікавленість; - пасивний інтерес до опанування професійною діяльністю; - неготовність нести відповідальність за результати виконаної роботи; - відсутні особистісні цілі, потреби і мотивація професійно самовдосконалюватися, прагнути до кар'єрного зростання.
Середній (рефлексивний)	Когнітивний	<ul style="list-style-type: none"> - наявність частково систематизованих теоретичних знань фахового спрямування; - виявляє знання і розуміння основних положень; - застосовує теоретичні знання до розв'язування типових та прикладних задач за зразком; - недостатній рівень розуміння необхідності застосовувати професійно важливі знання при виконанні професійних завдань; - недостатньо глибоке бажання до засвоєння нової інформації; - неповна обізнаність зі змістом, методами та способами виконання професійних завдань.

	Діяльнісно-операційний	<ul style="list-style-type: none"> - часткова розвиненість базових професійних вмінь; - недостатня точність виконання професійних завдань; - самостійне відтворення системи дій у типових та практичних виробничих ситуаціях за зразком; - часткова сформованість вміння здійснювати самоконтроль та самоаналіз діяльності; - обмежена здатність до самоорганізації та планування своєї діяльності; - вміння володіти окремими сучасними медичними приладами, інформаційно-комп'ютерними технологіями.
	Особистісно-мотиваційний	<ul style="list-style-type: none"> - часткова сформованість професійно значущих якостей особистості; - неповне усвідомлення значення своєї діяльності; - нестійкий, іноді пасивний пізнавальний інтерес, часткова мотивація до професійної діяльності; - прагнення до підвищення самовдосконалення та саморозвитку проявляється епізодично; - уміння контролювати та керувати своїми діями у звичних обставинах; - недостатня впевненість, наполегливість і творчість.
Достатній (евристичний)	Когнітивний	<ul style="list-style-type: none"> - наявність стійких, систематизованих теоретичних знань фахового спрямування та знань прикладного характеру; - вільно володіє вивченим обсягом матеріалу, застосовує його стандартних професійних ситуаціях; - повна обізнаність зі змістом, методами та способами виконання професійних завдань; - повне розуміння необхідності застосовувати професійно важливі знання при виконанні професійних завдань;
	Діяльнісно-операційний	<ul style="list-style-type: none"> - достатня розвиненість умінь професійної діяльності; - точність виконання типових та нестандартних практичних завдань; - самостійне відтворення визначеної системи дій у типових та нестандартних виробничих ситуаціях; - повна сформованість вміння здійснювати самоконтроль та самоаналіз своєї діяльності; - здатність до самосорганізації та планування власної діяльності;
	Особистісно-мотиваційний	<ul style="list-style-type: none"> - повна сформованість професійно значущих якостей особистості; - повне усвідомлення значення своєї діяльності; - стійкий пізнавальний інтерес; - повна наявність особистісних цілей, потреб і мотивації професійно самовдосконалюватися, прагнути до кар'єрного зростання; - позитивне ставлення до професійної діяльності; - здатність до прийняття рішень, готовність нести відповідальність за результати виконаної роботи;
Високий (креативний, творчий)	Когнітивний	<ul style="list-style-type: none"> - наявність сформованих стійких, глибоких, систематизованих теоретичних знань фахового спрямування та знань прикладного характеру; - вільне володіння вивченим обсягом матеріалу, застосовування його в стандартних та нестандартних професійних ситуаціях; - повне розуміння необхідності застосовувати професійно важливі знання при виконанні професійних завдань та прагнення до професійного зростання; - уміння засвоювати нову інформацію, аналізувати її.
	Діяльнісно-операційний	<ul style="list-style-type: none"> - впевнене володіння набутими знаннями, уміннями та навичками; - уміння грамотно та креативно виконувати всі типові та нестандартні практичні завдання фахової діяльності; - здатність ефективно застосовувати сучасні медичні прилади, інформаційно-комп'ютерні технології; - повна сформованість вміння здійснювати самоконтроль та самоаналіз своєї професійної діяльності; - наявність бажання використовувати наукові дослідження для покращення професійно-медичної діяльності; - здатність до пошуку новітніх наукових розробок та їх впровадження;

	Особистісн о-мотиваційн	<ul style="list-style-type: none"> - наявність й усвідомлення цілей і мотивів до діяльності, стійкий інтерес до формування фахової компетентності, що спонукають досягати професійного успіху; - наявність високого рівня інтелектуальної працездатності та творчості; - комунікабельність, упевненість у собі, самостійність, допитливість, наполегливість, прагнення до самостійності, прогнозованість освітніх орієнтирів.
--	----------------------------	--

Низький (інтуїтивний) рівень сформованості фахової компетентності майбутнього молодшого медичного спеціаліста характеризується слабкими, несистемними знаннями природничо-наукових та медико-біологічних дисциплін, поверхневим уявленням про вимоги до оформлення медичної документації, обробки інформації, роботи з медичною апаратурою, рівень знань про медичну діяльність має репродуктивний характер. Професійно значущі знання (закономірностей розвитку природи, будови тіла людини, загальні відомості про фізіологічні процеси, які відбуваються в організмі людини, причини та основні симптоми різних захворювань, тощо) носять не глибокий, фрагментарний характер. Відповідно низький рівень сформованості фахової компетентності майбутнього молодшого медичного спеціаліста проявляється у неповному розумінні необхідності застосовувати набуті знання при виконанні професійних завдань.

Такий молодший медичний спеціаліст має приблизне уявлення про свою професійну діяльність, не знає в повному обсязі свої професійні обов'язки. Тому, спеціаліст з низьким рівнем сформованості фахової компетентності проявляє слабо виражене бажання здійснювати професійну діяльність, не виявляє зацікавленості, інтересу до її виконання. Це свідчить про відсутність у нього бажання самовдосконалюватися, займатися саморозвитком, знаходити та використовувати нову інформацію, професійно зростати і таким чином підвищувати свою фахову компетентність. При розв'язанні типових та прикладних задач ним застосовуються окремі уміння, завдання виконуються за зразком (алгоритмом) або лише з допомогою наставника чи колеги.

Такий молодший медичний спеціаліст психологічно не готовий до роботи медичної сестри(фельдшера), внутрішні мотиви виражені дуже слабо, ситуативно. Відповідно, відсутня готовність відповідати за результат, якість та швидкість виконання завдання. Професійно важливі якості молодшого медичного працівника (відповідальність, чесність, толерантність, ввічливість, врівноваженість, емоційна стійкість, самоконтроль, витривалість, уважність, мобільність) розвинені у нього не достатньо.

Середній (рефлексивний) рівень сформованості фахової компетентності майбутнього молодшого медичного спеціаліста характеризується усвідомленими проте недостатніми, частково системними (на рівні розуміння) знаннями природничо-наукових та медико-біологічних дисциплін, недостатньо глибокими уявленнями про вимоги до оформлення медичної документації, обробки інформації, роботи з медичною апаратурою, вміннями виокремлювати суттєве, рівень знань у нього про медичну діяльність має реконструктивний характер. При цьому має не глибоке розуміння як застосовувати набуті знання при виконанні професійних завдань.

Молодший медичний спеціаліст має часткові уявлення про свої функціональні обов'язки. Бажання здійснювати професійну діяльність виражається у нього ситуативно, проявляє формально виражений інтерес та зацікавленість до її виконання. Це свідчить про несформовану здатність самовдосконалюватися, займатися саморозвитком, професійно зростати, прагнення до самостійного навчання часто ускладнюється. При розв'язанні типових та прикладних задач він виявляє здатність діяти за зразком (алгоритмом), повністю за аналогією (копіювати) відтворювати системність дій.

Молодший медичний спеціаліст такого рівня виявляє слабку психологічну готовність до роботи медичної сестри (фельдшера), внутрішні мотиви у нього мають нестійкий характер, проте діагностуються. Відповідно і спорадично проявляється у нього готовність відповідати за результат, якість та швидкість виконання завдання. Середній

рівень характеризується також частковою сформованістю у молодшого медичного працівника моральних, емоційно-вольових, комунікативних якостей, які не завжди відповідають вимогам майбутньої професії.

Достатній (евристичний) рівень сформованості фахової компетентності майбутнього молодшого медичного спеціаліста характеризується сформовані у нього в обсязі, міцні, системні знання природничо-наукових та медико-біологічних дисциплін. Повне розуміння ним вимог оформлення медичної документації та обробки інформації, володіння інформаційно-технологічними, соціально-психологічними, комунікативними вміннями та навичками, він добре знає принцип роботи медичної апаратури. Спеціаліст такого рівня має професійно значущі знання (закономірностей розвитку природи, будови тіла людини, загальні відомості про фізіологічні процеси, які відбуваються в організмі людини, причини та основні симптоми різних захворювань, тощо) які носять глибокий і осмислений характер. Відповідно, достатній рівень сформованості фахової компетентності майбутнього молодшого медичного спеціаліста виражається задовільною орієнтацією на засвоєння нових знань, розуміння їх значущості у своїй професійній діяльності та відтворення при виконанні професійних завдань.

Молодший медичний спеціаліст має стабільно точне уявлення про свою професійну діяльність, знає в повному обсязі свої професійні обов'язки. У нього спостерігається чітко виражене бажання до самовдосконалення, займатися саморозвитком, знаходити та застосовувати на практиці нову інформацію, таким чином підвищувати свою фахову компетентність.

Молодший медичний спеціаліст психологічно готовий до роботи медичної сестри(фельдшера), у нього домінує мотив досягнення успіху та професійного зростання, добре розвинена здатність до самоконтролю, сформована система цінностей.

Достатній рівень характеризується сформованістю у майбутнього молодшого медичного спеціаліста професійно важливих якостей у повному обсязі.

Високий (креативний, творчий) рівень сформованості фахової компетентності майбутнього молодшого медичного спеціаліста характеризується усвідомленими, міцними, глибокими системними знаннями фундаментальних та медико-біологічних дисциплін у повному обсязі. Сформований природничо-науковий світогляд, розуміння значення цих дисциплін у професійній підготовці та практичній діяльності. Майбутній молодший медичний спеціаліст такого рівня уміє виокремлювати головне, володіє знаннями на рівні довготривалої пам'яті та впевнено використовує їх на практиці в типових і нестандартних ситуаціях.

У нього повністю сформована здатність самовдосконалюватися, займатися саморозвитком, знаходити нову інформацію а застосовувати її у практичній діяльності, професійно зростати. У його діях часто спостерігається ініціативність та креативність, ним надаються переваги діям без копіювання звичного алгоритму при виконанні завдань.

Молодший медичний спеціаліст цього рівня має абсолютну готовність до роботи медичної сестри (фельдшера), внутрішні мотиви щодо медичної діяльності у нього яскраво виражені, проявляє глибокий і усвідомлений інтерес до майбутньої професії.

Високий рівень сформованих фахових компетентностей характеризується абсолютним розвитком моральних, емоційно-вольових, комунікативних якостей молодшого медичного працівника, які повністю відповідають вимогам майбутньої професії.

Висновки. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури та запропонованих критеріїв встановлено рівні фахової компетентності майбутніх молодших медичних спеціалістів до моніторингу навчальних досягнень студентів: низький(інтуїтивний), середній (рефлексивний), достатній (евристичний), високий (креативний).

Система окреслених у роботі критеріїв, показників та рівнів дозволяють комплексно оцінити сформованість фахової компетентності майбутніх молодших медичних спеціалістів, визначити стан та динаміку формування фахової компетентності цієї категорії працівників.

REFERENCES

- Bahrii V. (2009) Protses formuvannia ta udoskonalennia profesiinykh umin yak osnova dlia profesiinoi innovatsiinoi diialnosti // Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia: pedahohika. Lviv, s. 82–91.
- Luhovska E. (2013) *Pedahohichni umovy formuvannia fakhovoi kompetentnosti tekhniv-mekhanikiv ahropromyslovoho vyrobnytstva* // Pedahohika i psykholohiia profesiinoi osvity. s. 111–120.
- Novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy (u trokh tomakh). tom 1, A–K / Ukladachi: V.V.Iaremenko, O.M.Slipushko. Kyiv, 2006, 926 s.
- Makarenko V.I.(2017). *Formuvannia fakhovykh kompetentnosti maibutnikh likariv u protsesi pryrodnycho-naukovoï pidhotovky: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04* Poltava, 269 s.
- Pavliutenkov Ye. M. (2008) *Modeliuvannia v systemi osvity (u skhemakh i tablytsiakh)* / Kharkiv, 128 s.
- Radzievska I.V.(2011) *Formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh medychnykh sester u protsesi vyvchennia fakhovykh dystsyplin: avtoref. ...kand. ped. nauk: 13.00.04*. Kyiv, 28 s.
- Sharlovych Z.P. (2015) *Formuvannia profesiino-pedahohichnoi kompetentnosti medychnykh sester simeinoi medytsyny v protsesi fakhovoi pidhotovky: dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk: 13.00.04*. Zhytomyr, 27 Os.
- Torchevskyi R. (2012) *Pedahohichni umovy rozvytku upravlinskoï kultury maibutnikh mahistriv viiskovoho upravlinnia v systemi pisliadyplomnoi osvity : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04*. Kyiv, 300 s.

Yakovyshena L. Criteria, indicators and levels of competence of future more medical specialists

The article deals with the criterial apparatus for the formation of professional competence of future junior medical specialists institutions of higher education (IHE). The analyzed contents understand the «criterion», «indicator», «level» and the relationship between them.

On the basis of psychological pedagogical analysis it's noted that under the notion of «criterion» it's necessary to understand the mark, the landmark, the indicator as the characteristic on the basis of which the evaluation of the state of formation of the professional competence of the future junior medical specialist, the concept of «indicator» defines a sign, evidence, through which it is possible to objectively evaluate the educational achievements of medical students, under the «level» one should understand the degree of formation of the qualities of a specialist, which will ensure the achievement of the result of training. On the basis of the considered concepts it was clarified that the professional competence of the future junior medical specialist formed in the process of training is an initial basis that ensures its effective work in the workplace.

For cognitive, activity-operational, personality-motivational criteria, appropriate indicators characterizing formation levels are low (intuitive), average (reflexive), sufficient (heuristic), high (creative) methods and diagnostic tools. The area of – knowledge, abilities and skills from natural sciences disciplines is emphasized, which allow to form professional knowledge of the future specialist.

The analyzed indicators, criteria and levels will make it possible to determine the current state and predict the dynamics of the professional competence development of the training and support staff of the institutions of higher education.

Key words: criterion, indicator, level of formation, junior medical specialist.

DOI 10.31909/26168812.2019-(42)-22

УДК [378.016:796]:379.8-057.87

Геннадій ЯРЧУК*

НОВІТНІ ІДЕЇ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ У СФЕРІ ДОЗВІЛЛЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ТА ШЛЯХ ЇХ ТВОРЧОГО ВТІЛЕННЯ

Існуючі системи з фізичного виховання і практика соціально-культурної діяльності ставлять завдання по зміцненню здоров'я і фізичному розвитку особистості. Однак в цих умовах рекреаційно-оздоровча робота залишається однією з найменш вивчених областей, і, як наслідок, ефективність цієї діяльності невисока, причому найбільше занепокоєння викликають показники розвитку і фізичного здоров'я молоді. Виникає необхідність активізації культурно – дозвіллевої діяльності через включення в неї поряд з традиційними та нетрадиційних засобів фізичної культури. Це обумовлено також сучасними тенденціями молодіжної моди, прагненням до досягнення цінностей світової культури, привабливістю комплексу мотиваційних чинників, які застосовуються в нетрадиційних засобах фізичної культури. Пошук нових шляхів залучення широких мас населення усіх вікових категорій до рекреаційно-оздоровчої дозвіллевої діяльності, формування у них стійкої потреби в руховій активності передбачає використання поряд з традиційними нетрадиційних видів фізичної культури (їх ще називають оздоровчими). Дана стаття висвітлює напрямки пошуку нових шляхів підвищення соціально – виховної значущості фізичної культури сучасної молоді у сфері дозвілля, одним з яких є застосування найбільш популярного у сфері дозвілля молоді комплексу нетрадиційних засобів фізичної культури

Ключові слова: *молодь, дозвілля, фізична культура, соціальне виховання, нетрадиційні засоби фізичної культури.*

Сучасне соціально-виховне середовище об'єктивно потребує організації адекватної і конструктивної соціально-культурної діяльності, де актуалізуються процеси дозвіллевої сфери, пов'язані з культурним і фізичним розвитком особистості, що має принципове значення для формування здорового способу життя.

Інтеграційні ресурси фізичної культури повніше реалізуються в тому випадку, якщо в рекреаційно-оздоровчій роботі передбачається застосування цілого комплексу нетрадиційних засобів, покликаних сприяти активному, творчому відпочинку, культурної інтеграції, посиленню орієнтації особистості на духовно-моральні цінності, в аспекті розвитку і реалізації її здібностей. Основною організаційною формою реалізації потенціалів рекреаційно-оздоровчого спрямування в системі соціально-культурної діяльності є спортивно-оздоровчі і фітнес-центри, які створюються для спільного проведення дозвілля, організації спілкування і співробітництва в духовному та фізичному самовдосконаленні.

Існуючі системи з фізичного виховання і практика соціально-культурної діяльності ставлять завдання по зміцненню здоров'я і фізичному розвитку особистості. Однак в цих умовах рекреаційно-оздоровча робота залишається однією з найменш вивчених областей, і, як наслідок, ефективність цієї діяльності невисока, причому найбільше занепокоєння викликають показники розвитку і фізичного здоров'я молоді. Виникає необхідність активізації культурно-дозвіллевої діяльності через включення в неї поряд з традиційними та нетрадиційних засобів фізичної культури. Це обумовлено також сучасними тенденціями молодіжної моди, прагненням до досягнення цінностей світової культури,

* Ярчук Геннадій – кандидат філософських наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна; e-mail: gennadiu1310@gmail.com

привабливістю комплексу мотиваційних чинників, які застосовуються в нетрадиційних засобах фізичної культури.

Роль фізичної культури і її інтеграційного потенціалу в дозвіллі розкриває Д. Шамсутдінова. У контексті рекреаційно-оздоровчого напрямку соціально-культурної діяльності інтерес представляють роботи, в яких розглядаються культурологічні, соціальні та педагогічні проблеми формування здорового способу життя (Н. П. Абаскалова, В. К. Бальсевич, М. Я. Віленський, П. А. Виноградов, Р. Д. Зайців, А. М. Котиків, А. В. Лотоненко, Ю. П. Лісцин, К. І. Лубишева).

Існуючі програми з фізичного виховання (Н. В. Алексєєв, М. Я. Віленський, Е. Н. Литвинов, в. І. Лях, Б. І. Туркунов) одним із своїх завдань визначають рекреації, оздоровлення і зміцнення здоров'я молоді, але розкривають при цьому тільки традиційні засоби фізичної культури в дозвіллі.

Тому існує суперечність між потребою суспільства в удосконаленні розвиваючої рекреаційно-оздоровчої діяльності в сфері дозвілля молоді з використанням нетрадиційних засобів фізичної культури, і недостатньою розробленістю цього питання в теорії та практиці соціально-культурної діяльності.

Об'єкт дослідження – сучасна молодь у сфері дозвілля засобами фізичної культури.

Предмет – педагогічні шляхи підвищення соціально – виховної значущості фізичної культури сучасної молоді у сфері дозвілля на прикладі нетрадиційних засобів фізичної культури.

Мета дослідження – виявити та описати шляхи підвищення соціально – виховної значущості фізичної культури сучасної молоді у сфері дозвілля.

Існують різні вікові типології. Не торкаючись всіх етапів в кожній з вікових класифікацій, виділимо для порівняльного дослідження лише цікавий для нас період - це 14-30 років. У психології цей етап відповідає періоду юності. Погоджуючись з авторами підручника по соціології молоді, зазначимо, що великий інтерес представляють вікові класифікації, висунуті в роботах англо-американських вчених Д. Биррена, Д. Бромлея, Д. Векслера. З вітчизняних антропологів заслуговують уваги вікові періодизації молоді¹.

Нетрадиційна фізична культура являє собою види фізкультурних дисциплін, об'єднаних у систему. У підручнику «Фізична культура студентів в життя» це поняття конкретизовано наступним чином: «Сучасні системи фізичних вправ являють собою спеціально підібрані рухи і пози, спрямовані на комплексне або виборче вплив на визначені функціональні системи організму. У деяких з них є змагальні елементи»².

Пошук нових шляхів залучення широких мас населення усіх вікових категорій до рекреаційно-оздоровчої дозвіллевої діяльності, формування у них стійкої потреби в руховій активності передбачає використання поряд з традиційними нетрадиційних видів фізичної культури (їх ще називають оздоровчими). Дана стаття висвітлює напрямки пошуку нових шляхів підвищення соціально – виховної значущості фізичної культури сучасної молоді у сфері дозвілля, одним з яких є застосування найбільш популярного у сфері дозвілля молоді комплексу нетрадиційних засобів фізичної культури, куди входять: оздоровча аеробіка, фітнес, бодібілдинг, шейпінг, стретчинг, пілатес, каланетика, йога, східні танці та ін.

Коротко охарактеризуємо ці види нетрадиційної фізичної культури,

Оздоровча аеробіка – одна з форм масової фізичної культури з регульованим навантаженням. Виконується під музику і є видом активного відпочинку. Характерною рисою оздоровчої аеробіки стає наявність так званої аеробної частини заняття, під час якої робота кардіо – респіраторної системи підтримується на певному рівні певний проміжок часу. За змістом буває степ-аеробіка, фітбол-аеробіка, слайд-аеробіка, аква-аеробіка та ін.

¹ Кон, В. С.(2009) *Психологія ранньої юності*, К : Просвітництво, 256 с.

² Видрін В. М., Зиков Б. К., Лотоненко А. В. (2011) *Фізична культура студентів вузів: учб. посібник*, К: Академія, 160 с.

Фітнес – від англ. «to be fit», перекладається як «бути у формі». У підручнику *Оздоровчий фітнес*³ наводиться таке визначення: «фіт ніс-це прагнення до оптимальної якості життя, що включає соціальний, психічний, духовний і фізичні компоненти». Спочатку в фітнесі були з'єднані найбільш ефективні напрацювання бодібілдингу та аеробіки, що поєднують в собі заняття фізичними вправами і правильне харчування.

Шейпінг – від англ. «shape», що в перекладі означає «формування, надання форми» – це система фізичних вправ, спрямованих на оздоровлення й фізичне вдосконалення шляхом зміни антропологічних показників (форма, вага, обсяг) тіла і характеризуються високою інтенсивністю рухової активності. При заняттях шейпінгом інтенсивність фізичного навантаження дозується строго індивідуально. В його систему входить раціон правильного харчування з застосуванням дієт.

Стретчинг – від англ. «stretching» – «розтягування», складається з комплексів вправ підвищення еластичності різних м'язових груп і зв'язок. Широко використовується як допоміжний засіб в різних видах нетрадиційної фізичної культури.

Пілатес – система вправ (автор Д. Пілатес), відома в наш час в якості одного з напрямків фітнесу «mind body», що означає «розумне тіло».

Метод Пілатеса відноситься до одного з тих небагатьох напрямків фітнесу, які під час виконання вправ зачіпають глибокі м'язи живота і м'язи-стабілізатори, які майже не опрацьовуються на заняттях аеробікою⁴. Поєднання руху з правильним диханням -ключ до зміцнення м'язів і хорошому самопочуттю. Програма управління тілом і його вдосконалення за системою Пілатеса являє собою систему вправ, направлених на розтяжку, зміцнення і тонізація м'язи, зміцнення постави, гнучкості і почуття рівноваги, рухливості в суглобах і, що дуже важливо, на досягнення гармонії як в нашій свідомості, так і з навколишнім світом.

Калланетика – комплекс вправ, створений американкою Коллан Пінкні, складається з чотирьох частин⁵. Близько половини вправ виконуються в статичному (ізометричному режимі), третину становлять вправи на розтягування.

Йога – поєднує і реалізує в позах і вправах наступні понятті: союз, зв'язок, з'єднання, рівновагу. Згідно з вченням йога, тіло людини – єдине ціле, що складається з двох половин: правої (сонячної) і лівої (місячної), відповідальних за життєдіяльність. В основі йоги лежать вміння і метод управління психікою і фізіологічними проявами організму з метою досягнення стану «Нірвани». Комплекс вправ йоги складається з набору «асан» з затримкою в кожній позі від кількох секунд до хвилини і повільних переходів від однієї пози до іншої, при цьому досягається психоенергетичне оздоровлення душі і тіла. Володіння вченням йоги забезпечують хорошу фізичну підготовку, стан здоров'я і довголіття.

Східний танець – є ефективним засобом підтримки в гармонії форм тіла і стану здоров'я, надає позитивний, оздоровчий вплив на стан внутрішніх органів (дихання, виділення). Колорит східного одягу в поєднанні з східним музикальним супроводом створює особливу атмосферу під час занять і сприяє психологічному розвантажуванню⁶.

Нетрадиційні види фізичної культури за своєю природою, методів і засобів реалізації входять в систему соціально-культурної діяльності. Позитивний вплив нетрадиційних засобів фізичної культури на здоров'я людей забезпечується їх цілеспрямованим впливом, загальнодоступністю, а також можливістю організувати активне і корисне, духовне і фізичне дозвілля.

³ Каменщикова Р. А. (2011) *Методика нетрадиційних видів фізичної культури у процесі фізичного виховання: автореф. дис. канд. пед. наук*, 19 с.

⁴ Коджешау М. Х. (2016) *Фактори, що визначають фізкультурно-спортивну активність студентів*, Теорія і практика фізичної культури, №3, С. 56-57

⁵ *Енциклопедичний словник з фізичної культури і спорту* (2011): В 3 т. Т. 1. К., С. 170.

⁶ *Енциклопедичний словник з фізичної культури і спорту* (2011): В 3 т. Т. 1. К., С. 170.

Як показує практика, потенціал фізичної культури у сфері соціально – виховного дозвілля реалізується не повною мірою. Зокрема, в процесі організації рекреаційно-оздоровчої діяльності ігноруються соціально-інтеграційні та реабілітаційні аспекти феномена фізичної культури, переважає орієнтація на технологічну сторону фізичної культури і недооцінюється її ціннісний, інтелектуальний потенціал. Інтеграційні та адаптаційні ресурси фізичної культури повніше реалізуються в соціально-культурної діяльності, якщо заняття будуються на основі синтезу її різних засобів. Така організація передбачає цілий комплекс нетрадиційних засобів в рекреаційно-оздоровчої роботі, покликаних сприяти активному, творчому відпочинку, соціальної інтеграції, посиленню орієнтації особистості на моральні цінності, самовизначення, розвиток і реалізацію своїх здібностей. Основною організаційною формою реалізації потенціалів рекреаційно-оздоровчої діяльності в системі сфері соціально – виховного дозвілля є громадські центри, клуби, які створюються за місцем проживання (районні, міські, регіональні) і навчання (шкільні, вузівські та ін) для спільного проведення дозвілля, організації спілкування і співробітництва в духовному та фізичному самовдосконаленні ⁷.

Їх діяльність повинна будуватися:

- на синтезі фізкультури і мистецтва (наприклад, шляхом проведення різноманітних змагань, конкурсів, вікторин, пов'язаних з культурою);
- включати нові комплексні засоби і форми, що вимагають фізичної підготовленості, спортивної і художньої майстерності, знань, інтелекту, творчості;
- здійснювати гуманістично-орієнтовану систему оцінки і заохочення учасників;
- забезпечувати рівну участь кожного учасника, незалежно від рівня його фізичного розвитку.

При цьому вироблення умов реалізації реабілітаційного та само реалізаційних потенціалів рекреаційно-оздоровчої діяльності повинна будуватися на основі адекватного розуміння її сутності і функцій, справжньої ролі і місця у філогенезі та індивідуальної життєдіяльності, з урахуванням мети – формувати особистість в єдності її інтелектуального, морального і тілесно-фізичного розвитку⁸.

Останнім часом намітилася тривожна тенденція до погіршення здоров'я, фізичного розвитку і фізичної підготовленості молоді. Ця ситуація безпосередньо пов'язана з проблемами економіки, екології, освіти, медицини, умовами праці та побуту, з недооцінкою в суспільстві соціально-економічної, оздоровчої та виховної ролі фізичної культури. На державному рівні це відбивається в залишковому принципі фінансування сфери фізичної культури і спорту, гострому дефіциті її матеріальної бази, якості підготовки кваліфікованих фахівців, слабкою пропаганді. У зв'язку з цим у 2003 році була прийнята концепція інформаційно-освітньої компанії, але пропаганді фізичної культури і здорового способу життя серед дітей, підлітків та молоді (П. Л. Виноградов, В. О. Кузін, А. Т. Паршиков, П.В. Паршикова, В. П. Моченов), метою якої є визначення стратегічних та пріоритетних напрямів корінних перетворень у сфері фізичної культури і спорту⁹.

В сучасний період розвитку країни проблема фізичного розвитку, навчання і виховання молоді посилилася низкою негативних тенденцій у суспільстві. Серед наслідків такого кризового стану вищих навчальних закладів можна виділити ряд найбільш важливих:

- низька ефективність занять з фізичної культури;
- відсутність спортивного інвентарю та обладнання для організації навчального процесу та роботи секцій;
- зниження інтересу до занять фізичною культурою;

⁷ Пономарьов Н. А. (2004) *Соціальні функції фізичної культури і спорту*, К: Фізкультура і спорт, 166 с.

⁸ Первушина О. В. (2012) *Соціально-культурна діяльність: Теоретичні основи*, Харків : АлтГАКИ, 96 с.

⁹ Моченов, В. П. (2014) *Соціально-педагогічні аспекти використання нетрадиційних форм і видів фізичної культури у практиці фізкультурно-оздоровчої роботи: автореф. дис. канд. пед. наук*, К., 13 с.

- зниження природної рухової активності студентів;
- високий рівень захворюваності серед молоді внаслідок зниження загального імунітету;
- слабкий розвиток наступності у формуванні та впровадженні особистісно-орієнтованої моделі в освітніх установах, а також оздоровчих фізкультурних і спортивних традицій.

Вищесказане дозволяє виявити низку основних протиріч між:

- розумінням необхідності різноманітного розвитку студентського фізкультурно-оздоровчого руху, формування у молоді фізичної культури в повному обсязі і недостатністю розроблених систем і механізмів здійснення цього процесу;
- вимогою пошуку нових підходів у змісті, формах і методах навчання та відсутністю достатніх мотивів у викладацького колективу для цієї роботи;
- новими вимогами до матеріально-технічного оснащення навчального процесу і низьким рівнем фінансування вищої освіти.

Перераховані вище суперечності визначають необхідність пошуку нових підходів до фізичного розвитку студентської молоді не тільки в межах вузівської програми, але і в системі додаткової фізкультурно-оздоровчої освіти. Саме в фізкультурно-оздоровчій роботі можна у відносно вільному середовищі формувати потребу в заняттях фізкультурою і спортом, прагнення до здорового способу життя, впливати на дозволя. При цьому вимагає свого вирішення педагогічна проблема, пов'язана з необхідністю визначення ефективних підходів і механізмів їх реалізації з розвитку фізичної культури і спорту в студентському колективі, формування здорового способу життя.

Таким чином, нижче ми наведемо основні організаційно-педагогічні умови ефективного фізичного розвитку та підвищення значущості фізичної культури у сфері дозволя молоді.

Фізкультурно-оздоровча діяльність, як прояв рухової активності людини, є соціальним процесом, реалізований у фізичних діях і оздоровчих процедур, що сприяють зміцненню здоров'я, оволодіння фізичною культурою, формування цінностей, що підвищують ефективність трудової та іншої соціальної діяльності людини.

Фізкультурно-оздоровча діяльність складається з двох видів діяльності:

- до першого відносяться фізичні рухи, різні види фізичних вправ;
- до другого – гігієнічні оздоровчі процедури.

Фізичними видами фізкультурно-оздоровчої діяльності є ранкова гімнастика, ходьба, ходьба на лижах, біг, плавання, туристичні походи, спортивні і рухливі ігри та ін. Гігієнічними оздоровчими процедурами є прийняття душу, ванни, лазні або сауни, масаж, аутотренінг і т. п.

Вивчення фізкультурно-оздоровчої діяльності як соціального фактора формування здоров'я студентської молоді з точки зору соціології фізичної культури і спорту вимагає розгляду різних наукових підходів до даної категорії. Узагальнення наукових розробок на міждисциплінарному рівні дозволяє нам розглянути фізкультурно-оздоровчу діяльність як соціальну діяльність, спрямовану на збереження, розвиток і формування здоров'я людини на фізичному і психічному рівнях. Механізм соціальних впливів фізкультурно-оздоровчої діяльності на здоров'я студентської молоді полягає у вихованні активного особистісного ставлення до здоров'я, формуванню умінь і навичок оздоровчої діяльності з метою повноцінного включення особистості в життєдіяльність сучасного соціуму.

Пропонований нами методологічний підхід у дослідженні детермінант здоров'я та здорового способу життя на інтеграцію студентської молоді в соціум, полягає у вивченні чинників соціалізації і профілактичних дій щодо здоров'я, а також особистісних факторів життєдіяльності, які в сукупності визначають характер поведінки молоді щодо збереження і зміцнення власного здоров'я.

Фізкультурно-оздоровча діяльність є основним фактором, який студенти використовують для зміцнення здоров'я. Проте, при позитивному ставленні до

фізкультурно-оздоровчої діяльності в цілому, більшість студентів активного інтересу до неї не виявляють. Процес соціалізації щодо здоров'я не досягає мети формування особистісного ставлення студентської молоді до власного здоров'я. У ціннісному свідомості студентської молоді здоров'я тільки декларується, але ставлення до здоров'я як до головної цінності, від якої залежить повноцінне життя людини, ще не сформовано. На жаль, мотивами фізкультурно-оздоровчої діяльності студентської молоді є, по-перше, покращення зовнішньої привабливості і лише потім покращення стану здоров'я. Значною мірою така поведінка визначається неусвідомленими діями, пов'язаними з відсутністю знань, умінь і навичок ведення здорового стилю життя¹⁰.

Реальний стан та розвиток молодіжного фізкультурно-оздоровчого руху в країні в нових соціально-економічних і політичних умовах доводить необхідність перегляду позиції Уряду, державних органів управління, законодавчих органів, регіональних та місцевих органів управління з вирішення актуальних проблем, пов'язаних з докорінним поліпшенням розвитку спорту країни.

Новий підхід до цієї проблеми доцільно, на наш погляд, спрямувати, насамперед, на: попередження подальшого стихійного розпаду молодіжних громадських об'єднань фізкультурно-спортивної спрямованості:

- з визначенням форм і методів співпраці з федеративними і регіональними молодіжними об'єднаннями, спрямованими на збереження позитивного досвіду, напрацьованого в цьому русі

- створення фундаменту якісного переходу до фізкультурно-спортивної роботи з молоддю

- створення нової концептуальної основи, що враховує динаміку розвитку суспільства і нові можливості.

Держава, його органи управління повинні взяти на себе, на наш погляд, вирішення конкретних, практичних завдань:

- зміцнити правову основу молодіжного фізкультурно-спортивного руху, включення до Законів України «Про освіту», «Про державну політику в галузі фізичної культури і спорту», «Про громадські об'єднання фізкультурно-спортивної спрямованості» положення, що закріплюють економічні, соціальні та юридичні основи політики держави, його органів управління в галузі розвитку молодіжного фізкультурно-спортивного руху;

- сприяти закріплення на рівні законів основних напрямків державної підтримки молодіжного фізкультурно-спортивного руху;

- створити умови, що гарантують учнівської молоді співпраця з керівниками їх об'єднань фізкультурно спортивної спрямованості, професіоналами і громадськими діячами фізичної культури і спорту;

- забезпечити участь молодіжних об'єднань фізкультурно-спортивної спрямованості у формуванні матеріально-фінансової бази названих об'єднань, програм за рахунок відрахувань з державного та муніципальних бюджетів, пільгової податкової політики, надання щорічних субсидій;

- в сучасних умовах повинні бути вибудовані відносини між державними органами управління фізичної культури і спорту, освіти, у справах молоді та молодіжними об'єднаннями фізкультурно-спортивної спрямованості.

Ці відносини повинні бути розумно узгоджені, виходячи з взаємного визнання всіх прав, які надані існуючим законодавством.

В даний час державні органи управління розробляють програми розвитку регіональних систем освіти, фізичної культури і спорту, молодіжного руху. *Основна увага в них приділяється розвитку мережі різноманітних освітніх установ, їх типології,*

¹⁰ Видрін В. М., Зиков Б. К., Лотоненко А. В. (2011) *Фізична культура студентів вузів: учб. посібник*, К.: Академія, 160 с.

*варіативності освітніх програм, розвитку видів спорту, матеріальної бази, розвитку різноманітних молодіжних центрів, дозвілєвих закладів*¹¹.

Як показує аналіз, в цих програмах не передбачаються шляхи створення та розвитку системи виховання в регіоні, у тому числі засобами фізичної культури і спорту; не визначено відповідне місце в цих програмах молодіжним об'єднанням у вирішенні виховних завдань.

Між тим, як показує практика, розвиток студентського фізкультурно-спортивного руху в регіоні (краю, області, місті, районі) суттєво впливає на вирішення найгостріших проблем виховання: викликає масове прагнення молоді до фізичного і спортивного вдосконалення, здорового способу життя, слідувати кодексу спортивної честі і благородства.

На етапі навчання у вузах необхідна корінна перебудова навчально-виховного процесу з фізичної культури. Навчальні заняття, як у багатьох викладачів-новаторів, повинні повсюдно служити не навчальній навантаженню, а засобом зняття розумового і психічного напруги від перевантаження навчальними предметами. Необхідно керівникам вищих навчальних закладів створювати умови для затвердження різноманітних форм і занять фізичною культурою, заохочення нових нестандартних підходів і напрямів. Сприяти викладачам у пошуку нових форм органічного з'єднання фізичного розвитку, фізичного вдосконалення особистості студентів з органічним з'єднанням їх духовних запитів¹².

Висновки: Молодь – це дзеркало суспільства, а всі процеси, що протікають в ньому, – трансформація, модернізація – в молодіжному середовищі мають більш інтенсивний характер. Молодь йде в дозвілля як певну захищену нішу, де вона відчуває себе по-справжньому вільною. Тому можна сказати, що дозвілля для молоді є частиною «життєвого процесу, в якому людина вільно володіє і яка може бути використана ним для вільної діяльності і розвитку». Все це говорить про зростання ролі дозвілля в процесі формування ціннісних орієнтацій молодого покоління.

З урахуванням виявлених особливостей нетрадиційні засоби фізичної культури в системі гармонійного фізичного розвитку, рекреації та збереження здоров'я молоді виділено як один із способів задоволення потреби в культурному дозвіллі, на основі принципів індивідуалізації і диференціації.

Фізична культура і спорт, будучи частиною загальнолюдської культури, її особливою самостійною галуззю, впливає на життєво важливі сторони індивіда, отримані у вигляді задатків, які передаються генетично і розвиваються в процесі соціалізації. Фізична культура і спорт задовольняють соціальні потреби у спілкуванні, грі, проведенні дозвілля, в інших формах самовираження особистості через соціально-активну діяльність.

Тому, сьогодні в умовах активного соціально-економічного, технічного й культурного розвитку суспільства, особливу увагу слід приділити залученню всіх верств населення до занять масової фізичної культурою.

Поняття «фізкультурна рухова діяльність» як елемент системи базисних понять загальної теорії комплексного фізичного виховання характеризує певну форму рухової діяльності людини, тобто діяльності, зміст якої складає його здатність виконувати певне коло рухів.

Фізкультурно-рухову активність, орієнтовану на формування і удосконалення тілесних, психічних і інших особистісних характеристик, необхідних для певної професійної діяльності, прийнято називати професійно-прикладної фізичної культурою.

¹¹ Соколов А. В. (2003) Феномен соціально-культурної діяльності, Харків: ГПУ, 204 с.

¹² Каменщикова Р. А. (2011) *Методика нетрадиційних видів фізичної культури у процесі фізичного виховання: автореф. дис. канд. пед. наук*, 19 с.

REFERENCES

- Vidrin, V. (2011). *Zikov B., Lotonenko A. V. Fizichna kultura studentiv vuziv: Uchb. posibnik*. K.: Akademiya, 2011. 160 p. [in Ukrainian].
- Entsiklopedichniy slovník z fizichnoyi kulturi i sportu*. (2011). 170 p. [in Ukrainian].
- Kamenschikova, R. (2011). *Metodika netraditsiynih vidiv fizichnoyi kulturi u protsesi fizichnogo viovannya: avto ref. dis. kand. ped, nauk / G. A. Kamenschikova*. 2011. - 19 p. [in Ukrainian].
- Kodzhesau, M. (2016). *Faktori, scho viznachayut fizikulturno-sportivnu aktivníst studentiv*. 2016. 57 p. [in Ukrainian].
- Kon, V. *Psihologiya rannoyi yunosti*. K.: Prosvitnitstvo, 2009. – 256 p. [in Ukrainian].
- Mochenov, V. (2014). *Sotsialno-pedagogichni aspekti vikoristannya netraditsiynih form i vidiv fizichnoyi kulturi u praktitsi fizikulturno-ozdorovchoyi roboti: avto ref. dis. kand. ped. nauk / V. P. Mochenov*, 2014. 13 p. [in Ukrainian].
- Pervushina O. (2012). *Sotsialno-kulturna diyalnist: Teoretichni osnovi / O. V. Pervushina*. Harkiv. 2012. 96 p. [in Ukrainian].
- Ponomarov N. (2004). *Sotsialni funktsiyi fizichnoyi kulturi i sportu / N. A. Ponomarov*. K.: Fizikultura i sport, 2004. 166 p. [in Ukrainian].
- Sokolov, A. (2003). *Fenomen sotsialno-kulturnoyi diyalnosti / A. V. Sokolov*. H.: GPU, 2003. 204 p. [in Ukrainian].

Yarchuk G. *Newest ideas of physical education in the sphere of leisure of student youth.*

The existing systems of physical education and the practice of socio-cultural activities set goals to improve the health and physical development of the individual. However, in these conditions, recreational and recreational work remains one of the least studied areas, and, as a result, the effectiveness of this activity is low, and the greatest concern is caused by the growth and physical health of young people.

There is a need to enhance the cultural – leisure activities due to the inclusion in it, along with traditional and non-traditional means of physical culture. This is also due to modern trends in youth fashion, the desire to comprehend the values of world culture, the attractiveness of a set of motivational factors that are used in non-traditional means of physical culture. The search for new ways to attract the masses of the population of all age categories to recreational and recreational leisure activities, the formation of their sustainable need for physical activity involves the use of traditional non-traditional types of physical culture (they are also called wellness).

The integration and adaptation resources of physical culture are more fully realized in the socio-cultural activities if classes are built on the basis of the synthesis of its various means. Such an organization involves a whole range of non-traditional means in recreational and recreational work, designed to promote active, creative recreation, social integration, strengthen the orientation of the individual to moral values, self-determination, development and implementation of their abilities.

This article covers the direction of finding new ways to increase the socio - educational importance of physical culture of modern youth in the field of leisure, one of which is the use of the most popular in the field of youth leisure in the field of youth leisure.

Key words: youth, leisure, physical culture, social education, non-traditional means of physical culture.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Андрейкова Ірина – кандидат педагогічних наук, доцент, Одеський національний політехнічний університет, Україна

Бабіна Юліана – аспірантка, Кишинівський державний педагогічний університет імені Іона Крянге, Молдова

Банкул Лариса – доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна

Барабанова Наталія – кандидат педагогічних наук, доцент, Національний університет «Одеська юридична академія», Україна

Баишовенко Оксана – кандидат біологічних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна

Біліченко Олександр – здобувач, Вінницький державний педагогічний університет

Бухнієва Олена – кандидат педагогічних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Гайдаєнко Ірина – кандидат філологічних наук, доцент, Херсонський державний університет

Грушевська Юлія – кандидат філологічних наук, доцент, Національний університет «Одеська юридична академія»

Дімоглова Ольга – аспірантка, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна

Драгієва Людмила – кандидат педагогічних наук, старший викладач, Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Житомирський Леонід – старший викладач, Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Замашкіна Ольга – кандидат педагогічних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Звекова Вікторія – кандидат педагогічних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Зозуляк-Случик Роксоляна – кандидат педагогічних наук, доцент, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Україна

Картель Тетяна – кандидат педагогічних наук, доцент, Одеська державна академія будівництва та архітектури, Україна

Кічук Надія – доктор педагогічних наук, професор, Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Ліфер Каріна – викладач циклової комісії природничих хіміко-біологічних дисциплін, Черкаська медична академія

Луценко Валентина – кандидат педагогічних наук, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

Маслюк Олена – викладач циклової комісії природничих хіміко-біологічних дисциплін, Черкаська медична академія

Пентиліук Марія – доктор педагогічних наук, професор, Херсонський державний університет

Перегняк Ігор – аспірант, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна

Салі Олена – аспірантка, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна

Снісар Олена – кандидат педагогічних наук, Черкаська медична академія

Фурдуй Світлана – кандидат педагогічних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Шевченко Олександра – заслужений працівник охорони здоров'я України, проректор з навчально-методичної роботи, Черкаська медична академія

Яковишена Людмила – аспірантка, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

Ярчук Геннадій – кандидат філософських наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Andreykova Iryna – PhD in Pedagogical Sciences, Assistant professor, Odessa National Polytechnic University

Babyna Yuliana – postgraduate, «Ion Creanga» State Pedagogical University of Chisinau

Bankul Larysa – Assistant professor, Izmail State University of Humanities

Barabanova Nataliya – PhG in Pedagogical Sciences, Assistant professor, National University «Odessa Law Academy»

Bashtovenko Oksana – PhD in Biological Sciences, Assistant professor, Izmail State University of Humanities

Bilichenko Alexander – getter, Vinnitsa State Pedagogical University

Bukhnieva Olena – PhD in Pedagogical Sciences, Assistant professor, Izmail State University of Humanities

Dimohlova Olha – postgraduate, Izmail State University of Humanities

Drahiieva Lyudmila – PhD in Pedagogical Sciences, Izmail State University of Humanities

Furduy Svitlana – PhD in Philosophy Sciences, Assistant professor, Izmail State University of Humanities

Haydayenko Iryna – PhD in Philological Sciences, Assistant professor, Kherson State University

Hrushevskaya Yulia – PhG in Philology Sciences, Assistant professor, National University «Odessa Law Academy»

Kartel Tetyana – PhD in Pedagogical Sciences, Assistant professor, Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture

Kichuk Nadiia – doctor of pedagogical sciences, professor, Izmail State University of Humanities

Lifer Karina – teacher, Cherkasy Medical Academy

Lutsenko Valentina – PhD in Pedagogical Sciences, National Technical University «Dniprovskaya Polytechnic»

Maslyuk Olena – teacher, Cherkasy Medical Academy

Pentilyuk Mariya – doctor of pedagogical sciences, professor, Kherson State University

Peregnyak Igor – postgraduate, Izmail State University of Humanities

Sali Olena – postgraduate, Izmail State University of Humanities

Shevchenko Alexandra – Honored Worker of Health Care of Ukraine, Vice-Rector for Educational and Methodical Work, Cherkasy Medical Academy

Snisar Olena – PhD in Pedagogical Sciences, Cherkasy Medical Academy

Yakovyshena Ludmyla – postgraduate, Vinnitsa State Pedagogical University named after Mikhail Kotsiubynsky

Yarchuk Genadiy – PhD in Philosophy Sciences, Assistant professor, Izmail State University of Humanities

Zamashlina Olga – PhD in Pedagogical Sciences, Assistant professor, Izmail State University of Humanities

Zhytomirsky Leonid – Senior Lecturer, Izmail State University of Humanities

Zozulyak-Sluchik Roksolyana – PhD in Pedagogical Sciences, Assistant professor, Precarpathian National University named after Vasyl Stefanyk

Zvekova Viktoriia – PhD in Pedagogical Sciences, Assistant professor, Izmail State University of Humanities

ДЛЯ НОТАТОК

**Науковий вісник
Ізмаїльського державного гуманітарного університету**

Педагогічні науки
Збірник наукових праць

Українською, російською та англійською мовами

*Зважаючи на свободу наукової творчості,
редколегія приймає до друку статті тих авторів, думки яких не в усьому поділяє.
Відповідальність за достовірність матеріалів, фактів несуть автори публікацій.
Редакційна колегія має право редагувати та скорочувати текст.
У разі передруку посилання на «Науковий вісник Ізмаїльського державного
гуманітарного університету» обов'язкове.*

Переклад англійською: *Ткаченко Л. Х.*

Завідувач редакційно-видавничим відділом: *Градинар Г.І.*
Верстка і дизайн: *Градинар Г.І., Кожухар Т.Р.*

Матеріали збірника розміщено на офіційному сайті ІДГУ за адресою: <http://idgu.edu.ua>

Підписано до друку 29. 03. 2019. Формат 60х90/8.
Ум. друк. арк. 10,2. Обл.-вид. арк. 17,1. Тираж 300 прим. Зам. № 482.

*Віддруковано в редакційно-видавничому відділі
Ізмаїльського державного гуманітарного університету*

Адреса: 68610, Одеська обл., м. Ізмаїл, вул. Рєпіна, 12, каб. 208
Тел.: (04841) 4-82-42
E-mail: *nauka_idgu@ukr.net*